

НАТПИСИ ЗАПИСИ

САДРЖАЈ/CONTENT

НАТПИСИ/INSCRIPTIONS

Чланци/Papers

Дејан С. Радисављевић, *Средњовековни надгробник са уклесаним натписом из Музеја у Смедереву*
Dejan S. Radisavljević, *A medieval tombstone with an engraved inscription from the Museum in Smederevo*

Дејан С. Радисављевић, *Натписи и један запис у цркви Светог Николе у Доњем Драговљу код Гаџиног Хана*
Dejan S. Radisavljević, *The captions and an inscription in the church of St. Nicholas in Donje Dragovlje near Gadzin Han*

Дејан Булић, Ненад Шошић, *Надгробни споменици из збирке Народног музеја у Смедеревској Паланци*
Dejan Bulić, Nenad Šošić, *Tombstones from the National Museum collection in Smederevska Palanka*

Гордан Бојковић, *Натпис на споменику браниоцима Рама 1788. године*
Gordan Bojković, *The inscription on the monument of the defenders of the Ram fortress in 1788*

Драгана Ј. Јањић, Милосав З. Ђоковић, *Натписи са цркве Светог Богојављења из села Врдила код Краљева*
Dragana J. Janjić, Milosav Z. Đoković, *Inscriptions on the church of the Epiphany in the village of Vrdila near Kraljevo*

Драгана Милић, Владимир Алексић, *Натписи цркве Свете Тројице у Габровцу (Ниш)*
Dragana Milić, Vladimir Aleksić, *Inscriptions of the Church of the Holy Trinity in Gabrovac (Niš)*

Аранђел Смиљанић, *Надгробни натпис Цвије Латинковића из Колунића код Босанског Петровца (уз осврт на надгробни натпис сличног садржаја у Рудну код Рашке)*
Arandjel Smiljanić, *Tombstone inscription of Cvijko Latinović from Kolunić near Bosanski Petrovac (with review of tombstone inscription of similar content in Rudno near Raška)*

Александра Фостиков, *Спомени - надгробници са гробља у Рудинама (Мланча)*
Aleksandra Fostikov, *Memories- tombstones from the cemetery in Rudine (Mlanča)*

Прилози/Supplements

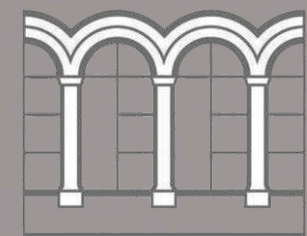
Милица Божић, *Заветни крст из села Штрбац, општина Књажевац*
Milica Božić, *Sacrificial Cross from the village of Štrbac, Knjaževac municipality*

6 (2020)

6 (2020)

НАТПИСИ И ЗАПИСИ

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES
Vol. VI (2020)

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофског факултета Универзитета у Београду
Народни музеј Пожаревац

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES

Издавачи

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофски факултет Универзитета у Београду
Народни музеј Пожаревац

Адреса редакције
Чика Љубина 18 – 20, Београд

Електронска пошта
natpisizapisi@gmail.com
rujiste1961@gmail.com

Издавачки савет

Председник савета:

Др Гордан Бојковић, научни сарадник,
Институт за српску културу, Приштина/Лепосавић

Чланови савета:

Виолета Михајловић, Крушевац; др Синиша Мишић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Никола Самарџић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Радивој Радић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Драгиша Бојовић, редовни професор, Филозофски факултет, Ниш; др Сузана Рајић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Снежана Божанић, ванредни професор, Филозофски факултет, Нови Сад.

Главни и одговорни уредник

Др Александра Фостиков, научни сарадник, Историјски институт, Београд

РЕДАКЦИЈА

Др Владимир Алексић (заменик уредника), доцент, Филозофски факултет, Ниш;
Виолета Михајловић; др Синиша Мишић, редовни професор, Филозофски факултет; др
Татјана Суботин-Голубовић, редовни професор, Филозофски факултет;
др Марија Копривица, доцент, Филозофски факултет; др Дејан Радичевић, доцент,
Филозофски факултет, Београд; др Александар Николов, редовни професор, Историјски
факултет, Софија; др Владета Петровић, научни сарадник, Историјски институт, Београд;
Дејан Радисављевић (секретар редакције)

Редакција се не сматра одговорном за ставове и мишљење аутора текстова (Editorial board holds no responsibility over attitudes and opinions expressed by the authors).

Часопис НАТПИСИ И ЗАПИСИ се штампа један број годишње.

ЦЕНТАР ЗА ИСТОРИЈСКУ ГЕОГРАФИЈУ И ИСТОРИЈСКУ ДЕМОГРАФИЈУ
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ – ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НАРОДНИ МУЗЕЈ ПОЖАРЕВАЦ

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES
6 (2020)

Београд/Пожаревац
2020.

CIP Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

003:811(497.11)

НАТПИСИ и записи = Inscriptions & scriptures / главни и одговорни уредник Александра Фостиков. – Vol. 6 (2020)-.- Београд: Центар за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета Универзитета у Београду ; Пожаревац: Народни музеј, 2020 – (Смедерево : SD Press). – 24 cm

Годишње.

ISSN 2406 – 2766 = Натписи и записи
COBISS.SR – ID 215293452

Прихваћено за штампу на седници Редакције 16. новембра 2020. године

САДРЖАЈ/CONTENT

НАТПИСИ/INSCRIPTIONS

Чланци/Papers

Дејан С. Радисављевић, <i>Средњовековни надгробник са уклесаним натписом из Музеја у Смедереву</i>	9
Dejan S. Radisavljević, <i>A medieval tombstone with an engraved inscription from the Museum in Smederevo</i>	9
Дејан С. Радисављевић, <i>Натписи и један запис у цркви Светог Николе у Доњем Драговљу код Гаџиног Хана</i>	23
Dejan S. Radisavljević, <i>The captions and an inscription in the church of St. Nicholas in Donje Dragovlje near Gadzin Han</i>	23
Дејан Булић, Ненад Шошић, <i>Надгробни споменици из збирке Народног музеја у Смедеревској Паланци</i>	35
Dejan Bulić, Nenad Šošić, <i>Tombstones from the National Museum collection in Smederevska Palanka</i>	35
Гордан Бојковић, <i>Натпис на споменику браниоцима Рама 1788. године</i>	47
Gordan Bojković, <i>The inscription on the monument of the defenders of the Ram fortress in 1788</i>	47
Драгана Ј. Јањић, Милосав З. Ђоковић, <i>Натписи са цркве Светог Богојављења из села Врдила код Краљева</i>	51
Dragana J. Janjić, Milosav Z. Đoković, <i>Inscriptions on the church of the Epiphany in the village of Vrdila near Kraljevo</i>	51
Драгана Милић, Владимир Алексић, <i>Натписи цркве Свете Тројице у Габровцу (Ниш)</i>	57
Dragana Milić, Vladimir Aleksić, <i>Inscriptions of the Church of the Holy Trinity in Gabrovac (Niš)</i> ..	57
Аранђел Смиљанић, <i>Надгробни натпис Цвије Латиновића из Колунића код Босанског Петровца (уз осврт на надгробни натпис сличног садржаја у Рудну код Рашке)</i>	71
Arandel Smiljanić, <i>Tombstone inscription of Cvijo Latinović from Kolunić near Bosanski Petrovac (with review of tombstone inscription of similar content in Rudno near Raška)</i>	71
Александра Фостиков, <i>Спомени - надгробници са гробља у Рудинама (Мланча)</i>	77
Aleksandra Fostikov, <i>Memories- tombstones from the cemetery in Rudine (Mlanča)</i>	77

Прилози/Supplements

Милица Божић, <i>Заветни крст из села Штрбац, општина Књажевац</i>	87
Milica Božić, <i>Sacrificial Cross from the village of Štrbac, Knjaževac municipality</i>	87

НАПИСИ/INSCRIPTIONS

726.82(497.11)"04/14"
 930.2:003.071(497.11)"04/14"
 069.5:903(497.11)
 Примљено: 20.10.2020.
 Прихваћено: 16.11.2020.

Дејан С. РАДИСАВЉЕВИЋ

Докторанд, Одељење за историју, Филозофски факултет,
 Универзитет у Београду
 dejanradisavljevicanthro@gmail.com

СРЕДЊОВЕКОВНИ НАДГРОБНИК СА УКЛЕСАНИМ НАТПИСОМ ИЗ МУЗЕЈА У СМЕДЕРЕВУ

Апстракт : У раду је посвећена пажња средњовековном надгробнику са уклесаним ћириличким натписом на српскословенском језику, који данас чини инвентар Археолошке збирке Музеја у Смедереву. Надгробник је случајно пронађен приликом рашчишћавања шута од делимично обрुшене куле III на јужној страни Малог града Смедеревске тврђаве 1977. године. Ревизионим проучавањима надгробног натписа дошло се до нових сазнања, која ће обогатити наше познавање погребне обичајне праксе на тлу средњовековне Србије. Поставља се и питање положаја некрополе на којој је надгробни белег првобитно стајао, и дат је предлог за њену убикацију на основу досадашњих археолошких истраживања на простору Смедерева.

Кључне речи : надгробни натпис, сполија, средњовековна некропола, Смедеревска тврђава, Обрад, кнез Стефан Лазаревић, Музеј у Смедереву, камен, покоиште.

Приликом савезничког бомбардовања Смедерева 11. јуна 1944. године, поред других објеката у граду, доста је пострадала и Смедеревска тврђава. Том приликом је делимично порушена кула III, смештена између Јеринине и Деспотове куле, у оквиру јужног бедема Малог града (Сл. 1 и 2). Током рашчишћавања обрушеног шута пронађена је у воденом рову 1977. године средњовековна надгробна плоча са уклесаним ћириличким натписом на српскословенском језику, која је првобитно била уграђена као сполија у југоисточни угао споменуте куле, на висини од око 10 m. Надгробник је 14. јануара 1978. године пренет у Музеј у Смедереву,¹ односно у Археолошку збирку, где се и данас чува под

инв. бројем 2078.²

Натпис је публиковао Леонтије Павловић 1978. године у раду „Ћирилички споменици из Смедеревске тврђаве“.³ Аутор доноси своје читање и тумачење натписа, уз слободну интерпретацију појединих његових делова, који критички нису одрживи, а сам надгробни белег погрешно дефинише као камен међаш.⁴

Делимично фрагментована надгробна плоча, очуваних димензија 101 x 63 x 17 cm, има издужени правоугаони облик.⁵ Израђена је од

1 Павловић 1978, 62-63; Павловић 1980, 101-102; Џуњак 2011, 57-58, 331. У једном доцнијем раду Л. Павловић саопштава да је споменути надгробник био узидан као сполија у кулу V, која се налази у саставу Језавског бедема Малог града. Међутим, на основу приложене фотографије, и детаљног описа јасно је да је реч о кули III на јужној страни Малог града Смедеревске тврђаве, те да је посредни грешка у нумерацији. Такође, у исту кулу је, на нешто нижој висини, као угаони камен био уграђен и надгробни белег судије Кузма Градине. Павловић 1986, 19-25.

2 Овом приликом се најсрдачније захваљујем Татјани Гачпар, директорки Музеја у Смедереву, и Мр Снежани Цветковић, историчарки уметности и музејској саветници, што су ми омогућили обраду надгробника, и без чије несебичне помоћи овај рад не би могао бити финализиран.

3 Павловић 1978, 62-73. Готово неизмењен текст наведеног рада, уз приложену фотографију и калк натписа, поново је штампан као једно поглавље књиге Л. Павловића „Историја Смедерева у речи и слици“ 1980. године. Калк, који у појединостима није посве прецизан, што се увиђа прегледом појединих слова надгробног натписа, је израдио Драган Тодоровић. Павловић 1980, 101-108.

4 Павловић 1978, 62-73; Павловић 1980, 102-108, сл.84.
 5 Л. Павловић наводи да су димензије надгробне плоче 100 x 63 x 14 cm, док М. Џуњак пише да је величине 105 x 65 x 16 cm. Павловић 1978, 63; Павловић 1980,

Слика 1. Положај Куле III у оквиру јужног бедема Малог града Смедеревске тврђаве, друга с лева (фото Дејан Радисављевић).

Сл. 2. Куле III, Мали град Смедеревске тврђаве (фото Дејан Радисављевић).

једног комада ситноздрног мрког пешчара. Горњи десни угао надгробника и натписног поља је оштећен. Већа оштећења се запажају и дуж подужних страница, као и на средини

деветог реда надгробног натписа.⁶ Готово истрвена површина горње леве половине натписног поља, где се уочавају и трагови беличастог кречног малтера из периода када је плоча служила као сполија, може указивати да је надгробник био изложен снажнијем деловању атмосферелија. Такође, у висини почетка трећег и четвртог реда натписа накнадно је плитко угребан дијагонално постављен крст дужег доњег крака (Сл. 3).

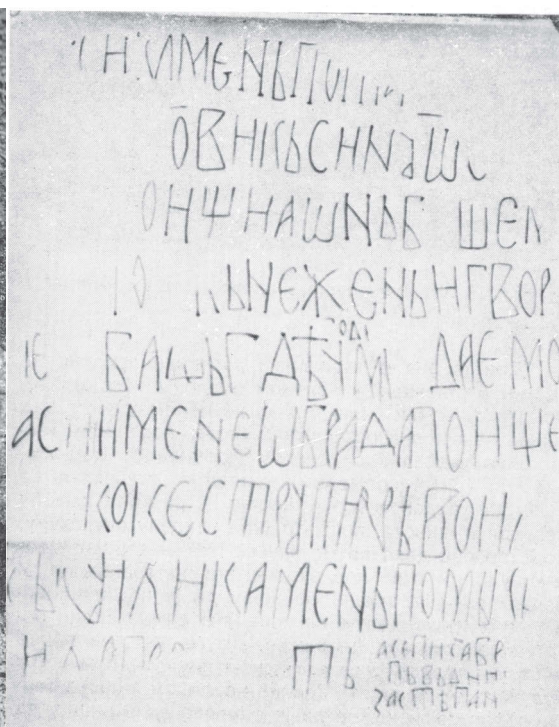
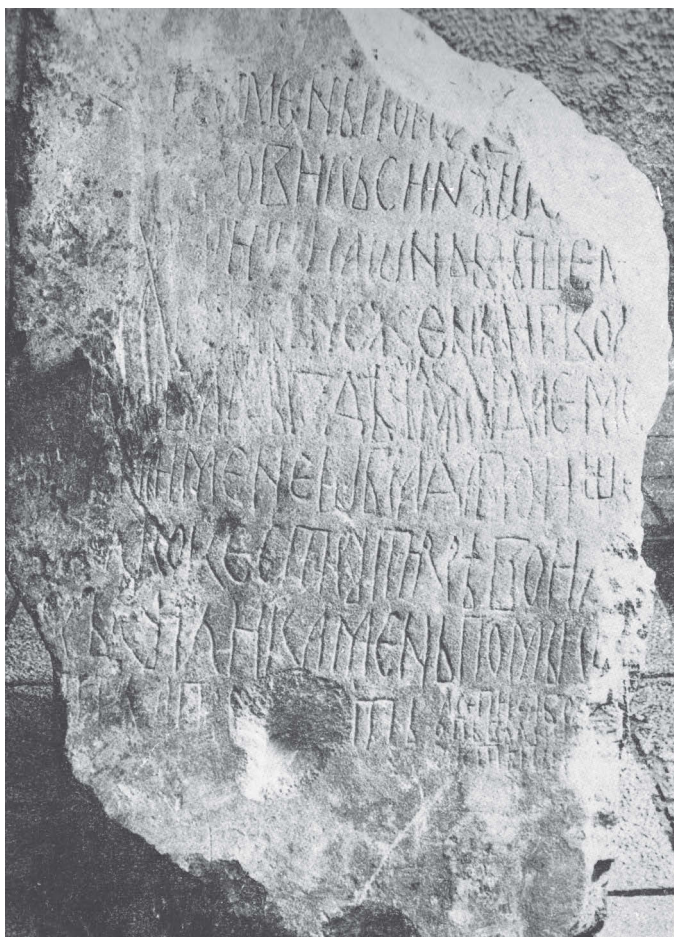
Надгробни натпис, у ужем смислу, тече у девет редова, док се у доњем десном углу у три реда потписао сам клесар епитафа. Натписно поље је одмакнуто 15 cm од горње, и 18 cm од доње очуване ивице надгробника. Величина слова, релативно плитко уклесаних, је уједначена и износи 5 cm, док је висина слова клесаревог потписа 2 cm (Сл. 4 и 5).⁷

102; Цуњак 2011, 331.

⁶ За сада је тешко рећи на који начин је надгробник оштећен. Можемо само претпоставити да су наведена оштећења могла настати приликом уградње надгробника као сполије у зид куле III или током њеног рушења у Другом светском рату.
⁷ Павловић 1978, 63; Павловић 1980, 102.

Сл. 3. Надгробни белег Обрада и његовог сина (1393-1402), Смедерево, Музеј у Смедереву (фото Снежана Цветковић).

Сл. 4. Надгробни белег Обрада и његовог сина, и калк натписа (преузето из Павловић 1980, 102).

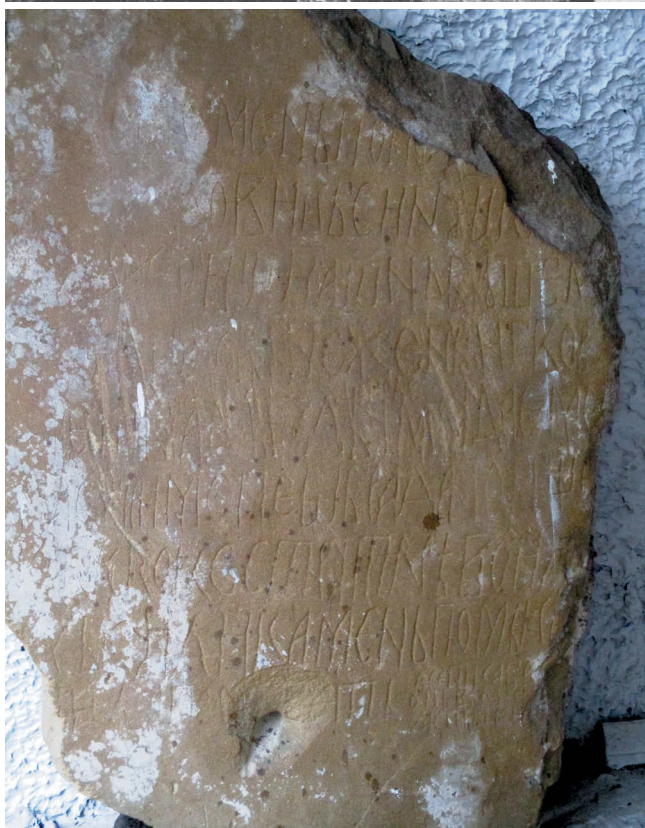
Текст⁸ делимично очуваног надгробног натписа гласи :⁹

СИ КАМЕНЬ ПО[С]<ТАВ...>¹⁰

|2| <...>О¹¹ВИКЪ СИНЪ СЪ<С...>

|3| <...>П<О[КОЈИЦИ А СЪНЪ БЪШЕ <М...>

|4| <...> О...СК>Ъ НЕЖЕЊЪ И ГВОР<...>

Сл. 5. Надгробни натпис Обрада и његовог сина (1393-1402), Смедерево, Музеј у Смедереву (фото Александра Фостиков).

8^{*} Редакција издања и превода: Т. Суботин-Голубовић.

9 Л. Павловић је натпис ишчитао на следећи начин:

СИ (К)АМЕНЬ ПО(СТАВИ) или ПО(ПИСА) |2| ...

ОБИКЪ СИНУ (О)РОШУ или О(СТОИ) |3| (П)ОИЦИ А

СЪНЪ Б(Ъ ?)ШЕ или НЬАВШЕМЪ, М. |4| ГО.ЛЪ НЕЖ

ЕЊЪ И ГВОР |5| ЈЕ. Б(Р?)АЩЪ ГДЪ ((Г)ОД) ЧМ(И?)

ДАЕМО(?) |6| А СИНИ МЕНЕ СЪБРАДА ПОИШЕ |7|

(И) К(О) Ћ(К)Е СТ(Р)ОУТИ НЪВОИ .. |8| КЪН(Е)

ЗУ [КНЕЗУ?] или КАМЕНЬ ПОМЪК(НУТИ) |9| И

ДАЕ ПРО(КЛЕ)ТЬ |10| А СЕ ПИСА БР |11| АПЪ БЪ

ДНИ (КНЕ) |12| ЗА СТЪПА(А). Његов превод на

савремени српски језик гласи : Овај камен по(стави)

или по(писа) |2| ...овић сину У(рошу) или О(стоји)

|3| по(ишти), а он беше м(лад) |4| го... и неже(ње)н и

гвориен (гвоздием) |5| Б(р)ашт гдје год да је мо(?) |6|

а син(ов) и (од) мене Обрада поиште |7| (и) к(о) њ(к)е

срушити (сатрти) њиву... |8| кнезу (можда кућу) или

камен помакнути |9| и да је прок(лет) |10| А ово писа

Бр |11| ап ва дни (кне) |12| за Стјепан(а). Павловић

1978, 63-65; Павловић 1980, 103.

10 Могуће је и читање ове речи као ПО[П]<РАВ...>.

У том случају би се могло разумети да је првобитно

на гробу највероватније било засађено дрво, које је

имало улогу гробног обележја, па да је тек накнадно

постављен камени надгробни белег.

11 Изнад слова О уклесана је равна хоризонтална

титла.

- |5| <...И>Е <Ѓ>БРАДЪ ГДЪ (ГОДЪ)¹²
 ѠМ<Р>Ѡ ДА Е М<О...>
 |6| <...>А СИ А И МЕНЕ ѠБРАДА
 ПО[КО]ИЩЕ
 |7| <...К> КО КЕ СТЪТИ ДРЪВО ИЛ<...>
 |8| <...СЪК>Ѡ ИЛИ КАМЕНЪ ПОМЪК<...>
 |9| <...Т>И <Д>А [Е] П<РО...>ТЪ
 |10| А СЕ ПИСА БР
 |11| АПЪ¹³ ВЪ ДНИ <КНЕ>
 |12| ЗА СТЪПАИ[А]

Превод текста надгробног натписа :

Овај камен (надгробник) по<став ...>¹⁴

- |2| <...овић> сину О<с...>
 |3| <п>реминулом. А он беше м<...>
 |4| <...о...ск>, нежењен, и *гвор*<...>.¹⁵
 |5| <...и>е <О>брад где (год) умре да је м<о...>
 |6| <...>а ово, а и мене, Обрада, покојиште (гроб).
 |7| <...к> ко ће струсти (састругати) дрво и <ли>
 |8| <посећ>и или камен (надгробник) помак<ну>
 |9| <т>и <д>а (је) про<кле>т.
 |10| А ово писа Бр-
 |11| ап¹⁶ у дане <кне>-
 |12| за Степан<а>.

С обзиром на оштећења, која су посебно изражна на почецима и крајевима готово свих редова, као и на средини деветог реда, текст надгробног натписа није у потпуности читљив, али је његов садржај у целини јасан. Реч је о надгробном белегу који је требало да обележава двојни гроб извесног Обрада и његовог сина (Ос...)¹⁷. Клесар натписа,

12 Наведена реч је уклесана изнад петог реда.

13 Могуће је име ишчитати и као **БРАТЪ**. У колико прихватимо ову верзију, онда се у овој речи треног **Т** налази у лигатури са полугласником **Ъ**.

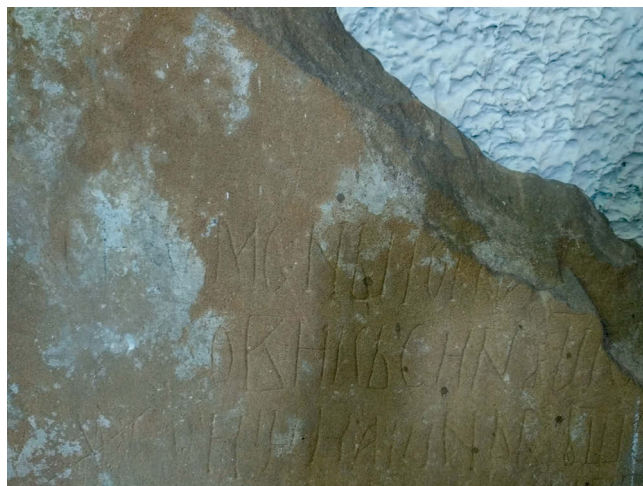
14 Или *по<прав...>*.

15 Завршетак речи **ГВОР**, у четвртном реду надгробног натписа, је оштећен, па њено потпуно ишчитавање није могуће. Старословенска именица мушког рода **ГВОРЪ** или **ГОВОРЪ** значи *мехур*. У руској редакцији црквенословенског језика **ГВОРЪ** или **ГОВОРЪ** - *мехур*, у руском језику (дијалекатски) **ГОВОР** - *мехур (на води)*, у староруском језику **ГВОРЪ** или **ГОВОРЪ** - *мехур*, у украјинском језику **ХВОР** - *крв из ране, настале повредом у оружаном окршају или тучи*, у словеначком језику **GOR** - *гомиле балеге*. Derksen 2008, 196. Можда би се у нашем случају ова реч могла протумачити као метафора за младост, крхкост, нејакост или нежност.

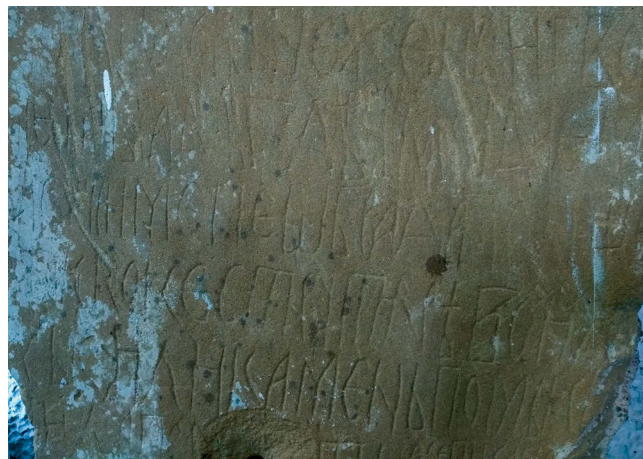
16 Или *Брат*.

17 Л. Павловић је сматрао, не увиђајући да је реч о надгробном натпису, да је надгробни белег Обрада Чјуролнића (**ЎЮРОЛНИКЪ**), који је био узидан као сполија у угаону кулу Језавског бедема Малог града,

Брап¹⁸ или Брат, бираним речима описује рано преминулог и нежењеног младића. У завршној сентенци натписа се проклиње онај ко буде покушао да посече дрво, које је највероватније било засађено на гробу или покрај њега, и уништи или помери надгробни белег, односно оскрнави гроб преминулих (Сл. 6, 7 и 8).

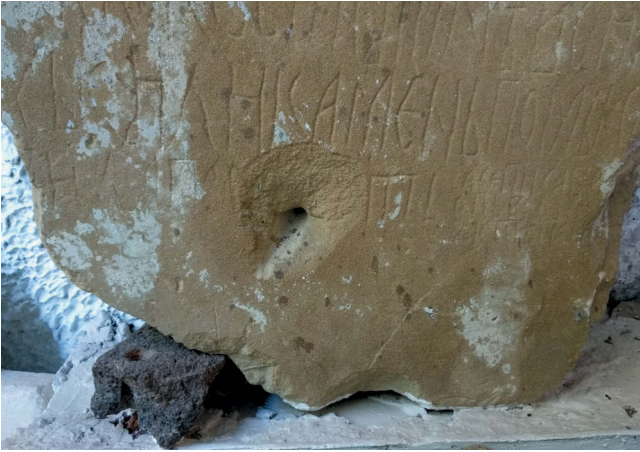

Сл. 6. Надгробни натпис Обрада и његовог сина (1393-1402), редови 1-3, Смедерево, Музеј у Смедереву (фото Снежана Цветковић).

Сл. 7. Надгробни натпис Обрада и његовог сина (1393-1402), редови 4-8, Смедерево, Музеј у Смедереву (фото Снежана Цветковић).

првобитно стајао над гробом Обрада који се спомиње у нашем натпису (...**ОВИКЪ**). Павловић 1978, 67. Међутим, јасно је да је реч о различитим особама, чија се презимена не завршавају на идентичан начин. 18 Л. Павловић је име клесара, такође, ишчитао као Брап, и претпоставља да је он највероватније влашког порекла. Исто име се у оснивачкој повељи манастира Жиче (1222-1228) среће у облику **Брапа** : Павловић 1978, 66-67; Павловић 1980, 104; Miklosich 1858, 12.

Сл. 8. Надгробни натпис Обрада и његовог сина (1393-1402), редови 8-12, Смедерево, Музеј у Смедереву (фото Снежана Цветковић).

Слова у натпису су махом лепо и правилно уклесана, мада се констатују и извесна одступања, тамо где тврдоћа камена то није у потпуности дозвољавала. Запажа се, такође, да су, у првих пет редова, слова уклесивана након што су њихови завршеци најпре поентирани удубљењима у камену.

Текст натписа одликује и мањи број лигатура, које се јављају у шестом (ИП), седмом (ТИД), осмом (СИ), и можда у једанаестом реду (ТЋ)¹⁹ Изећу четвртог и петог реду, изнад сегмента ГДЋ 8М<Р>8, ситнијим словима је уклесана реч ГОДЋ.

Морфолошке карактеристике појединих уклесаних слова помажу нам, кроз одговарајуће аналогије, и уз остале чињенице, у датовању времена настанка надгробног белега (Табла 1). Тако се у надгробном натпису Обрада, и његовог сина, јављају чак три варијанте слова М. У првом и петом реду М се састоји од две усправне паралелне црте, повезане са краћом средњом, која је закошена у десно.²⁰ У шестом реду средња црта је вертикално постављена,²¹ док је у речи

19 Павловић 1978, 66; Павловић 1980, 108.

20 Слично М се јавља у надгробном натпису Ђурђа Остоуше Пекпала из манастира Дечана (3. септембар 1377), Георгија Богдана из Косаничке Раче код Куршулије (1396-1402), из цркве Јовча (5. октобар 1400) и у натпису Ђурђа Зубровића на кенотафу деспота Стефана (1427) : Томовић 1974, 80-81, 94; Томовић 2006, 125-128.

21 Аналогије проналазимо у надгробном натпису Ратославе, супруге жупана Алтомана (1366-1371), непознатог војводе из Речана (23. децембар 1370),

ПОМЪК<...Т>И, у осмом реду натписа, она закошена у лево.²² Код слова Ѓ, у другом и трећем реду, оба бока и средња црта су исте висине,²³ док је код истог слова у четвртном и петом реду средња црта нешто краћа.

Слово В, у другом и четвртном реду, има петљице неједнаког облика и величине. Горња петљица је облика троугла и додирује стабло, док је доња више трапезоидног облика и додирује горњи троугао, али не и стабло.²⁴

К је у натпису клесано неуједначено. У првом и другом реду се састоји од вертикалног стабла и десне српасте линије, док је у седмом и осмом реду на десној страни налази одвојена изломљена црта.²⁵ Диграм ОУ је, у другом, петом, седмом и осмом реду, уклесан у облику лигатуре 8, где је У са горњим закошеним левим краком натписано изнад малог О.²⁶ Ж је у четвртном реду тропотезно и асиметрично, његова средња црта је скраћена²⁷ и померена мало на леву страну од пресека кракова.²⁸ А је у натпису клесано на два различита начина. У првом случају има облик штампаног слова А, док се у другом састоји од стабла и петљице,

Марине Струје из Призрена (2. март 1371), сина челника Милоша из Новог Пазара (1390), на кенотафу деспота Стефана Лазаревића у Црквини код Младеновца (19. јул 1427), браће Живчић из Врбице код Аранђеловца (прва половина XV века) : Томовић 1974, 75, 76-77, 89, 105-106; Милојевић 2015, 12.

22 У натпису Ђурђа Зубровића на кенотафу деспота Стефана Лазаревића (1427) : Томовић 1974, 107.

23 Најближе аналогије за овакав облик слова Ѓ налазимо у ктиторском натпису краља Марка из цркве Св. Недеље у Призрену (1371) : Исто, 77.

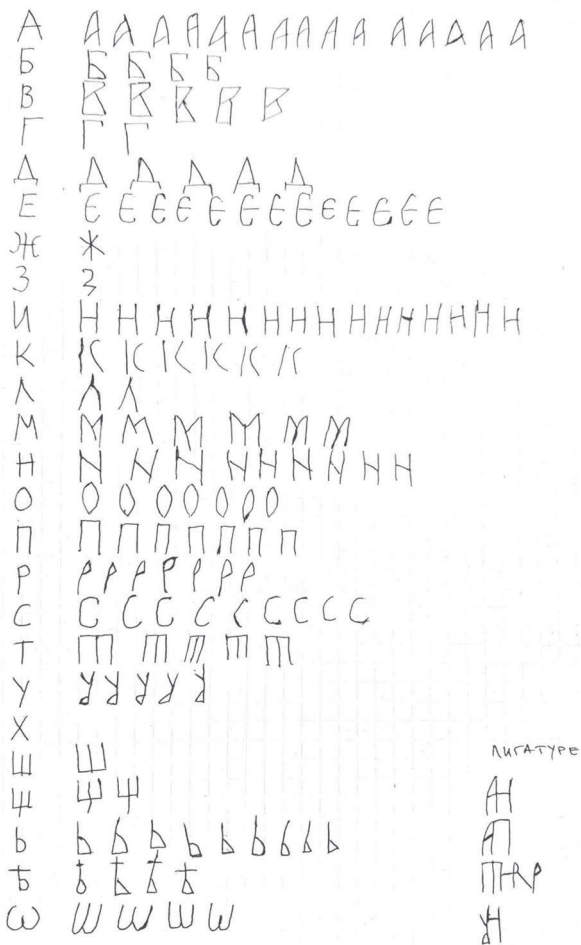
24 Аналогије за овај тип слова В се запажају у надгробном натпису великог војводе Угљеше Десисаљић из цркве Богородице Пречисте у Горњачкој клисури (20. октобар 1394) : Мадас и Гајић 1983, 233-234.

25 Овако обликована слова К су посведочена у бројним надгробним натписима нпр. великог челника Димитрија из манастира Бање код Прибоја (6. март 1349), великог кнеза Војислава Војиновића из истог манастира (23. октобар 1363), Ђурђа Остоуше Пекпала из манастира Дечана (3. септембар 1377), Стефана, сина ћесара Угљеше из Љубостиње (око 1400) и др. : Томовић 1974, 61-62, 74, 80-81, 93-94.

26 За 8 из смедеревског натписа најближе аналогије су евидентирани у надгробним натписима великог кнеза Војислава Војиновића из манастира Бање код Прибоја (23. октобар 1363), Ђурђа Остоуше Пекпала из манастира Дечана (3. септембар 1377) и у натпису Ђурђа Зубровића на кенотафу деспота Стефана Лазаревића (1427) : Исто, 74, 80-81, 107.

27 Средња црта се не продужава изнад тачке пресека крака.

28 Најсличније је слову Ж у надгробном натпису Исаије Симона из Сопоћана (30. новембар 1345) : Исто, 60.

Табла 1. Облице слова у надгробном натпису
Обрада и његовог сина (1393-1402), из
Смедерева (Дејан Радисављевић).

као у рукописима.²⁹ Слово **Д**, у петом и шестом реду, има приближни облик данашњег ћириличног слова **Д**.³⁰ **Д**, у лигатури **ТИД**, у седмом реду натписа, карактеристично је за канцеларијско писмо друге половине XIV и почетка XV века. Састоји се од мале и нешто издужене кружнице у горњем делу и дужих, широко размакнутих, и закошених

29 Исто обликована слова **И** се проналазе у надгробним натписима Ратославе, супруге жупана Алтомана, из манастира Бање код Прибоја (1366-1371) и великог кнеза Војислава Војиновића из истог манастира (23. октобар 1363) : Исто, 58, 75.

30 Слично је слову **Д** у надгробним натписима Ђурђа Остоуше Пекпала из манастира Дечана (3. септембар 1377), Георгија Хрба из околине Зајечара (1365-1398), у ктиторском натпису Николе Дорјановића у цркви Св. Николе у Доњој Шаторњи (1425), на надгробној плочи из села Бошњаце код Лесковца (прва половина XV века), дијака Радивоја из села Газдаре код Медвеђе (од краја XV до средине XVI века) и др. : Томовић 1974, 80-81, 90-91, 104-105; Томовић 1985, 459, 461-463.

доњих кракова.³¹ Троног **Т** се запажа у првом, седмом, деветом и, највероватније, у дванаестом реду надгробног натписа.³² **Б** (трећи, пети, шести и десети ред) је састављено од доње троугаоне петљице, вертикалног стабла и горње нешто дуже црте, која је на крају окомито повијена (под углом од 90°).³³

Именица **ПО(КО)ИЩЕ**, у смислу гробног места, односно места вечног починка или покоја преминулог, јавља се у посведоченим надгробним натписима током дужег временског периода, од краја XIII до треће деценије XVI века, на територији од Барајева на северу, Аранђеловца и долине Груже на западу, Трстеника и Крушевца на југу, и долине Велике Мораве на истоку.³⁴ Смедерево би, у овом случају, представљало крајњу североисточну периферну зону појаве наведене именице у до сада познатим средњовековним епитафима.

Формула проклињања оног ко покуша да уништи или на било који начин оскрнави надгробник, или гробно место преминулог, чини завршну сентенцу смедеревског епитафа. Најчешће се јавља у надгробним натписима на простору средњовековне Босне (XIV-

31 Најсличније је слову **Д** у надгробним натписима Радосава и Радивоја Вукчића Пићевића из порте цркве Вазнесења Господњег у селу Љути До код Берковића у Херцеговини (највероватније крај XIV – почетак XV века). Комар 2015, 156-157.

32 Троног **Т** нпр. срећемо у надгробном натпису Прибислава Петоивића из Љусића код Улога (1353-1377), попа Радивоја из села Стубле код Лесковца (1393-1402), Покрајца Оливеровића са некрополе у Врпољу у Љубомиру (1404-1435), у натпису попа Вукше на кенотафу деспота Стефана Лазаревића (1427), Петра, Ђурашевог сина, из Здравина код Крушевца (1474) итд. : Томовић 1974, 81, 102, 108; Томовић 1985, 457-459; Радисављевић 2019, 13-16.

33 Сличног облика је слово **Б** у надгробним натписима монаха Стилијана из Кошкове код Шумена у Бугарској (1412) и Георгија Хрба из околине Зајечара (1365-1398), затим у ктиторском натпису деспота Стефана са Калемегдана у Београду (1403-1415), и у натпису Ђурђа Зубровића на кенотафу деспота Стефана Лазаревића (1427) и др. : Томовић 1974, 90-91, 96, 101, 107.

34 У надгробним натписима : Марије Богославе из Здравина код Крушевца (1292), презвитера Стипана, односно Драгослава Васиљевића из подручичке Каменице (између 1365. и 1371. године), Вуковог брата из Љубостиње (1385-1387), браће Милдруга и Добруја Живчића из Врбице код Аранђеловца (прва половина XV века), Басила Златоноса са локалитета Црквина-Кастун у Каменици у Гружи (XV век), и Вуксана у порти цркве села Бељине код Барајева (1526) : Милићевић 1876, 67; Стојановић 1902, 143; Петровић 1956, 253; Томовић 1974, 85; Милојевић 2015, 12-15; Карамиджалковић 2018, 247-257; Радисављевић 2019, 12.

XVI век).³⁵ Такође, њена појава током средњег века у надгробним натписима са територије данашње Србије, посведочена је мањим бројем просторно и временски удаљених примера. Осим у надгробном натпису Обрада и његовог сина, запажа се и у епитафима презвитера Стипана, односно Драгослава Васиљевића из подручничке Каменице (1365-1371),³⁶ скутоноше Стојана Ивановића из Клења код Богатића (око средине XV века),³⁷ а у нешто измењеном облику у надгробним натписима господара града Честина из Годачице код Краљева (око 1367)³⁸ и Стефана Угљеша (27. јул 1452) из цркве Богородице Пречисте у Горњачкој клисури.³⁹

У истом делу текста надгробног натписа, који својим садржајем упозорава могућег починиоца на последице уништавања надгробника кроз проклињање, како смо већ горе навели, јавља се још један важан сегмент, која на посредан начин допуњује наша сазнања о посмртној обичаној пракси на територији средњовековне Србије. Наиме, синтагма **КО КЕ СТРЪТИ ДРЪВО ИЛ<...>** <...**СЪК**>8, највероватније указује да је на гробу умрлог, или поред њега, било засађено дрво. Ритуално сађење дрвећа на гробовима преминулих, или покрај њих, било је широко распрострањено на простору Балкана, међу јужнословенским народима, Албанцима и Власима. Забележени субројнитакви примери у етнографској грађи прикупљеној током XIX и XX века. Најчешће су ожалошћени на гробовима својих ближњих садили шљиву, брескву, јоргован, јасмин, лозу и чемпрес, али и бор, врбу, јелу, липу, трешњу, вишњу, брезу, орах, јаблан, багрем, крушку, дуд, хрст, оморику и маслину. На територији Србије дрвеће се посебно садило на гробовима младих покојника (Трновче код Петровца на Млави, Нови Глог код Трговишта (воћка), Јабланица код Горњег Милановца (шљива или бор), Скробница код Књажевца (шљива или орах), Лозница (јабука или трешња), Злот код Бора (шљива), Брезница код Жагубице (воћка), Гружа (жалосна врба), Блазнава код

35 Vego 1962, 18-19, 32-33, 62-63; Vego 1964, 34-35, 42-43, 44-45.

36 Карамиджковић 2018, 256-257.

37 Васиљевић 1996; 57-58; Зечевић 2005, 75.

38 Станић 1975, 131-138.

39 Мадас и Гајић 1983, 235-237.

Тополе (орак), Горња Ресава, међу Власима (шљива)). Верује се, такође, да се воћка сади како би преминули имао хране на оном свету (Зебица код Крушевца, Власина Округлица код Сурдулице). Шљива, која понекад припада категорији сеновитог дрвећа, односно представља пребивалиште душа преминулих и демона, се у Србији поглавито засађивала изнад покојникове главе, а потом је бивала окићена разнобојним тканинама, вуненим концима, али и другим предметима. Сматра се, у наведеном контексту, да је дрво имало улогу да *веже* душу покојника за гроб, а да је сам обичај највероватније део старословенског претхришћанског наслеђа. Уједно је наведена обичајна пракса била у вези са широко распрострањеним култом дрвета, као симболом обнове и животне снаге.⁴⁰

Специфичност надгробника из Смедерева се огледа и у чињеници да је требало да стоји над двојним гробом оца и његовог рано преминулог сина. Постојање надгробних обележја, сауклесаним натписима, испод којих почивају две сроднички блиске особе, као што је било предвиђено у нашем случају, није непозната пракса у средњовековној Србији и Босни. Истичу се случајеви неке Ане, и њеног сина Уроша, са некрополе на локалитету Црквина у селу Тењково на југоисточним падинама Голије,⁴¹ затим Вукоте и његовог сина Медоше из Крушевца (око 1300),⁴² као и Добрила Прибиловића и његовог синовца Љубете у Старом Сланом код Требиња (XIV-XV век).⁴³ Такође, на некрополи поред цркве Св. Петке у селу Газдаре код Медвеђе, поред особе чије се име због оштећења не може у целости ишчитати (Д<...>нџ), сахрањена је и извесна Марина (друга половина XV века).⁴⁴ Познати су, међутим, и примери да су чак три

40 Чајкановић 1973, 8-9; Чајкановић 1994, 32, 48-49, 55, 115, 125, 139, 152; Vinšćak 2002, 126-133; Novosel 2010, 31-32.

41 Надгробни натпис је датовао, чини нам се, сувише касно, у средину XVIII века, иако је запажена евидентна морфолошка сличност појединих слова са оним из надгробног натписа монаха Томе из суседног села Тврђева, насталог 1594. године. Премовић-Алексић 2019, 350-351, 353-354.

42 Ковачевић 1980, 26-27.

43 Vego 1964, 54-55.

44 Ерцеговић-Павловић и Костић 1980, 132.

особе сукцесивно сахрањиване под једним надгробним белегом, као у случају Стефана Кувета, сина великог челника Вука Кувета (4. јануар 1398. (?)), Вука Угљешића (август 1438) и Стефана Угљешића (27. јул 1452), у цркви Богородице Пречисте у Горњачкој клисури,⁴⁵ и Добрила Бобана, његовог брата Вигња и сина Иваниша у Жакову у Поповог Поља (вероватно XV век).⁴⁶

С обзиром да се у надгробном натпису не наводи година када је умро Обрадов син, тачан датум његовог уклесивања није познат, али се може приближно одредити спомињањем кнеза Стефана Лазаревића, који је наведену титулу носио у раздобљу између 1393. и 1402. године.⁴⁷

О постојању насеља на месту данашњег Смедерева, и њему припадајуће некрополе, у раздобљу које је претходило 1430. години, сведоче како писани извори различите провенијенције, тако и надгробни белези са уклесаним натписима или без њих, уграђени као сполије приликом зидања Малог града,⁴⁸ али и археолошки истражена средњовековна некропола у југоисточном углу Великог града Смедеревске тврђаве, која је била у употреби током XIV и почетком XV века.⁴⁹

Познато је да се Смедерево, под овим именом, први пут јавља у Раваничкој повељи⁵⁰ кнеза Лазара из 1381. године,⁵¹ у којој се, поред осталих прилога манастиру, наводи : **И оу Смедеревѣ людина Богосавъ с опкинѣм и з вацинѣм.** (*И у Смедереву људина*⁵² *Богосав*

с опћином (породицом) и с баштином).⁵³ Смедерево (*Smedereua*) нешто касније, 1409. и 1410. године, бележе и дубровачки писани извори. Судаћи према присуству трговаца из Дубровника, насеље је свакако добило већи значај током владавине деспота Стефана Лазаревића (1402-1427), када постаје једно од трговачких стецишта на граници Српске деспотовине према Угарској.⁵⁴

Једна од некропола овог насеља се налазила у југоисточном углу Великог града Смедеревске тврђаве. У периоду од 1981. до 1986. године, спроведена су археолошка истраживања ове некрополе, на којој су откривена 122 гроба, не рачунајући у тај број веће скупине дислоцираних костију и претходно девастиране гробове. С обзиром да је некропола коришћена с прекидом од XIV до XVIII века, према мишљењу руководиоца истраживања, М. Џуњака, најстаријем хоризонту XIV и самог почетка XV века припадало је 76 гробова, односно око 60 % од укупно евидентираних.⁵⁵ На тада истраженој површини некрополе нису уочени никакви средњовековни надгробни белези, па М. Џуњак сматра да су гробови обележавани дрвеним надгробницима, који су *временом ишчезли или уништени приликом разних грађевинских денивелација терена, којих је у*

45 Мадас и Гајић 1983, 235-237.

46 Vego 1964, 50-51.

47 Пурковић 1978, 18, 33, 64. Л. Павловић је клесање натписа датовао у раздобље између 1389. и 1402.

године. Павловић 1978, 70-71; Павловић 1980, 106-107.

48 Павловић 1978, 56-76; Павловић 1980, 12-15, 93-109. Средњовековни надгробници су највероватније, поред оних из XVIII и XIX века, уграђивани и у темеље смедеревске цркве Св. Георгија, подигнуте 1850-1854. године. Павловић 1975, 105-108, 131.

49 Поповић 2000, 210-211.

50 Раваничка повеља кнеза Лазара није сачувана у оригиналу, већ у три познија преписа (Врдничком - краја XVII или почетак XVIII века, Болоњском - краја XVII века и Раваничком из 1768. године) : Младеновић 2015, 49, 91, 109.

51 У Болоњском препису Раваничке повеље уписана је 1377. као година њеног издавања : Исто, 102.

52 Људина - 1. ваљан, честит, поштен човек, 2. крупан, снажан човек, 3. надимак. Исто, 83, 89

53 Павловић 1972, 115-116, 130-131; Павловић 1978, 68; Динић 1978, 66; Павловић 1980, 105; Џуњак 1998, 16; Крстић 2010, 264; Поповић 2013, 14; Младеновић 2015, 54, 62, 83, 94, 101, 113, 120.

54 Смедерево (*Smedereua*) се бележи у тестаменту дубровачког трговца Марина Бутровића, овереном у Дубровнику 5. јуна 1409. године, а састављеном 16. октобра претходне године. Такође, наредбом од 15. марта 1410. године одређују се у Смедереву или Београду судије у спору између Андрије Марина Бутровића и петорице других дубровачких трговаца. Павловић 1972, 116; Павловић 1980, 12-14, напомене 11 и 12; Џуњак 1998, 16; Крстић 2010, 264-265; Поповић 2013, 14.

55 Аутор је механички издвојио три хоризонта сахрањивања на некрополи : 1. крај XVII и почетак XVIII века, 2. XVI и XVII век, и 3. XIV-XV век, односно хоризонт који је припадао периоду *Деспотовине и времену које му је претходило*. Џуњак 1996, 173-174; Џуњак и Марковић-Цветковић 1997, 71-74; Џуњак 1998, 69-71, 133, 135; Џуњак 2011, 111-112. Овакво датовање је, с правом, оспорио М. Поповић, сматрајући да на некрополи постоје само два хоризонта сахрањивања, старији из XIV-XV века, и млађи из раздобља аустријске окупације од 1717. до 1736. године. Поповић 2000, 210-211.

тврђави било доста,⁵⁶ што се само делимично може прихватити.

Средњовековни надгробници, са или без натписа, су уграђивани као сполије у зидове Малог града,⁵⁷ што посредно, али непобитно, упућује на постојање насеља, и њему припадајуће некрополе, управо у раздобљу с краја XIV и самог почетка XV века, односно у време коришћења средњовековне некрополе у југоисточном углу Великог града.⁵⁸ С обзиром да се надгробници с натписима запајају у доњим зонама бедема и кула, ова чињеница указује да су исти пре уградње доношени са неке оближње некрополе.⁵⁹ У сваком случају, за употребу ових надгробника, као примарних гробних обележја, 1430. година представља *terminus post quem* поп.

Као потенцијални локалитети у данашњем ужем градском језгру Смедерева, са којих би поједини примерци надгробника-сполија 56 М. Цуњак, на основу наведеног, и због оријентације појединих гробова, који одступају од уобичајене осе запад-исток, сматра да нема никакве сумње да се облици и начин сахрањивања на овој некрополи не уклапају у начине сахрањивања уобичајене на овим просторима током средњег века. Цуњак и Марковић-Цветковић 1997, 75; Цуњак 1998, 139-140; Цуњак 2011, 115. Ова констатација се не може у потпуности прихватити с обзиром да су и на другим средњовековним некрополама забележена одступања од уобичајене праксе сахрањивања покојника по осе запад-исток, са главом на западној страни. Као пример би се могла навести некропола на локалитету Црквине (Болница) у Прибоју, где су поједини покојници полагаани и у гробне раке оријентисане по осе југ-север, југозапад-североисток, север-југ, исток-запад. Слична ситуација је запажена и на некрополи Оцркакве у Крајчиновићима код Прибоја, где је већина истражених гробова, укопаних у праисторијску хумку VIII из средњег бронзаног доба, оријентисана по осе југозапад-североисток. Бунарџић 2017, 37-64, 83-90. Разлози за оваква одступања у положају покојника нису посве јасни, и свакако би требало да буду предмет једне свеобухватније студије. 57 Реч је о надгробним белезима Маре, Обрада Чјуролнића, Обрада и његовог сина, судије Кузма Градине, једне непознате личности, као и о оном са уклесаном допојасном представом преминулог, чија је десна рука, са цветом у шасти, положена на лево раме, а лева на стомак. Павловић 1978, 56-76; Павловић 1980, 96-109. М. Цуњак сматра да је антропоморфна фигура приказана са три руке. Цуњак 2011, 332. 58 М. Цуњак саопштава да је током 1953. и 1954. године Грађевински народни одбор извршио нивелацију унутрашњег простора Малог града, а да су у Великом граду просечене стазе и изграђени спортски терени. Током ових интервенција пронађено је доста римских и средњовековних фрагмената надгробних споменика који су били као сполије узидани у бедеме тврђаве, о којима се раније није знало. Цуњак 1998, 62; Цуњак 2011, 47-48. О даљој судбини споменутих надгробника се ништа не зна. 59 Цуњак 2011, 330.

могли бити пренети пре уградње у зидове Малог града, издваја се, поред већ споменуте некрополе у југоисточном делу Великог града, и некропола која је претходила изградњи цркве Успења Пресвете Богородице на Старом смедеревском гробљу.⁶⁰ Такође, требао би навести и некрополе, које су само оквирно датоване у касни средњи век, на локалитетима Двориште средње школе „Деспот Ђурађ Бранковић“, Зелена пијаца и тржни центри Надвожњак I и II, и Раскрсница улица Д. Давидовића, Ђ. Даничића и В. Степе.⁶¹

За сада, без ваљаних доказа, и у недостатку систематских истраживања, можемо само претпоставити да је део споменутих средњовековних надгробника-сполија, па и онај Обрада и његовог сина, највероватније пренет приликом подизања Малог града са некрополе из југоисточног угла Великог града, или са неке друге од горе наведених, позиционираних у ближој околини тврђаве.

Коришћење споменутих надгробника за зидање световног здања, иако је реч о хришћанским обележјима, могло би се објаснити брзином којом је Мали град подигнут пред надлазећом опасношћу од Турака, али и недостатком другог подесног грађевинског материјала у ближој околини. У том контексту постаје разумљиво зашто су, поред античких скулптура, надгробника, стела и вотивних ара,⁶² у бедеме и куле Малог града, уграђивани и фунерарни хришћански споменици из не толико далеке прошлости.

*

Надгробни натпис Обрада, и његовог сина, представља важно писано сведочанство за историју средњовековног Смедерева пре изградње Малог града Смедеревске тврђаве (1428-1430). Поједине именице (ПО(КО)ИЦЕ), али и синтагме, употребљене у њему, попут завршне секвенце проклињања, сврставају га у један шири, али географски јасно омеђен културни ареал. Такође, из њега сазнајемо и за посмртни обичај сађења дрвећа на гробу преминулог, који је забележен и много доцније на територији Србије, у етнографској

60 Црква је највероватније подигнута у првој половини XV века. Опширније о њој видети у : Црнчевић 2007, 63-91, са старијом литературом.

61 Цуњак и Марковић-Цветковић 1997, 108, 123, 134-143.

62 Цуњак 2011, 299-329.

литератури из XIX и XX века. Нажалост, о Обраду и његовом сину (Ос...), као и о клесару Брапу или Брату, немамо других података из истодобних писаних извора. Обрад је највероватније припадао имућнијем слоју локалног становништва, с обзиром да је могао себи да приушти уклесивање натписа на синовљевом надгробнику, који је истовремено требало да обележава и место његовог вечног починка. Клесане надгробног натписа се датује спомињањем кнеза Стефана Лазаревића, у раздобље између 1393. и 1402. године. То је уједно и период када се Смедерево све чешће јавља у доступној домаћој и дубровачкој писаној грађи, као једно од трговачких стецишта на граници Србије према Угарској. Град Смедерево ће свој пуни процват доживети у доба деспота Ђурђа (1427-1456), када постаје и престоница Деспотовине.

Литература :

- Алексић В. 2012. *Трагом смедеревског надгробног споменика Михаила, сина војводе Стефана*, Смедеревски зборник бр. 3, Смедерево, 31-37.
- Бабић М. и Томовић Г. 2004. *Старосрпски натписи из Бјелине*, Историјски институт, Мешовита грађа – Miscellanea Нова серија књ. XXII (2004), Београд, 81-104.
- Бунарџић М. 2017. *Прибојско мраморје - српска средњовековна гробља*, Београд : Републички завод за заштиту споменика културе.
- Васиљевић Љ. 2015. *Преглед досадашњих истраживања Лазаревог града у Крушевцу*, Музејско друштво Србије : Музеји бр. 4 (н. с.), Београд, 9-24.
- Васиљевић М. 1996. *Мачва – историја, становништво*, Богатић-Београд.
- Vego M. 1962. *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine – knjiga I*, Sarajevo : Izdanje Zemaljskog muzeja.
- Vego M. 1964. *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine – knjiga II*, Sarajevo : Izdanje Zemaljskog muzeja.
- Vinšćak T. 2002. *Vjerovanja o drveću u Hrvata, u kontekstu slavističkih istraživanja*, Spektar 5. knjiga, Zagreb : Naklada Slap.
- Derksen R. 2008. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series, ed. A. Lubotsky, volume 4, Leiden – Boston : Brill.
- Динић М. 1978. *Српске земље у средњем веку - историјско-географске студије*, Београд.
- Ерцеговић-Павловић С. и Костић Д. 1980. *Теренска истраживања лесковачког подручја II*, Археолошки институт : Старинар, књига XXX (1979), Београд, 131-135.
- Живановић Ђ. 1843. *Придатци књ. српскимъ споменицима. Град Жупанџвацъ (Саобштіо Јованъ Живановићъ, учитель Свилаиначкій)*, Подунавка No 47, У суботу 20. новембра 1843.
- Зечевић Е. 2005. *Мраморје – стећци у западној Србији*, Српско археолошко друштво : Посебна издања 3, Београд.
- Карамиджковић Н. 2018. *Споменик прича причу – средњовековни надгробник из рудничке Каменице*, у Рудник и Венчац у средњем веку и раној модерни. Тематски зборник радова са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу, ур. Синиша Мишић и др., Аранђеловац, 247-259.
- Ковачевић М. 1980. *Профана архитектура средњовековног Крушевца : резултати досадашњих истраживања*, Археолошки институт : Старинар, књига XXX (1979), Београд, 13-29.
- Комар Г. 2015. *Стари ћирилични натписи источне Херцеговине (са прегледом крстова), Друго допуњено и измјењено издање*, Херцег Нови.
- Кривошејев А. 2018. *Надгробна плоча челника Вукдрага из Дића*, Натписи и записи 4 (2018), Центар за историјску географију и историјску демографију, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Народни музеј Ваљево и Народни музеј Пожаревац, ур. Синиша Мишић, Ваљево-Београд, 9-11.

- Крстић А. 2010. *Смедерево*, у Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима, Београд : Завод за уџбенике, 264-272.
- Мадас Д. 1984. *Славковица*. Крагујевац : Светлост / Завод за заштиту споменика културе Крагујевац.
- Мадас Д. и Гајић А. 1983. *Надгробне плоче и гробови ктитора цркве Богородице Пречисте у комплексу Ждрела у Горњачкој клисури*, Саопштење XV, Београд, 221-242.
- Miklosich F. 1858. *Monumenta Serbica, spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennaе*.
- Миливојевић В. 2015. *Надгробни споменик браће Живчић из Врбице код Аранђеловца*, Натписи и записи 1 (2015), Центар за историјску географију и историјску демографију, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Народна библиотека Крушевац, Народни музеј Ваљево, ур. Синиша Мишић, Београд-Крушевац, 9-19.
- Милићевић М. Ђ. 1876. *Кнежевина Србија*. Београд.
- Мићић Н. 2016. *Средњовековни натпис из Зворника са поменом имена града*, Натписи и записи 2 (2016), Центар за историјску географију и историјску демографију, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Народни музеј Ваљево и др., ур. Синиша Мишић, Ваљево-Београд, 21-33.
- Mihajlovski R., Mandić Lj. and Mandić M. 2020. *A Tombstone Epitaph at The Annunciation Church in Karan*, Ниш и Византија XIX – Похвала истине или васкрс Византије, ур. М. Ракоција, Ниш, рад у штапи.
- Младеновић А. 2015. *Повеље кнеза Лазара : текст, коментари, снимци, II издање*, Београд : Чигоја штампа.
- Novosel F. 2010. *Odabrani primjeri kulturnih i povjesnih motiva drveta kod Hrvata*, u Park u parku, Zagreb, 24-49.
- Павловић Л. 1962. *Прстен војводе Степана*, Неки споменици културе – осврти и запажања I, ур. Л. Павловић, Смедерево, 3-9.
- Павловић Л. 1972. *Музеј и споменици културе Смедерева*, Музеј у Смедереву : посебно издање књига 12, Смедерево.
- Павловић Л. 1975. *Проблеми око зидања цркве Св. Георгија у Смедереву у XIX веку у светлости архивских и других података*, Неки споменици културе – осврти и запажања V, ур. Л. Павловић, Смедерево, 103-140.
- Павловић Л. 1978. *Ћирилички споменици из Смедеревске тврђаве*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор књ. 44, свеска 1-2, Београд : Филолошки факултет, 51-76.
- Павловић Л. 1980. *Историја Смедерева у речи и слици*, Музеј у Смедереву : Посебно издање књ. 13, Смедерево.
- Павловић Л. 1986. *Судија смедеревске области у XIV веку*, Смедерево – часопис за културу, уметност и друштвена питања бр. 1, Смедерево, 19-25.
- Петровић Д. 1956. *Локалитет Црквине – надгробни споменик (Каменица, Срез гружански – Крагујевац)*, у Археолошки споменици и налазишта у Србији II – Централна Србија, ур. Ђ. Бошковић, Српска академија наука : Грађа - књига X, Археолошки институт – књига 3, Београд, 253.
- Петровић Љ. 1922. *Град Смедерево у српској историји и књижевности I*, Панчево : Штампарија Књижарско-издавачког завода „Напредак“.
- Поповић М. 2000. *Ка проблему средњовековних цркви Смедеревског града*, Старинар L, Београд : Археолошки институт, 201-219.
- Поповић М. 2011. *Смедеревски град – етапе грађења и значење*, у Пад Српске деспотовине 1459. године : зборник радова са научног скупа, одржаног 12-14. новембра 2009. године, ур. М. Спремић, Београд, 373-391.
- Поповић М. 2013. *Смедеревски град*, Републички завод за заштиту споменика културе : Научно-популарне монографије 64, Београд.

Премовић-Алексић Д. 2019. *Јединствен средњовековни надгробни споменик у области Раса*, Зборник Народног музеја у Београду XXIV-1 (археологија), Београд, 347-357.

Пурковић М. 1978. *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд.

Радисављевић Д. 2019. *Средњовековни надгробни натписи из слива Рибарске реке код Крушевца*, Натписи и записи 5 (2019), Центар за историјску географију и историјску демографију, Универзитет у Београду – Филозофски факултет и Народни музеј Пожаревац, ур. Синиша Мишић, Београд-Пожаревац, 9-24.

Станић Р. 1975. *Натпис из Годачице код Краљева*, Археолошки институт : Старица, нова серија књига XXIV-XXIV/1973-1974, Београд, 131-138.

Стојановић Љ. 1902. *Стари српски записи и натписи, књига I*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво издање, Споменици српском језику, Књига I, Београд.

Томовић Г. 1974. *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Историјски институт : Посебна издања, књига 16, Београд.

Томовић Г. 1985. *Надгробни натписи из околине Лесковца*, Лесковачки зборник XXV, Лесковац, 457-463.

Томовић Г. 2006. *Два старосрпска натписа из Косаничке Раче*, Историјски институт, Мешовита грађа – Miscellanea Нова серија књ. XXVII (2006), Београд, 105-130.

Црнчевић Д. 2007. *О могућој првобитној функцији цркве Успења Пресвете Богородице у Смедереву*, Историјски часопис књ. LIV, Београд, 63-91.

Цуњак М. 1996. *Некропола у југоисточном делу Великог града Смедеревске тврђаве – Резултати археолошких истраживања*, Саопштења XXVII-XXVIII (1995-1996), Београд, 172-192.

Цуњак М. 1998. *Смедеревска тврђава, новија истраживања*, Смедерево.

Цуњак М. 2011. *Смедеревска тврђава,*

новија истраживања - Друго допуњено издање. Смедерево

Цуњак М. и Марковић-Цветковић Љ. 1997. *Античке и средњовековне некрополе Смедерева*, Смедерево.

Чајкановић В. 1973. *Мит и религија у Срба*, при. В. Ђурић, Српска књижевна задруга : Коло LXVI, књига 443, Београд.

Чајкановић В. 1994. *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд : Српска књижевна задруга.

Summery

Dejan S. Radisavljević

A MEDIEVAL TOMBSTONE WITH AN ENGRAVED INSCRIPTION FROM THE MUSEUM IN SMEDEREVO

During the clearing of rubble from the partially destroyed Tower III, which is located on the south side of the Small Town of the Smederevo Fortress, a medieval tombstone, dimensions 101 x 63 x 17 cm, with a engraved inscription, was found in 1977. Before the partial demolition of Tower III in 1944, the tombstone was bult in, as a spolia, in the southeast corner of the mentioned tower at the height of about 10 meters. At the beginning of 1978, the tombstone was transferred for further storage and appropriate scientific processing to the Museum in Smederevo, where it is still part of the Archaeological Collection.

The tombstone inscription, in the true sense of the word, consists of nine lines, while in the three lines, in the lower right corner of the inscription field, the epitaph stonemason himself signed. The letters of the tombstone inscription are precisely and correctly carved and are uniform in size, exept in the parts where the hardness of the stone, a dark sandstone, did not allow it completly.

Based on the content of the text of the epitaph, we learn that the tombstone was located by Obrad over the grave of his unmarried and young deceased son, whose name also begins with the letter O, and whom the stonemason describes in selected words. The tombstone was also supposed to mark Obrad's grave when he past

away. In the final sequence of the inscription, the one who cuts down a tree, which was most likely planted on the grave or next to it, and move or destroy tombstone, and in that way desecrated the grave of deceased, is cursed.

From the signature of the stonemason, Brap or Brat, we learn that the inscription was created during the reign of Prince (*knez*) Stefan Lazarević (1393-1402).

The tombstone inscription of Obrad and his son is an important written testimony to the

history of Smederevo before the construction of the Small Town of Smederevo Fortress (1428-1430), and along with other written sources, and archaeological finds, complements our knowledge of this lesser known period in the life of the later Serbian capitol.

Key words : tombstone inscription, spolia, medieval necropolis, Smederevo fortress, Obrad, prince Stefan Lazarević, Musem in Smederevo, *kamen, pokoište*.

Дејан С. РАДИСАВЉЕВИЋ

Докторанд, Одељење за историју, Филозофски факултет,
Универзитет у Београду
dejanradisavljevicanthro@gmail.com

НАТПИСИ И ЈЕДАН ЗАПИС У ЦРКВИ СВЕТОГ НИКОЛЕ У ДОЊЕМ ДРАГОВЉУ КОД ГАЦИНОГ ХАНА

Апстракт : У раду је, уз кратак осврт на архитектуру и живопис, посвећена пажња натписима и једном запису у цркви Св. Николе у Доњем Драговљу код Гациног Хана, који, иако се спорадично спомињу у литератури, никада до сада нису били публиковани. Посебно се издваја првобитни ктиторски натпис, чије ишчитавање је омогућило да се прецизније одреди време фрескописања овог значајног поствизантијског сакралног споменика из Запања. Такође, ишчитан је и натпис на унутрашњем западном зиду припрате који говори о поновном живописању храма у XIX веку, као и један запис угребан 1867. године од стране локалног свештеника.

Кључне речи : црква Св. Николе, Доње Драговље, ктиторски натпис, Запање, XVII век, Велики Крчимир, презвитер Јаков

*Кратак осврт на архитектуру и живопис
цркве Св. Николе у Доњем Драговљу*

Храм Св. Николе (**Сл. 1**)¹ се налази недалеко од центра села Доњег Драговља,² смештеног на источним падинама Бабишке горе (Крива бука, 1059 м) у области Запања, 12 км југоисточно од Гациног Хана. Црква је подинута на источном крају уздигнуте заравни, уз леву обалу Драговске реке, јужне

притоке Кутинске реке (**Карта 1**).³ Око цркве се, судећи према видљивим аморфним надгробним положеним плочама западно од улаза, простире некропола.

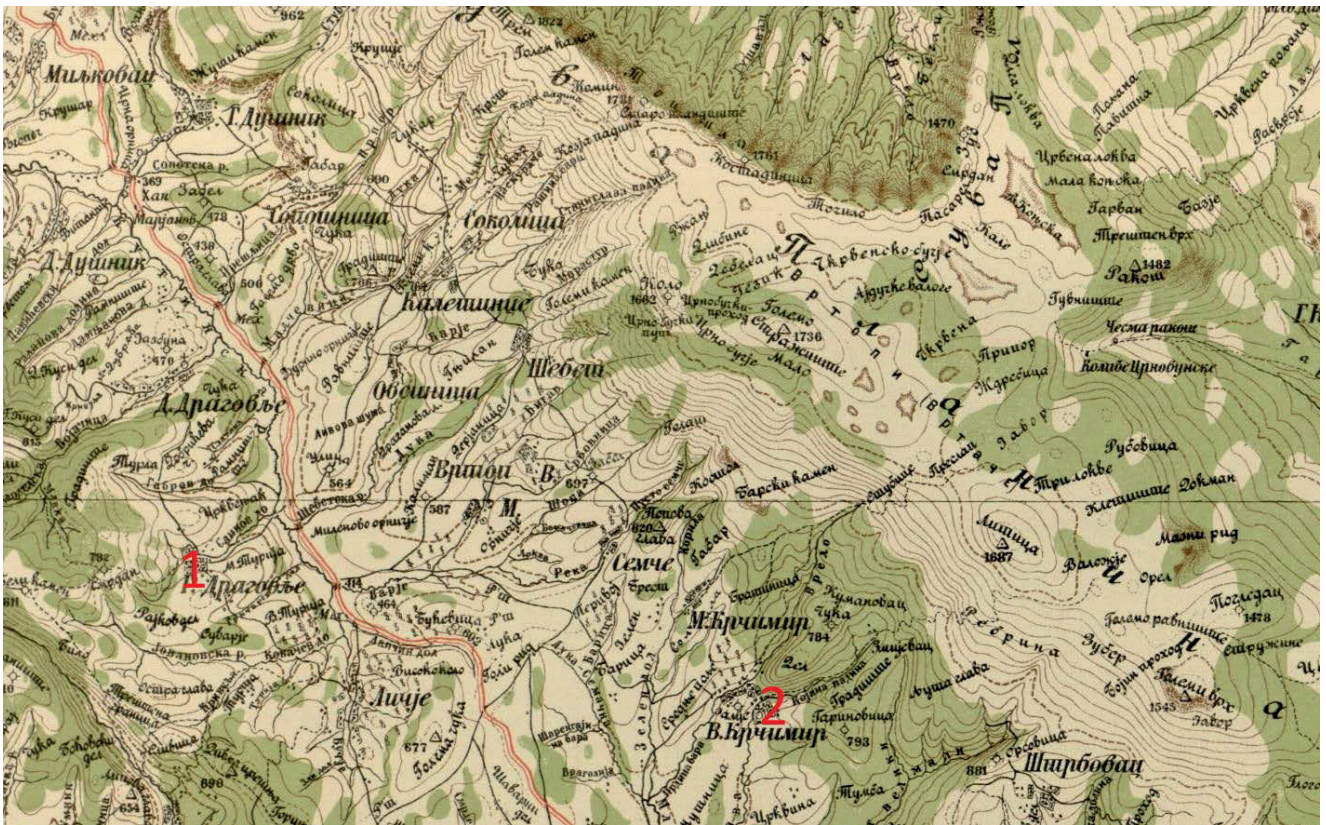
Храм у Доњем Драговљу није до сада био предмет систематских проучавања, па би најпре требало дати кратак опис његове архитектуре и живописа.⁴

1 Аутор је цркву Св. Николе у Доњем Драговљу обишао и снимио 27. августа 2019. године. Описи архитектуре и фрескописа, који следе, су резултат ових једнодневних истраживања.

2 Доње Драговље (*Долна Драговла*) се први пут спомиње у попису Нишког кадилука насталог током *треће декаде великог шабана 903. године*, односно између 14. и 23. априла 1498. Село је тада припадало тимару Хизир-аге, заима Пирота, и имало је 21 кућу, 11 нежењених и једно удовичко домаћинство. У насељу је убележена и једна рајинска воденица, која је радила пола године. Укупан годишње приход од села је износио 3296 акчи. Васић, Зиројевић и Стојановски 1992, 97, 144.

3 *Генералштабна карта 1 : 75 000, секција Ј. 9. Сува планина; Topografska karta 1 : 25 000, Bela Palanka 3-1 (Gadžin Han), broj lista 583-3-1.*

4 Краћи описи цркве Св. Николе се дају у прегледима сакралних споменика југоисточне Србије и у монографији о Запању. Симоновић 1982, 97-98; Пејић 2003, 30-31; Ракоција 2013, 69.

Карта 1. Запаље : 1. Црква Св. Николе у Доњем Драговљу (1634/35), 2. Стара црква Вазнесења Господњег у Великом Крчмиру (1629).

Сл. 1. Црква Св. Николе у Доњем Драговљу, поглед са северозапада (фото Д. Радисављевић).

Црква Св. Николе је једнобродна издужена грађевина са споља седмостраном,⁵ а унутра полукружном олтарском апсидом и припратом на западној страни. Зидови цркве су грађени од клесаног камена различите величине везаног кречним малтером, док су за подизање зида олтарске апсиде махом

нивелацију, али и као декоративни елемент, коришћена опека ређана у по два реда. Кров на две воде је покривен ћерамидом. Цркви је највероватније у истом периоду придодат и отворени трем уз западно pročеље, који се данас уочава у нивоу остатака правоугаоне камене темељне зоне.⁷

коришћени квадери сиге. Припрата је од наоса раздвојена паром дубоких пиластара. Црква у ужем смислу је паровима пиластара првобитно била подељена на три једнака травеја (Цртеж 1).⁶ Њен засведени полуобличасти свод се ослања на прислоњене лукове, што овај храм сврстава у већу скупину сличних сакралних споменика са простора југоисточне Србије и западне Бугарске (Јашуњски манастир Св. Јована Претече, Св. Петар и Павле у Дубници, Св. Тројица у Бабичком, Св. Ђорђе у Ораовици, Св. Илија у Кацапуну, Ваведење Богородичино у Сићеву, Св. Никола у Божици и др.). Олтарска апсида је калотасто засведена и прекривена каменим плочама. Под цркве је на нижој коти у наосу у односу на припрату, и поплочан је опекама. Фази обнове из XIX века највероватније припадају сводови и горње партије подужних зидова где је за

Цртеж 1. Основа цркве Св. Николе у Доњем Драговљу (према Пејић 2003, 38/7).

Светлост у цркву продире кроз пет уских прозора,⁸ правилно распоређених по оси апсиде и на зидовима централног травеја наоса. Један од прозора се налази на јужном зиду припрате. У цркву се улази кроз двоја врата, на западној страни припрате и јужној страни западног травеја наоса. Једине декоративне елементе на фасади чине поткровни венац са два реда на зуб ређане опеке и ниша на западном зиду, северно од врата, засведена сараценским преломљеним луком. У лунети изнад западних врата почетком XXI века је насликана допојасна представа Св. апостола Луке.⁹

Најстарији живопис је само делимично очуван на западном и северном зиду припрате, северном зиду наоса и у олтару. Могло би

5 М. Ракоција и Д. Симоновић саопштавају да је олтарска апсида споља осмострана. Симоновић 1982, 98; Ракоција 2013, 69; Д. Симоновић се приликом описа цркве служио извештајем Б. Дељанин и Б. Андрејевића из Завода за заштиту споменика културе у Нишу, насталим 1976. године. Симоновић 1982, 97.

6 Пиластри са унутрашње стране јужног зида наоса су највероватније уклоњени током обнове цркве у XIX веку, па је можда то навело Б. Дељанин и Б. Андрејевића да саопште да је простор цркве са по једним паром плитких пиластара на подужним зидовима подељен на два травеја. Симоновић 1982, 98.

7 Симоновић 1982, 97-98; Пејић 2003, 30-31; Ракоција 2013, 69;

8 Д. Симоновић, позивајући се на извештај Б. Дељанин и Б. Андрејевића из Завода за заштиту споменика културе у Нишу, из 1976. године, саопштава да црква има шест прозора, што се увидом на терену показало као неисправно. Симоновић 1982, 98.

9 Мештани Доњег Драговља верују да је црква посвећена Св. Апостолу Луки. Међутим, у катастарским изводима црква је заведена са посветом Св. Николи. Симоновић 1982, 98; Пејић 2003, 30-31.

се очекивати да се испод дебљег наноса кречног малтера прожетог кучином, из XIX века, налази још сачуваних фресака. Првој зони у олтару припада сцена *Поклоњења Агнецу*. Лево и десно од апсидалног прозора распоређена су по три погнута архијереја. Окренути су према Агнецу који лежи наг у елипсоидној посуди. Лево од прозора су Св. Василије Велики, Св. Никола Мирликијски и Св. Атанасије Александријски, а десно Св. Јован Златоусти, Св. Григорије Богослов и један непознати архијереј. Архијереји су обучени у фелоне, декорисане у облику шаховских поља црвене и беле или црне и беле боје. Преко груди и једне руке су им пребачени омофори. Испод фелона и омофора виде се богато украшени епитрахиљи. У рукама држе развијене исписане свитке. У источној ниши проскомидије делимично је очувана представа *Imago pietatis* – допојасни приказ мртвог Христа у гробу. На северном зиду олтарског простора, под прислоњеним луком и изнат северне полукружне нише

Сл. 2. Визија Св. Петра Александријског, фреска из 1634/35. године у цркви Св. Николе у Доњем Драговљу (фото Д. Радисављевић).

проскомидије, насликана је сцена *Визија Петра Александријског* (Сл. 2). Св. Петар Александријски - **СТИ ПЕТРЪ АЛЕΞΑΝΔΡΙΚΙ**, се обраћа Христу : **Κοι ραδρα ριζὸ πβοῦ**, а Христов - **Χ̅Ϟ** одговор – **Ἰρῖα βεζ̅δμ̅ν** је исписан унатрашке, као у огледалу.¹⁰

На површини између источне нише проскомидије и олтарске апсиде био је у техници фрескописа исписан поменик белим словима на окер позадини, од ког се данас чита само прва реч - **ПОМЕНИ**, док је остатак текст у потпуности истрвен. У другој зони, изнад *Поворке архијереја*, налази се *Причешће апостола*. У средини је часна трпеза, поред које стоји Христос као архијереј представљен два пута, како причешћује апостоле нафором и вином. Њему са леве и десне стране прилази по шест апостола. Изнад источне нише проскомидије, и лево од *Причешћа апостола*, насликан је арханђел Гаврило раширених руку, из сцене *Благовести*. Богородичина фигура десно од конхе апсиде је у потпуности уништена. Изнад *Визија Петра Александријског* уочавају се три медаљона са представама архијереја одевених у фелоне и омофоре, а сваки у левој руци држе затворено Јеванђеље. Медаљоне окружују цветне вреже. У полукалоти олтарске апсиде је допојасна представа *Богородице Оранте* раширених руку са малим Христом у медаљону на грудима, окружена арханђелима Гаврилом и Михаилом.¹¹ Најниже зоне олтарског простора, наоса и припрате, као и слободне површине око ђаконикона и проскомидије, красе фризови и траке састављене од разноврсних геометријских и флоралних мотива.

На лицу североисточног пиластра, који дели простор олтара од наоса је приказан један свети столпник са двокраким разгранатим белим крстом у десној руци.

У првој зони северног зиданаоса, у западном травеју, испод прислоњеног лука приказана су два света ратника, највероватније Св. Теодор

¹⁰ Највероватније је на површини испод *Визија Петра Александријског* била насликана сцена у којој Арија прождире чудовиште, као у старој Вазнесењској цркви у оближњем Великом Крчмиру (из 1629. године), од које је данас преостао само крајњи западни део.

¹¹ Фреске у конхи апсиде су добрим делом ретуширане уљаним бојама и темпером у XIX веку, и доста су потамнеле због наслага чађи и прљавштине.

Тирон и Св. Теодор Стратилат,¹² а који су окренути један према другом са уздигнутим рукама и у тренутку када примају венац мучеништва. На лицу пиластра који раздваја западни и источни травеј наоса представљен је у полупрофилу, окренут ка истоку, Св. Меркурије - **СТИ МЕРКУРИЕ**, одевен у ратничку одежду и са шлемом на глави. Испод темена прислоњеног лука ближег олтару насликана је изнад прозора допојасна представа Богородице која из четвороугаоне мандорле благосиља раширених руку. Лево и десно од прозора су стојеће фигуре светих лекара - **КВГММ** и **ДАММ**... На потрбушју лукова и у зону изнад стојећих фигура су медаљони састављени од уплетених врежа, у којима су осликане допојасне представе светих мученика, који у једној руци држе крст. Делимично се читљиве само сигнатуре Св. Јакова Персијанца и Св. Мисаила.

На северном зиду приправе, у зони стојећих фигура, приказана су четири светитеља. Почев од западног зида, први је Св. Никола Нови, који уздигнутом десном руком придржава копље, а у левој носи мањи округли штит. До њега је Св. Мардарије - **СТИ МАРДАРИЕ** са луком пребаченим преко десног рамена, и штитом на левом. Следећи у низу је Св. Пантелејмон - **СТИ ПАНТЕЛЕИМОН** који у левој руци држи отворену кутију са лековима, а у десној скалпел. Последњи је на источном крају северног зида, до дубоког пиластра који раздваја простор наоса од приправе, приказан Св. Јаков Персијанац у раскошној царској одежди и са високо уздигнутим крстом у десној руци.

У првој зони западног зида приправе, северно од врата, насликан је Св. Евтимије бујне косе и дуге шиљате браде, који се десном руком ослања на штап.¹³ До њега је Св. Сава Јерусалимски - **САВА ЙИЕРУСАЛ(И) МСКИ**, који десном руком показује према

Св. Евтимију, а у левој ниско држи развијени свитак са исписаним текстом. Јужно од врата је сцена у којој Св. Зосима причешћује Марију Египћанку. На западном крају јужног зида приправе насликан је анђео - **АГГЛ** у монашкој ризи окренут ка истоку и са отвореним свитком у левој руци. Поред анђела је свакако стајао, како је то и уобичајено, пустињак Св. Пахомије, чија је фигура данас потпуно уништена.

Другој зони на северном зиду приправе припадају две готово потпуно уништене сцене, од којих су преостали само доњи делови тела неколико фигура и ентеријера, као и црвене бордуре које их раздвајају.

У горњим зонама западног зида је илустрован Богородичин акатист. Најближе јужном зиду, у другој зони, је композиција насликана према тексту трећег кондака, у којој Јосиф, обраћајући се Богородици, изражава своју сумњу. Следећа сцена илуструје трећи икос. Сусрет Богородице и Јелисавете приказан је уобичајено, уз загрљај двеју жена, испред архитектонских кулиса. Централно место на западном зиду приправе заузима композиција *О тебе радујетсја*, који захвата другу и трећу зону. Чини се да Пресвета Богородица¹⁴ седи на престолу у ставу оранте. Окружена је траком са медаљонима у којој су представљене допојасне фигуре светих архијереја обучених у фелоне и омофоре, и са исписаним свицима у рукама. Са леве и десне стране стоји по један *мелод* држећи у рукама развијене исписане свитке. У доњем делу композиције је симетрично распоређено шест фигура пустињака у пејзажу са брдима, одевених у монашке ризе, дигнутих погледа ка Богородици и високо уздигнутих руку у ставу молитве.¹⁵ Две фреске на крајевима треће зоне су веома оштећене спуштањем свода током обнове цркве у XIX веку. Чини се ипак да је уз северну ивицу лука свода фрескописана

12 Идентично представљене Св. Теодора Тирона и Св. Теодора Стратилата срећемо на фресци у цркви манастира Св. Богородице у Сићеву, из 1644. године. Ракоција 2007, 35, 37; Такође, и у данас потопљеној цркви Св. Тројице у Завоју код Пирота из првих деценија XVII века. Пејић 1993, 168.

13 На западном делу јужног зида приправе Богородичине цркве у Мртвици фрескописан је у првој половини XVII века Св. Антоније Велики који се десном руком ослања на штап идентичног облика као у Д. Драговљу. Пејић 1989, 111.

14 Требало би напоменути да се велика сличност запажа и са илустрацијама тринаестог икоса Богородичиног акатиста на неколико критских икона насталих у раздобљу од XVI века до 1700. године, с том разликом што су у доњем делу поља приказане стојеће фигуре апостола и епископа, а у медаљону изнад Исус Христос фланкиран са стране са по једним анђелом. Пајић 2012, 286-287, 291. Сликање пустињака у доњем делу композиције у цркви Св. Николе у Доњем Драговљу било би у складу са садржајем живописа у зони стојећих фигура на западном и јужном зиду приправе.

15 Пејић, Ниношевић и Трајковић 2017, 177.

представа *Богородица живоносни источник*. У плитком базену из ког истиче вода видљива је до појаса приказана Богородица у ставу оранте.

Делимично сачувано првобитно сликарство цркве Св. Николе, иако је током времена већим делом страдало, одликује коректан и сигуран цртеж изведен широким замасима четкице. Употребљене боје су складно укомпоноване. По својим иконографским, ликовним и тематским својствима сликарство Св. Николе свакако представља рад неког домаћег мајстора, на шта указују и сигнатуре исписане поред ликова светитеља. Фрескопис се тако својим ликовним особеностима уздиже изнад уобичајеног живописа сеоске средине прве половине XVII века.¹⁶

Као што смо већ напоменули, храм је обновљен у XIX веку, 1848. или 1868. године.¹⁷ Тада је поред измена на архитектури цркве, већи део њених унутрашњих зидова прекривен дебелим слојем кречног малтера везаног кучином. Слика, слабијег уметничког квалитета, је поједине површине осликао темпером и уљем, а фреске на зиду олтарске апсиде невешто ретуширао.¹⁸ Дрвени иконостас дели олтарски простор од наоса, и на њему су по устаљеном реду поређане иконе из XIX и XX века, различитих уметничких вредности.

Натписи и запис у цркви Св. Николе у Доњем Драговљу

Постојање првобитног ктиторског натписа у цркви Св. Николе само се узгред спомиње у досадашњој литератури.¹⁹ Налази се у приземној зони на јужној страни северозападног дубоког пиластра, који дели наос од припрате.²⁰ Текст натписа је исписан у

16 Пејић 2003, 31; Ракоција 2013, 69; Пејић, Ниношевић и Трајковић 2017, 114. Б. Дељанин и Б. Андрејић су на основу стилских одлика живописа закључили да је исти настао у другој половини XVII века. Симоновић 1982, 98.

17 М. Ракоција наводи, позивајући се на ктиторски натпис, да је црква обновљена 1868. године. Ракоција 2013, 69. С. Пејић и Д. Симоновић, указујући на натпис над улазом у припрату, сматрају да је до обнове и поновног живописања цркве дошло 1848. године. Симоновић 1982, 98; Пејић 2003, 30.

18 Симоновић 1982, 98; Пејић 2003, 30-31; Ракоција 2013, 69.

19 Симоновић 1982, 98; Пејић 2003, 30-31; Ракоција 2013, 69; Пејић, Ниношевић и Трајковић 2017, 114.

20 Према мишљењу М. Ракоције првобитно је по-

вертикалним редовима на српскословенском језику, ћириличким писмом, црним словима на окер позадини. Уоквирен је троделном бордуром, црне, окер и црвене боје. Данас су делимично видљиве само његове последње две реченице.²¹ Остатак ктиторског натписа је прекривен слојем кречног малтера нанетог током обнове цркве у XIX веку, преко ког је уљем и темпером исликана стојећа фигура Св. анханђела Гаврила (Сл. 3 и 4).

Сл. 3. Положај ктиторског натписа из 1634/35. године на северозападном пиластру који дели наос од припрате, црква Св. Николе, Доње Драговље (фото Д. Радисављевић).

стојао западни зид наоса, који је накнадно порушен, а од њега су преостали само лучно повезани наспрамни дубоки пиластри. Ракоција 2013, 69. То би у суштини значило да ктиторски натпис из 1634/35. године није на свом изворном положају већ да је накнадно уграђен у северни пиластар. У прилог овој претпоставци иде и положај ктиторског натписа из XIX века на унутрашњој страни западног зида припрате, односно на уобичајеном месту за такав тип текста. Међутим, С. Пејић се након истраживања архитектуре цркве Св. Николе у Доњем Драговљу управо позива на старији ктиторски натпис на северозападном пиластру као на главни доказ да западни зид наоса никада није ни постојао. Пејић 2003, 31. Ово питање једино може бити разрешено након неког будућег уклањања доцнијег слоја кречног малтера који покрива делове унутрашњих зидова храма.

21 Текстовете натписа и записа из цркве Св. Николе у Доњем Драговљу ишчитао је др Бранислав Цветковић из Завичајног музеја у Јагодини коме се овом приликом најсрдачније захваљујемо.

Видљиви текст натписа гласи :

...[христова]го чѣ(до)творца · Николе · [а]
[с]врѣши се ·
[2] [въ лѣто] · з [и р] · мѣ · пр(и) (пр)
[ѣ]звипер(ѣ) Иаковѣ.

Превод :

... Христовог чудотворца Николе. А заврши се лета 7143. при презвитеру Јакову.

Сл. 4. Ктиторски натпис из 1634/35. године, црква Св. Николе, Доње Драговље (фото Д. Радисављевић).

Слова су правилно изведена, уједначене величине и лепо обликована. Уочавају се лигатуре **ни**, **рѣ**, **лик**, и наредно **д**.

Најважнији сегмент делимично сачуваног ктиторског натписа представља забележена година живописања, и првобитна посвета цркве у Доњем Драговљу. Време првобитног осликавања храма је до сада различито хронолошки опредељивано у прву или другу половину XVII века. Ову дилему су недавно решили С. Пејић, М. Ниношевић и В. Трајковић ишчитавањем 1634/35. из ктиторског натписа. Такође, била је упитна и

њена првобитна посвета Св. Николи или Св. Луки, што је сада коначно и разрешено.²²

О презвитеру Јакову, за чије је службе црква живописана 1634/35. године немамо других изворних података. Реч је свакако о локалном свештенику који је служио у Доњем Драговљу, а можда и у још неком од околних запаљских села, у периоду османске владавине над овим просторима. На презвитера Јакова као једног од главних ктитора осликавања цркве Св. Николе, поред споменутог натписа, на посредан начин указују фреске његовог имењака, Св. Јакова Персијанаца, приказаног на истакнутом месту у зони стојећих фигура на северном зиду припрате и у медаљону на северном зиду наоса.

Други натпис је исписан изнад улазних врата са унутрашње стране западног зида припрате.²³ Слова су изведена црном бојом на некада највероватније белој, а данас од чађи и наслага нечистоће потамнелој подлози. Натпис је изворно текао у једанаест редова. Данас је последњи ред у потпуности уништен, и само се на једном месту виде горњи делови појединих слова. Већа оштећења се запажају и у горњим угловима натписног поља, које је једним делом опшивено малтером, како би се везало за носећи зид (Сл. 5 и 6).

Текст натписа :

[ВА] СЛАВЪ С(ВЕ)ТИА ЕДИНОСЪЦНИА И НЕ

[2] [РАЗДЕ]ЛИМНЫА ТР(ОИ)ЦИ О(ТЪ) ЦА И С(И)НА И С(ВЕ)ТИ(Г)О Д(8)ХИ ОВИ ХРАМ[Ъ]

[3] С(ВЕ)ТИ СПИСАГА И [ОСВЕТИ] М(Е)СЦЪ МАІА [С] ДЪНЪ ИЗЪ РЪКИ

[4] ІОВАНІ И ІІННОГА ЗОГРАФА ДЕБЛИЮ И СЛАГЯ НЕГОВЪ Н[И]

[5] КОЛА ЂОРЂИНЪ ИЗЪ ЛЕСКОВАЦЪ ПЕРВЪЙ ТИТЪРЪ БИВШІИ

[6] МИТЬКО МИЛЕНКОВЪ ВЪТОРЪЙ ІОВАНЪ СТОАНОВЪ КАЧ[АРЪ]:

[7] ТРЕЋІИ СТАМЕНКО СТАНКОВЪ ЧЕТВРТЪЙ ВЕЛИЧКО ПАВ:

²² Симоновић 1982, 98; Пејић 2003, 30-31; Ракоција 2013, 69; Пејић, Ниношевић и Трајковић 2017, 177, 184, 192.

²³ На овај натпис се осврнуо Д. Симоновић указујући да је у обнови доњодроговске цркве 1848. године учествовало неколико запаљских села, с обзиром на наведени број татора. Симоновић 1982, 124.

|8| ЛОВЪ ПЕТЪЙ ЙОВАНЧА СТАНОИНЪ
ШЕСТИЙ ЦВЕТАНЪ

|9| ПЕТРОВЪ СЕДМИ САВА ЙОВАНОВЪ 8:
СТОАНЪ СТАНОИН(Ъ)

|10| 9: МЛАДЕНЪ . ЙОВАНОВИЪ ВО
ВРЕМА В: ЇСРЕИ МЛАДЕ[НЪ]...

Превод текста :

[У] славу свете, јединосушне и не-

|2| разделиве Троице, Оца и Сина и
Светога Дуга, овај храм

|3| свети ослика се и [освети] месеца маја
6. дан из руку

|4| Јована Илијиног зографа Дебралије, и
слуга његов Ни-

|5| кола Ђорђин из Лесковца. Први ктитор
јесте

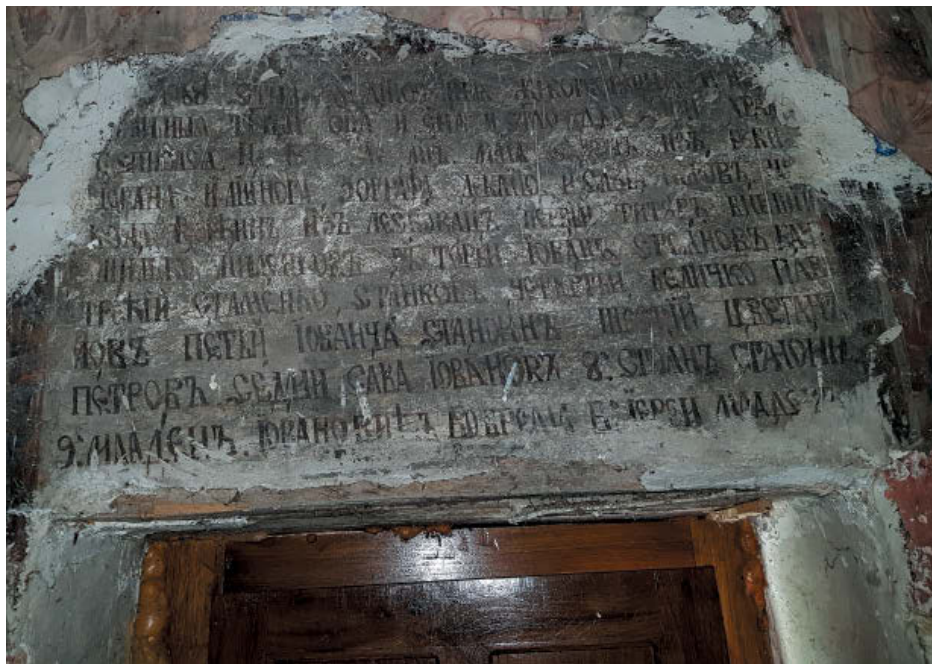
|6| Митко Миленков, други Јован Стојанов
Качар,

|7| трећи Стаменко Станков, четврти
Величко Пав-

|8| лов, пети Јованча Станоин, шести
Цветан

|9| Петров, седми Сава Јованов, 8. Стојан
Станоин,

|10| 9. Младен Јовановић, у време за јереја
Младена...

Сл. 5. Ктиторски натпис из XIX века
на унутрашњој страни западног зида
припрате, црква Св. Николе,
Доње Драговље (фото Д. Радисављевић).

Сл. 6. Положај ктиторских натписа у цркви
Св. Николе у Доњем Драговљу :
1. из XIX века, 2. из 1634/35. године
(фото Д. Радисављевић).

Из приложеног натписа, односно на основу морфолошких и палеографских карактеристика појединих слова, сазнајемо да је црква обновљена и поново осликана у XIX веку. У литератури постоји неслагање око године у којој је обављено поновно живописање храма. М. Ракоција наводи 1868. годину, док се С. Пејић и С. Симоновић, који се позива на извештај Б. Дељанин, опредељују за 1848. годину.²⁴ Међутим, сва три аутора се позивају на ктиторски натпис са западног зида припрате, у којем, како уочавамо, нема забележене године. Постоји могућност да је она била исписана у последњем, данас у потпуности уништеном реду натписа, и да је раније била видљива.

Сликар Јован Илијин, пореклом из Галичника (данашња Северна Македонија), припадао је већој скупини зографа из Дебра и околине, који су се током XIX века бавили

живописањем храмова и сликањем икона широм Балкана. Поред делимичног поновног

²⁴ Симоновић 1982, 98; Пејић 2003, 30; Ракоција 2013, 69.

осликавања цркве Св. Николе у Доњем Драговљу, Јован Илијин је исте 1868. године урадио и део живописа у цркви манастира Ваведена Пресвете Богородице, недалеко од села Јашуње, на западној страни Бабичке горе.²⁵ Његов помоћник, Никола Ђорђин, потицао је из оближњег Лесковца. Остаје непознато да ли су они поред живописања дела унутрашњих зидова цркве Св. Николе, и ретуширања првобитних фресака у олтарској апсиди, осликали и неке од икона на данашњем иконостасу. Ктитори ове обнове, у време јереја Младена, били су највероватније житељи Доњег Драговља, или евентуално неког од околних села : Митко Миленков, Јован Стојанов Качар, Стаменко Станков, Величко Павлов, Јованча Станоин, Цветан Петров, Сава Јованов, Стојан Станоин и Младен Јовановић.

На основу резултата спроведених истраживања архитектуре може се закључити да је на цркви тада обновљен и свод, који је незнатно спуштен, па је делимично налегао на фреске у највишој зони западног зида припрате. Такође, президане су и горње партије подужних зидова, а прислоњени лукови и пиластри уз јужни зид наоса уклоњени. Кров цркве је покривен ћерамидом.

На равној површини између нише ђаконикона и олтарске конхе угребан је оштрим предметом у четири реда следећи запис (Сл. 7):

З(ъ)попи се

|2| **папа Младенъ**

|3| **Крчѣмѣръ**

|4| **лето 1867 маї : 21 :**

Превод :

Запопи се

|2| папа (отац) Младен

|3| Крчмир

|4| лета 1867, 21. маја.

Интересантно је да је Младен, који је постао свештеник 21. маја 1867. године, оставио још један запис о том догађају. Наиме, у старој цркви Вазнесења Господњег у селу Велики Крчмир,²⁶ недалеко од Доњег

25 Пејић, Ниношевић и Трајковић 2017, 83.

26 Стара једнобродна црква посвећена празнику Вазнесења Господњег у Великом Крчмиру, живописана је,

Драговља, поред фреске Св. Спиридона - **СТІ СПИРІДОНЪ**, видљив је запис у шест редова (прва три реда су тешко оштећена и нечитка), угребан невешто оштрим предметом. У последња три реда стоји :

...папа Младенъ

|2| **Крчѣмѣръ**

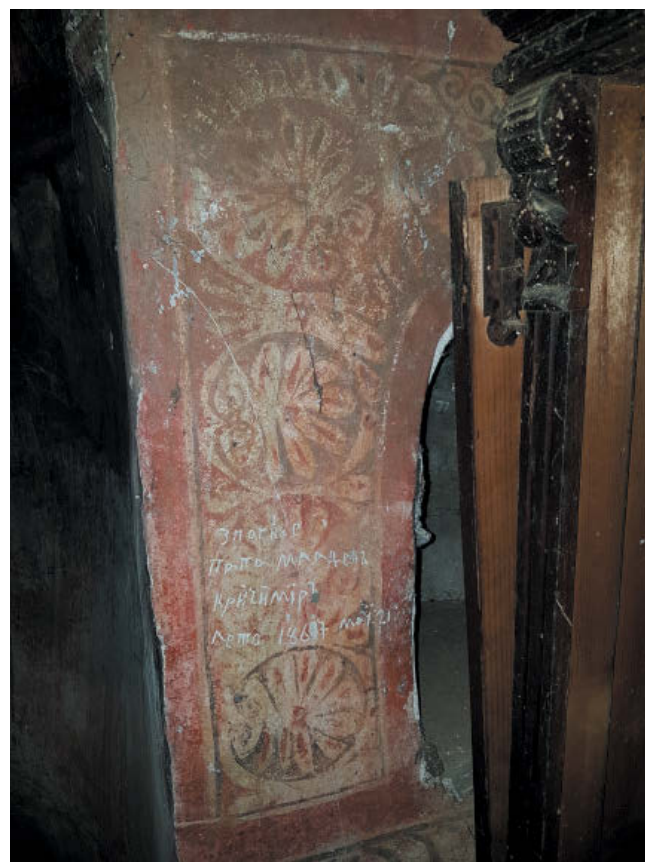
|3| **1867 маи**

Превод :

...папа (отац, поп) Младен

|2| Крчмир

|3| мај 1867.

Сл. 7. Угребани запис попа Младена из 1867. године поред нише ђаконикона у цркви Св. Николе у Доњем Драговљу (фото Д. Радисављевић).

О оцу Младену тешко је ишта рећи више од оног што нам преносе његови шутири записи. Највероватније је био пореклом из Крчмира у Запаљу,²⁷ пошто се и у запису из

судећи према сада уништеном ктиторском натпису, између априла и јуна 1629. године. Радовић и Станојевић 2004, 28, 84; Ракоција 2013, 71. Аутор је цркву обишао и урадио фотодокументацију 27. августа 2019. године. 27 Данас села Велики и Мали Крчмир, око 10 км југоисточно од Доњег Драговља.

цркве у Доњем Драговљу наводи управо име овог села. Судајући према ктиторском натпису изнад улаза у припрату у време јереја, односно попа Младена извршене су обнова и поновно живописање храма Св. Николе. Наведена чињеница иде у прилог констатацији М. Ракоције да је до обнове доњодраговске цркве дошло 1868. године, с обзиром да се Младен *запопио* само годину дана раније, и да је Јован Илијин Дебралја исте године поново делимично осликао цркву манастира Ваведења Пресвете Богородице у недалекој Јашуњи.

*

Ишчитани натписи доносе доста нових података важних за историју цркве у Доњем Драговљу. Њено живописање се прецизно може датовати у 1634/35. годину, а такође је разрешена и дилема о првобитној посвети храма Св. Николи Мирликијском. Ктиторски натпис из XIX века говори о поновном осликавању унутрашњих зидова цркве од стране зографа Јована Илијиног из околине Дебра и његовог помоћника, Лесковчанина Николе Ђорђина. Наведена су и имена ктитора обнове, која је довела до извесних промена у архитектури првобитне цркве саграђене свакако пре 1634/35. године, у периоду османске доминације над овим делом Србије.²⁸ Угребани запис попа Младена, у чије је време извршена обнова и поновно живописање храма, иако од ужег локалног

28 Важно је напоменути да османски дефтери настали крајем XV и током XVI века бележе постојање манастира Св. Николе поред Горњег Драговља. Према попису Нишког кадилука из 1498. године у манастиру, који је припадао зеамету Ибрахим-бега, рођака Али-паше, је живео један монах, Атонина, и његова годишња давања су износила 167 акчи (испенца 25, пшеница – 1 лунко 19, шира – 10 медри 90, ушур од кошница 28, и воће 5 акчи). Године 1516. су уписана два калуђера и порез од 295 акчи. Исти број монаха је убележен и две или три деценије доцније, али се њихов приход попео на 564 акче. У дефтеру насталом у раздобљу владавине султана Мурата III (1574-1595) не наводи се број калуђера у манастиру, већ само његов годишњи приход од 300 акчи. Зиројевић 1984, 142; Васић, Зиројевић и Стојановски 1992, 112; Миљковић 2003, 202. Поставља се питање да ли се манастир Св. Николе споменут у наведеним дефтерима може поистоветити са данашњом црквом посвећеном истом светитељу у Доњем Драговљу, што би указивало да је она саграђена много раније од датума живописања 1634/35. године. Потврду ових претпоставки могу дати само нека будућа археолошка истраживања цркве Св. Николе у Доњем Драговљу и њеног ближег окружења.

значаја, важно је сведочанство за историју Заплања у XIX веку.

Литература :

Васић М., Зиројевић О. и Стојановски А. (1992): *Попис Нишког кадилука из 1498. године*, Споменик САНУ СХХХI, Одељење историјских наука 7, Београд, 98-219.

Зиројевић О. (1984): *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд.

Миљковић Е. (2003): *Детаљни попис нахије Ниш из 1516. године*, Пешчаник – година I, број 1, Ниш : Историјски архив Ниш, 193-203.

Пајић С. Р. (2012): *Иконографија Богородичиног акатиста у критском иконопису*, у Српски језик, књижевност, уметност, Зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28-29. X 2011), Књига III. Језик музике. Музика и религија & Реч и слика. Иконографија и иконографски метод – теорија и примена, Крагујевац, 285-303.

Пејић С. (1989): *Црква Богородичиног Успења у Мртвици – сликарство*, Саопштење XX-XXI (1988-1989), Београд, 109-134.

Пејић С. (1993): *Живопис цркве Св. Тројице у Завоју*, Саопштење XXV, Београд, 153-170.

Пејић С. (2003): *Цркве с прислоњеним луковима у архитектонском наслеђу јужне Србије*, Лесковачки зборник XLIII, Лесковац, 25-43.

Пејић С., Ниношевић М. и Трајковић В. (2017): *Јашуњски манастир Светог Јована Претече – пет векова*, Лесковац.

Радовић М. и Станојевић Д. (2004): *Испитивачки и истраживачки радови на зидном сликарству и иконостасу цркве Св. Вазнесења у Великом Крчмиру код Ниша*, Гласник ДКС 28, Београд, 84-86.

Ракоција М. (2007): *Манастир Свете Богородице у Сићевачкој клисури*, Ниш.

Ракоција М. (2013): *Манастири и цркве јужне и источне Србије*, Ниш.

Симоновић Д. (1982): *Заплање – природа, историја, етнографија, друштвено-економски развој, породица, народне песме*, Ниш.

Карте :

Генералштабна карта 1 : 75 000, секција J. 9. Сува планина, Географско одељење Главног Генералштаба, Београд, 1894.

Топографска карта 1 : 25 000, Bela Palanka 3-1 (Gadžin Han), broj lista 583-3-1, Vojnogeografski institut, Beograd, Drugo izdanje, 1971, sadržaj dopunjen 1969. godine.

Summery

Dejan S. Radisavljević

THE CAPTIONS AND AN INSCRIPTION IN
THE CHURCH OF ST. NICHOLAS IN DONJE
DRAGOVlje NEAR GADŽIN HAN

The original ktetorial fresco inscription in the nave of the church of St. Nicholas in the village of Donje Dragovlje, near the town of Gadžin

Han, in Zaplanje region, is extremely important because through it we learn of the year when the frescoes were painted (AD 1634/35) and also the name of the main ktetor, the presbyter Jacob, which has not been the case so far. The church was restored and frescoed again in the 19th century, which is noted in the painted caption on the inside of the western wall of the narthex, above the front door. The main painter, Jovan Ilijin, was originally from Debar region in modern North Macedonia, and his assistant was from Leskovac, not far from Zaplanje. From this text we also learn the names of the local donors of the church reconstruction. One inscription, left to us on the inside church wall by the priest Mladen in 1867, although of local significance, is important for the history of Zaplanje and Donje Dragovlje in particular.

Key words: St. Nicholas church, Donje Dragovlje, ktetorial inscriptions, Zaplanje, the 17th century, Veliki Krčimir, presbyter Jacob.

726.82(497.11)"17/18"
930.2:003.071(497.11)"17/18"
069.5:903(497.11)
Примљено: 27.10.2020.
Прихваћено: 16.11.2020.

Дејан Булић

Историјски институт, Београд
gavbulic@yahoo.com

Ненад Шошић

Народни музеј, Смедеревска Паланка

НАДГРОБНИ СПОМЕНИЦИ ИЗ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У СМЕДЕРЕВСКОЈ ПАЛАНЦИ

Апстракт: У раду су обрађени надгробни споменици који представљају део лапидаријума Народног музеја у Смедеревској Паланци. Споменици су пренети са градског гробља у Смедеревској Паланци, где се немилице уништавају савременим сахрањивањем. Корпус представља само део спасених споменика од уништења.

Кључне речи: Народни музеј Смедеревска Паланка, лапидаријум, надгробни натписи, споменици, XVIII - XIX век, усадници, студенички мермер, Бела Вода, камен шкољкар.

Идеја о образовању лапидаријума у Смедеревској Паланци, датира од оснивања Народног музеја у овом граду 1968. године. Давне 1972. године радници Народног музеја у Смедеревској Паланци започели су рад на образовању лапидаријумске збирке, која би била урађена у непосредној близини музејске зграде. Циљ је био да се документују и сакупе најзначајнији споменици са територије општине и они историјско – уметничке вредности којима прети уништење. Покренут је административни поступак за добијање дозволе за пренос најугроженијих споменика са Паланачког гробља.¹

Десетак година касније 1983. године пренето је на простор иза зграде музеја 35 споменика, а девет је пободено крај стазе на Тргу хероја.² Ипак, лапидаријум је формиран тек 1986. године, уз помоћ Драгутина Паунића, секретара СИЗ – а Културе општине Смедеревска Паланка. У међувремену је један споменик 2007. преломљен и премешен у депо Музеја (Сл. 1 – 2).

1 В. Новаковић, *Започели радови на образовању Лапидаријума*, Наша Комуна, од 04. августа 1972. године, 5.

2 Т. Владисављевић, *Незаборавник 2, Старо гробље у Паланци*, Смедеревска Паланка, 2009, 14.

Каталог споменика³:

I Споменик Ђуке

Споменик типа усадника има облик правоугаоног стуба са тространим завршетком врха. Димензије споменика износе 183 x 42 x 18 цм, а врх је засечених крајевима под углом од 45 степени, димензија засека 7 и 8 цм (Сл. 3 – 4).

На предњој страни је уклесна представа малтешког крста, дубине уклеса 1,8 цм. Изнад и са стране крста уклесано је у два реда стандардно: ИС ХР НИ КА. Текст је дат курзивом у 11 редова.

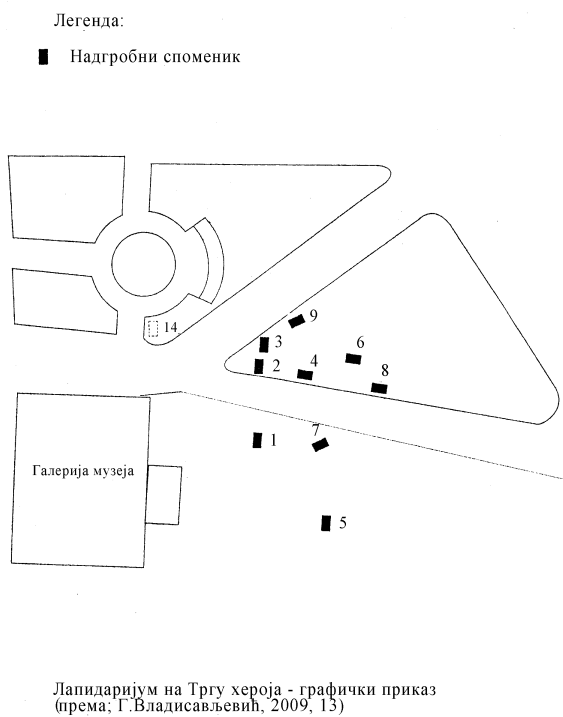
Фотографију, опис споменика и транслитерацију епитафа дао је Паунић: „Зде почиваеат раб божи Ђука. Уби га грехом негов брат Живко, месеца генвара, 1. дан 1727 лето.“⁴ Међутим, додао је наставак – ет у речи почива, изоставио је слову У у месецу генвуару, а датум је прочитао као 1. јануар.

3 Редакција издања и превода: Т. Суботин-Голубовић.

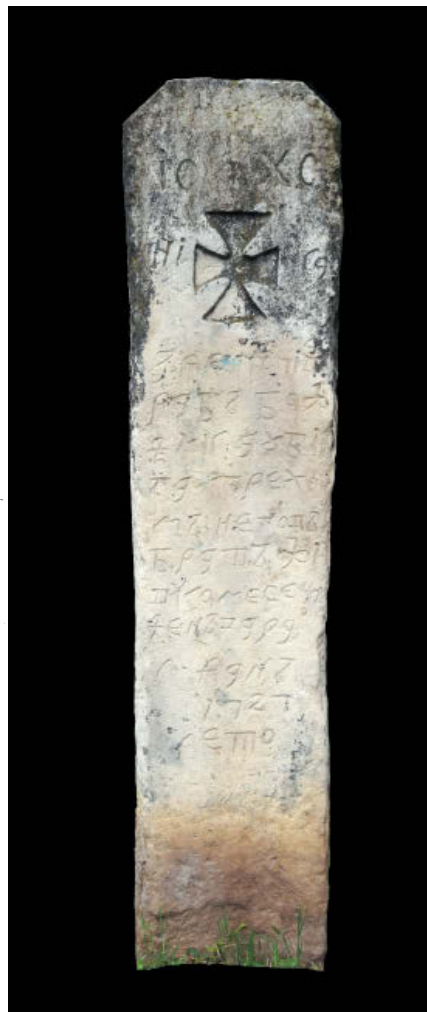
4 Д. Паунић, *Међаши неба и земље, стари споменици и некрополе*, Нови Сад 2018, 119, 147.

Сл.1. – Лapidаријум на Тргу хероја (фото Д. Булић)

Сл.2. – Основа лapidаријума на Тргу хероја

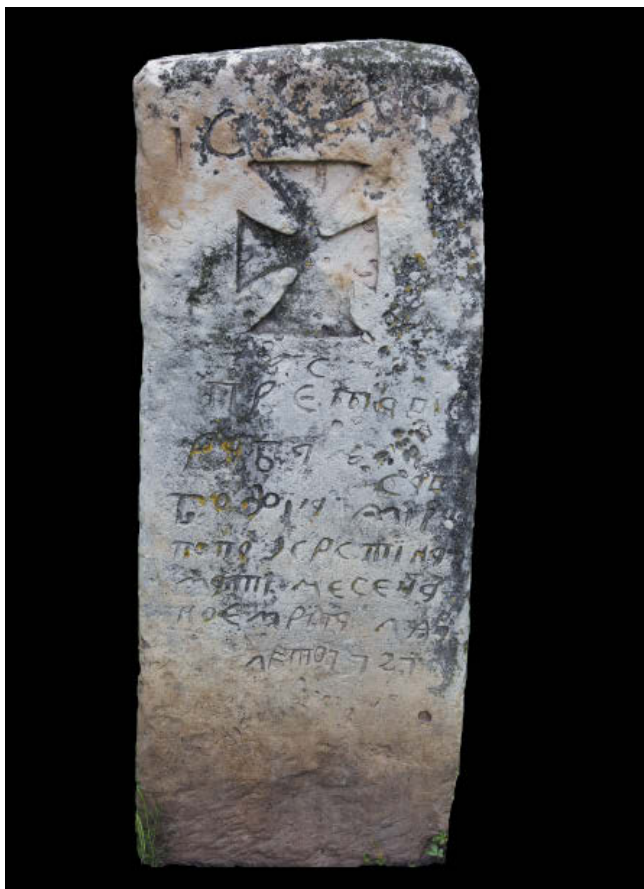
Сл.3. – Споменик Ђуке (фото Д. Булић)

ic XC
 ni ✚ ika
 ЗАЕ ПОГІІ
 Р9Б8 Б0џ
 7+1598Б1
 Т9 ТРЕХО
 М2 НЕГ ОДБ
 БР9ПЗ 7i
 ПКОМЕСЕ4
 7ЕН809Р9
 П-А9НЗ
 1727
 ЛЕТПО

Сл.4. – Цртеж натписа споменика Ђуке (цртеж Д. Булић)

ІС ХР
НІ КЯ

1 ЗДЕ ПОЧИВА
2 РАВЪ БОЖ[И]
3 ЂУКА УБИ
4 ГА ГРЕХО
5 МЪ НЕГОВЪ
6 БРАТЪ ЖІ
7 ВКО МЕСЕЦА
8 НЕНЪВАРА
9 А ДАНЪ
10 1727
11 ЛЕТО

Сл.5. – Споменик Миросаве (фото Д. Булић)

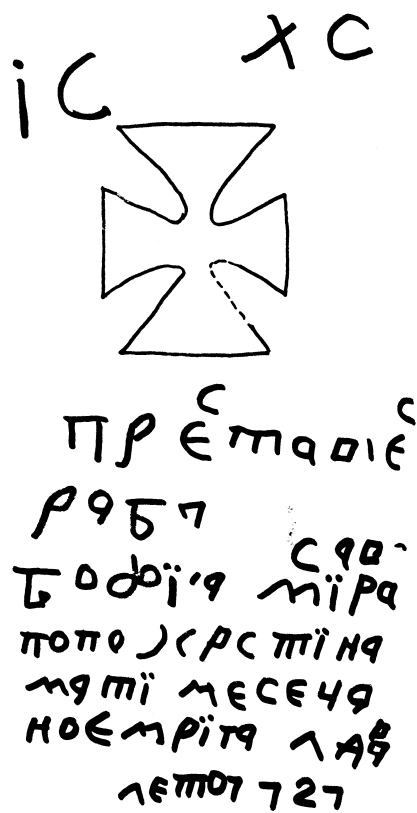
Транслитерација:
ИС ХС
НИ КА

Зде почива
раб божи
Ђука уби
га грехо
м његов
брат Жи

вко месеца
генувара
30. дана
1727
лето

II Спомен Миросаве

Исте године, на паланачком гробљу, у непосредној близини био је постављен још један споменик клесан од истог мајстора и израђен од истог камена шкољкара. Споменик се унеколико разликује у пропорцијама,

Сл.6. – Цртеж натписа споменика Миросаве (цртеж Д. Булић)

јер је знатно нижи 119 цм x 41 цм x 11 цм (Сл. 5 – 6).

Паунић је дао транслитерацију: Престави се раба божи Миросава, попа Крсе мати, месеца ноембра, лето 1727, али није прочитао дана 30. Такође, није дао ни фотографију ни калк споменика.⁵ Фотографију и део текста дала је Г. Владисављевић.⁶

⁵ Д. Паунић, *Међаши неба и земље, стари споменици и некрополе*, Нови Сад 2018, 120.

⁶ Г. Владисављевић, *Незаборавник 2, Старо гробље у*

На предњој страни споменика уклесна је представа малтешког крста, односна крста чији се кракови при крајевима шире, дубине уклеса 1,5 – 2 цм. Пунић овај крст зове крст кнеза Лазара (стр. 119). Изнад крста је уклесано ИС ХС, док натпис иде испод крста. Натпис иде у 7 редова исписаних курзивом, али изнад првог и трећег реда имамо надредна поједина слова.

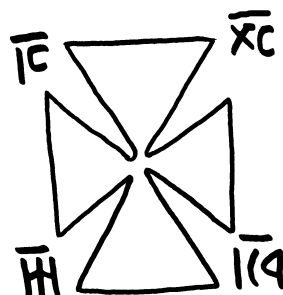
Сл.7. – Споменика свештенојереја Крсте
(фото Д. Булић)

ІС ХР

- 1 престаџи се
- 2 раба
- 3 божија Миросава⁷
- 4 попа Крстџина
- 5 матџи месеца
- 6 ноџмрџи л дана
- 7 лето 1727

- 2.
- ИС ХС

Прџстави се
раба
божија Миросава
попа Крстџина
мати месеца
ноџмбра 30. дана
лето 1727

ЗџЕ ПОЧ
НВџЕТџС
ВЕЩЕНО
ЕРЕН ІРџС
Тџ РОАА
џОСНџџ
ВџЛЕТО
џ ПШ ІК Н

Сл.8. – Цртеж натписа споменика
свештенојереја Крсте (цртеж Д. Булић)

ІІІ Споменик свештенојереја Крсте

Из наредне године је споменик рађен од камена из истог мајдана и вероватно из руке истог клесара као и претходна два. Споменик је усадник квадратног пресека дим. : 161цм x 36цм x 14 цм. Крив споменика је изведен на три воде, док су му три ивице фасетиране, под углом од 45 степени фасетом ширине 1 цм. На доњем делу споменика је јасно видљив део за усађивање висине 23 цм, који је грубље клесарски ретџиран (Сл. 7 – 8).

Паланци, Смедеревска Паланка, 2009, 14.
7 или Савамира

На предњој страни је уклесна представа малтешког крста, дубине уклеса 1 - 1,2 цм, око кога је уклесано ИС ХС НИ КА.

Фотографију споменика и читање објавио је Паунић: „Зде поч ивает свештенојереј Крста рода Ћосића. Ва лето 1728“, али није дат калк натписа.⁸ Такође, фотографију и само део текста дала је Г. Владисављевић.⁹

Текст је клесан крупним штампаним словима у 8 редова.

Свештеник Крста Ћосић службовао је у цркви Св. Николе у Смедеревској Паланци, односно у ондашњој Хасан Пашиној Паланци. Био је учесник народно-црквеног сабора Београдске митрополије 1722. године,¹⁰ а помиње се и 1724. године.¹¹

Сл.9. – Илијин споменик (фото Д. Булић)

8 Д. Паунић, *Међаши неба и земље, стари споменици и некрополе*, Нови Сад 2018, 115, 120.

9 Г. Владисављевић, *Незаборавник 2, Старо гробље у Паланци*, Смедеревска Паланка, 2009, 16.

10 Д. Паунић, *Међаши неба и земље, стари споменици и некрополе*, Нови Сад 2018, 120.

11 Г. Владисављевић, *Незаборавник 2, Старо гробље у Паланци*, Смедеревска Паланка, 2009, 16.

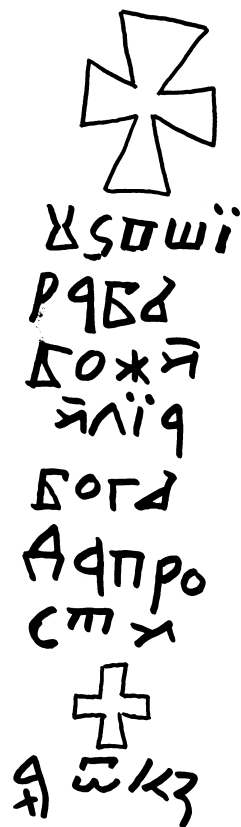
ЇС ХР
ЊИ КЅ

- 1 ЗДЕ ПОЧ
- 2 ИВАЕТЪ С
- 3 ВЕЩЕНО
- 4 ЕРЕИ КРЪС
- 6 ТА РОДА
- 7 ЋОСИЋА
- 8 ВА ЛЕТО
- 9 АЦКИ

Транслитерација:

ИС ХС

НИ КА

Сл.10. – Цртеж натписа Илијиног споменика (цртеж Д. Булић)

Зде поч
ивает с
вештено
јереј Крс
та рода
Ћосића
ва лето
1728

IV Илијин споменик

Од истог камена и из истог времена је и следећи споменика. Споменик је квадратног пресека дим. 94 x 20 x 20 цм, донекле закривљен, због непрецизне израде. Израђен је од камена шкољкара (Сл. 9 – 10). Фотографију и део текста али са погрешном годином (1722) дала је Г. Владисављевић.¹²

Текст започиње уклесаним малтешким крстом, након чега следи текст у седам редова. Епитаф се, такође, завршава равнокраким крстом испред године. Због свих карактеристика, облика, начина клесања и врсте камена, потиче из истог времена као и претходни споменици. Због тога је очито, грешком на споменику уписана 1827. уместо 1727. година.

Сл.11. – Марков споменик (фото Д. Булић)

+
1 ђспшї
2 рабъ
3 божи
3Иліа
4 богъ
5 да про
6 спи
+
7 #аѠ(!)кз

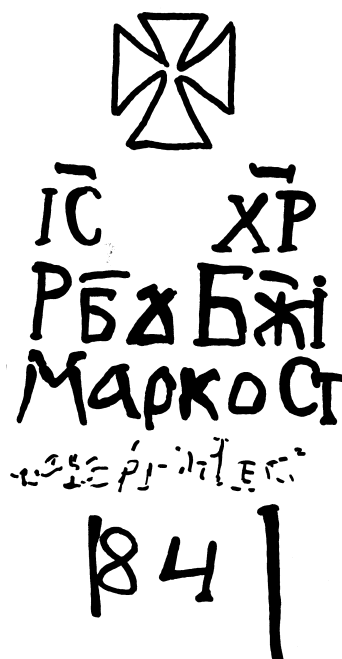
Усопши
раб
Божији

12 Г. Владисављевић, *Незаборавник 2, Старо гробље у Паланци, Смедеревска Паланка*, 2009, 15.

Илија
Бога
да про
сти

1827 (грешком уписана словна ознака за број осам, наместо за број седам)

Краћи период аустријске власти, овим крајевима, током прве половине XVIII столећа, био је изгледа плодан за каменорезачки занат, али и за статус писмености код Срба. Управо су из овог периода најстарији споменици са очуваним епитафима из Смедеревске Паланке.

Сл.12. – Цртеж натписа Марковог соменика (Цртеж Д. Булић)

V Марков споменик

Марков споменик је усадник, висине изнад земље 83 цм, ширина 32 цм, и дебљине 21 цм. Висина квадратне главе је 15 цм x 23/20 цм (Сл. 11 – 12). Испод малтешког крста уклесано је ИС ХР, а затим уклесани натпис у 4 реда. Трећи ред је потпуно оштећен, док у четвртом где је година, недостаје последња бројка, док је прва оштетена. Но и саовим оштећењима знамо да је споменик из 4. деценије XIX столећа. На супротној страни у оквиру који понавља облик споменика, представљена су два поновљена крста један над другим, док је

испод фриза са косим линијама.

ЋС ХР

1 р(а)вѣ в(о)жѣ

2 Марко Ст

3 <...>

4 184<...>

VI Станијин споменик

Споменик је стуб правоугаоног пресека, дим. : висина 130 x 42 x 21,5 цм, украшен са источне стране. Одликује се одлично урезаним штампаним словима у 16. редова (Сл. 13). Писан Вуковим правописом, ортографски исправно, представља рад мајстора високог занатског умећа. Слова су равномерно размакнута, једнаке величине и сложена у правилне редове, која се лако читају. На споменику су унутар слова трагови светло плаве боје.

Сл.13. – Станијин споменик (фото Д. Булић)

У горњем делу споменика уклесан је крста на постољу, односно Голготи. Између кракова крста уклесано је:

ЋС ХР

ЊИ КЀ

1 Овде

2 почива те

3 ло Станије

4 супруге Ср

5 етена Об

6 радовића

7 рођена 18 =

8 деце. 1862 г.

9 у В. Орашју

10 престаи се

11у вечнос 28

12 фебру. 1887

13 г. подиже о

14 ваи спомен

15 њен супру

16 г Срет [ен]

VII Споменик Персе

Споменик је усадник правоугаоног пресека правилне израде дим. 133 x 37 x 16 цм. На предњој страни изнад поља са натписом је представа крста на постољу на чијим крацима су два грозда које кљују два антитетично постављена голуба. Целом левом страном споменика, оштрим длетом уклесана је представа палме у кантаросу, а изнад ње саксија са цвећем. У пољу за натпис уклесан је текст штампаним словима у 21 реду (Сл. 14).

Сл.14. – Споменик Персе (фото Д. Булић)

1 Ово је

2 споменик

3 Персе

4 кћери Саве

5 А. Вукиће =

6 вића а су =

7 пруга Але

8 ксе Петро
 9 вића тргов
 10 ца. Она је
 11 рођена 26
 12 августа
 13 1858. год
 14 а умрла 8
 15 фебруара
 16 1889 го.
 17 Оваи спо
 18 мен поди
 17 же јои њен
 20 муж Алекса
 21 и отац Сава

Претходни и овај надгробнике карактерише високо техничко мајсторство и везују се обично за каменоресце из села Шуме.¹³

VIII Усадник из 60 тих година XIX столећа

Усадник заобљеног врха, израђен од кречњака, висине над земљом 77 цм, а дебљине 17 цм, ширина 42 цм (Сл. 15 – 16).

Сл.15. – Споменик бр. 8. (фото Д. Булић)

На споменику у горњем делу плитко је уклесан крст на постољу испод аркаде, Испод њега ишао је некада натпис, чини се у 4 реда, 13 Д. Паунић, *Међаши неба и земље, стари споменици и некрополе*, Нови Сад 2018, 93, 141.

данас потпуно нечитак. Архитектоника споменика и фасетиране ивице, сврставају га у XIX столеће, што нам и потврђује непотпуна година која се једино још може прочитати са споменика, 186(?). Својевремено је споменик био читкији па се могло прочитати: Достанија рођена у Орашју 1862-1887.¹⁴

<...>

<...>

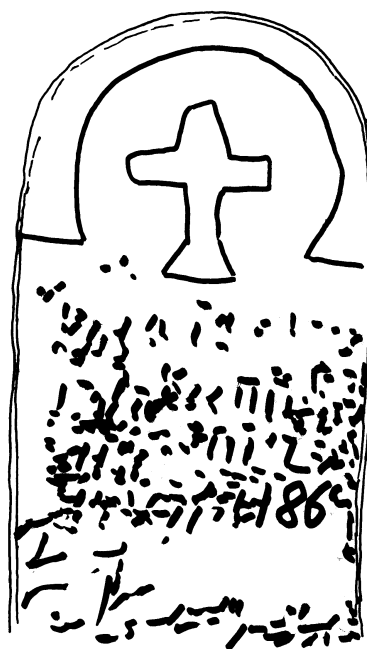
<...>

<...> 186 <...>

IX Крст без натписа

У ову групу споменика сврстан је и овај споменик. Иако без натписа представља део музејске целине изложене у парку. Реч је о мањем крсту израђеном од камена шкољкара, као и сви остали, висине изнад тла 60 цм; ширине 38 цм и дебљине 15 цм (Сл. 17). Овакви споменици са представом крста на полукружном постољу, односно Голготи, везују се за другу половину XIX столећа. Иако је имао обликовано натписно поље на предњој страни, остао је без текста.

* * *

Сл.16. – Цртеж споменика бр. 8
 (цртеж Д. Булић)

Другу групу споменика у овом раду чини мањи број споменика који такође представља 14 Г. Владисављевић, *Незаборавник 2, Старо гробље у Паланци*, Смедеревска Паланка, 2009, 15.

део збирке НМ у Смедеревској Паланци, али ови споменици нису изложени и налазе се у музејском депоу. Као део једне целине и њих ћемо дати овом приликом.

Сл.17. – Крст без натписа (фото Д. Булић)

Х Крст Јакова Јелесијевића

Споменик представља типичан студенички крст фасетираних ивица дим. 125 x 50 x 6 цм. Текст је у шест редова са допунама у првом и четвртм надреду, док се слово И, у обе варијенте, пише у епитафу са две тачке изнад (Сл. 18 – 19).

- 1 здѣ почивает
- 2 рабѣ: божи
- 3 Јаковѣ: Елесијевиѣ: ꙗс =

Сл.18. – Крст Јакова Јелесијевића (фото Д. Булић)

- 4 ела: Водица ꙗ живо е: 23 : лѣта
- 5 м(есе)ца: ф(ев)рѣ: (ѣра) ъ : 26: лѣт(о) 1838
- 6 ѡз[р]ад[и]о: спо[мен]: Данило

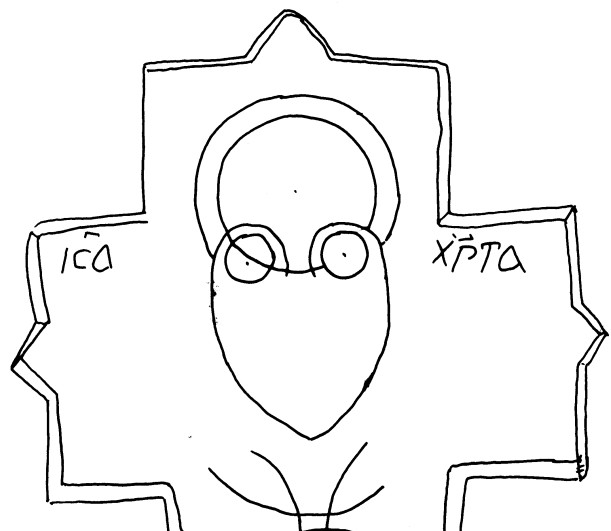
- 1 Овде почива
- 2 раб божији
- 3 Јаков Јелесијевић из с
- 4 ела Водица живео је 23 лета
- 5 месеца фебруара 26, лета 1838.
- 6 Израдио спомен Данило

На другој страни осим плитке шематизоване људске представе изведене помоћу циркула (Сл. 20), карактеристичне за XIX. столеће, уклесано је

Ис(ѣс)а Хр(ис)та

А
зѣ почива
РАБѣ: БОЖИ
ЈАКОВѣ: ЕЛЕСИЈЕВИѣ: ꙗс
ЕЛА: ВОДИЧА: ѡЖИВѣ: 23:
МЦА: ФѢРѢ: 26: ЛѢТ 1838
ІЗРАДО: СПО: ДАНИЛО

Сл.19. – Цртеж натписа крста Јакова Јелесијевића (цртеж Д. Булић)

Сл.20. – Цртеж на другој страни споменика Јакова Јелесијевића (цртеж Д. Булић)

Рустичније рађен је део споменика предвиђен за усађивање, висине 49 цм.

XI Беловодски крст Горе

Споменик представља крст израђен од камена из неког од мајдана из Беле Воде и околине.¹⁵ Споменик је облика крста са квадратним изведеним бочним и троугаоно проширеним вертикалним крацима. На крајевима крака је по једна полујабука. Целом површином предње стране крста линеарно је усечен крст са са тролисно изведеним крајевима.

На површини споменика видљиви су трагови клесаља. Димензије споменика : 125 x 50 x 11 цм (Сл. 21 – 22).

Испод стандардног ИС ХС НИ КА између кракова крста, натпис тече са леве и десне стране крста у четири реда и завршава се 1846. годином.

Сл.21. – Крст Горе (фото Д. Булић)

15 Н. Дудић, *Стара гробља и надгробни белези у Србији*, Београд 1995, 114.

И̅С Х̅Р
Н̅И К̅А

- 1 Гора супру
- 2 га Ђорђева
- 3 престави се
- 4 1846

XII Фрагментовани студенички крст

Фрагментовани студенички крст, очуваних димензија: 44 x 39 x 4,5 цм. Задња страна је неукрашена, а на предњој страни је уклесан текст у четири реда (Сл. 23). Реч је о грчком натпису и вероватно је да је обележавао гроб неког Цинцара.

ΛΙΜΟΒΟ ΟΔΚΑΝ
ΠΑΛΟΡΙΣΤΑ
26 ΦΕΒΡΟΥΑΡΗΟΣ
1852

Сл.22. – Цртеж натписа крста Горе (цртеж Д. Булић)

Сл.23. – Споменик бр. 12 (фото Д. Булић)

Наречени крст уз споменик Јакова Јеле-
сијевића показују да су студенички крстови
допирали до Смедеревске Паланке, али и даље
на исток, као производи широке потрошње у
XIX столећу.

Сл.24. – Споменик Милутина Богдановића
(фото Д. Булић)

XIII Споменик Милутина Богдановића

У депоу музеја нашао се и један споменик
са почетка XX столећа из неке од познатих
беловодских радионица. Димензије споме-
ника износе 100м x 47 (52) цм, док је због
профилације дебљина споменика 9, односно
12 цм (Сл. 24). Текст споменика клесан је врло
прецизно на савременом српском језику.

- 1 Овде
- 2 почива
- 3 Милутин
- 4 Богдановић
- 5 ученик срп.
- 6 парабродског
- 7 друштва рођен
- 8 30.маја 1885.г.
- 9 умро 22. марта
- 10 1902. г. спомен ди
- 11 же мати Савка
- 12 сестра Мара
- 13 брат Драгутин и
- 14 баба Милунка

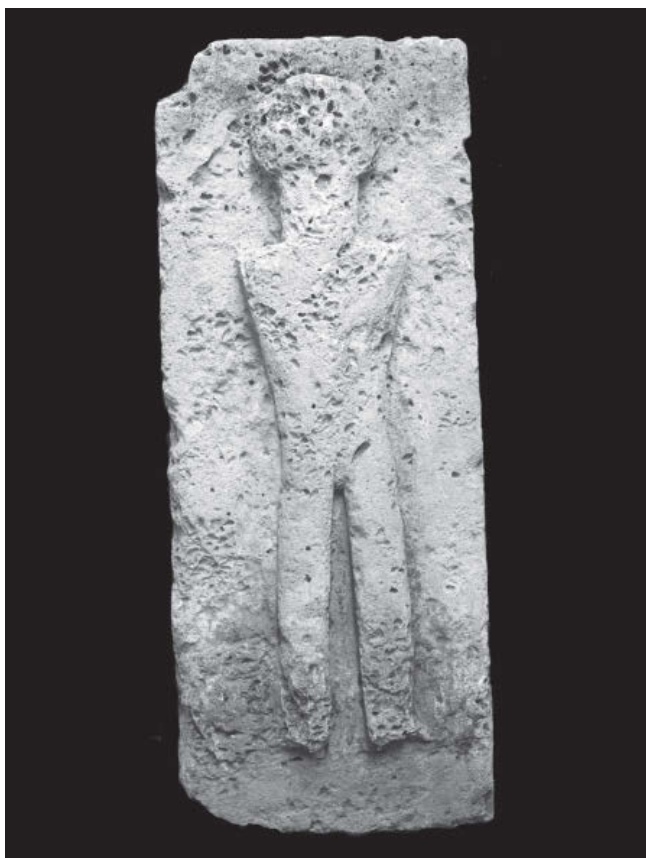
XIV Споменик са људском представом

Међу корпуском споменика из лапидар-
ијума Народног Музеја у Смедеревској
Паланци нашао се и споменик са ретком
антропоморфном представом (Сл. 25). Иако
нема на себи никаквог натписа, споменик
је као део целине нашао место у овом раду.
Првобитно је био изложен у парку са осталим
споменика, али након што је преломљен,
пребачен је у депо музеја. Сада недостаје доњи
део споменика, којим је био усађен у земљу.

Правоугаони споменик са фронтално
изведеном људском представом ширине:
103 цм x 39 цм; дебљина 11 цм. Представа је
пластично изведена и рељефно истурена 3,5
- 4 цм. Претпостављено датовање: XVIII век.

Фигура је врло сумарно изведена, торзо је
дат без руку, и без било каквих назнака одела,
лица и других детаља на телу. Фотографију
споменика објавио је Паунић и предложио
исто датовање нашем.¹⁶

¹⁶ Д. Паунић, *Међаши неба и земље, стари споменици и некрополе*, Нови Сад 2018, 58.

Сл.25. – Споменик са људском представом
(фото Д. Булић)

Каменоломи

Осим овде присутних споменика из 19. века који су израђени од стране беловодских мајстора и од материјала из тамошњих мајдана, другу групу чине две крстаче израђене од студеничког мермера. Ово само показује колико су на исток досезали студенички споменици. Међутим, најбројнију и најинтересантнију скупину чине споменици израђени од локалног камена шкољкара. И за ову врсту споменика знају се њихови мајдани. Регистрована су барем два мајдана, али ни у једном од њих се камен више не вади.

Један мајдан налази се на брду Караула, јужно од Смедеревске Паланке према Крагујевачкој Рачи, на размеђу Баничине и Радовања. Много већи мајдан Тескоба, заправо два мајдана, налазила су се у селу Мраморац. Оба мајдана, и Караула и Мраморац, представљају мајдане исте врсте камена. То је камен шкољкар, настао таложењем моринског седимента у време Панонског мора. Камен припада органогеним кречњацима, типа сармата насталих у Палеозоику (Ордовиција). Састављен је од

фосилизованих љуштура мекушаца (пужеви и шкољке) и микроорганизама (фораминифере) у приобалним подручјима плитког, топлог и релативно ослађеног мора.¹⁷

Summary

Dejan Bulić, Nenad Šošić

TOMBSTONES FROM THE NATIONAL MUSEUM COLLECTION IN SMEDEREVSKA PALANKA

The paper deals with tombstones that represent a part of the NM lapidary in Smederevka Palanka, formed in 1986. The monuments were transferred from the city cemetery. The work includes 14 tombstones, of which 9 specimens are exhibited on Heroes' Square. The second group of monuments consists of a small number of monuments located in the museum depot. Of the 14 tombstones, 12 are epigraphic, while in the chronological sense, 5 monuments belong to the 18th century (cat. Nos. 1 - 4, and cat. No. 14) and 8 are from the 19th century (cat. No. 5 - 12), while from the 20th century there was only one tombstone (cat. No. 13).

Apart from the monuments, which made by the masters of Bela Voda and from the stone from the local quarries (cat. No. 11 and cat. No. 13) and the two crosses made of the marble of the Studenica quarries (cat. No. 10 and cat. No. 12), of which one has a Greek inscription, the origin of the stone is unknown for one monument (cat. no. 14).

However, the most numerous and most interesting group consists of monuments made of local stone (cat. Nos. 1 - 9), excavated in at least two quarries. One was located on the hill Karaula, south of Smederevska Palanka, at the crossroads of Baničina and Radovanja. Much bigger quarry Teskoba, actually two quarries were located in the village Mramorac. Both quarries, Karaula and Mramorac represent quarries of the same type of shellstone, formed by the deposition of marine sediment.

Key words: NM Smederevska Palanka, lapidarium, tombstone inscriptions, monuments, XVIII - XIX century, marble of the Studenica quarries, Bela Voda, shellstone.

¹⁷ М. Шумар, *Принове за геологију Сармата брда Караула југоисточно од Смедеревске Паланке*, Геолошки анали Балканског полуострва 59, Београд 1995, 101-109.

930.2:003.071(497.11)"1788"

904:725.182(497.11)"1788"

Примљено: 27.10.2020.

Прихваћено: 10.11.2020.

Гордан Бојковић

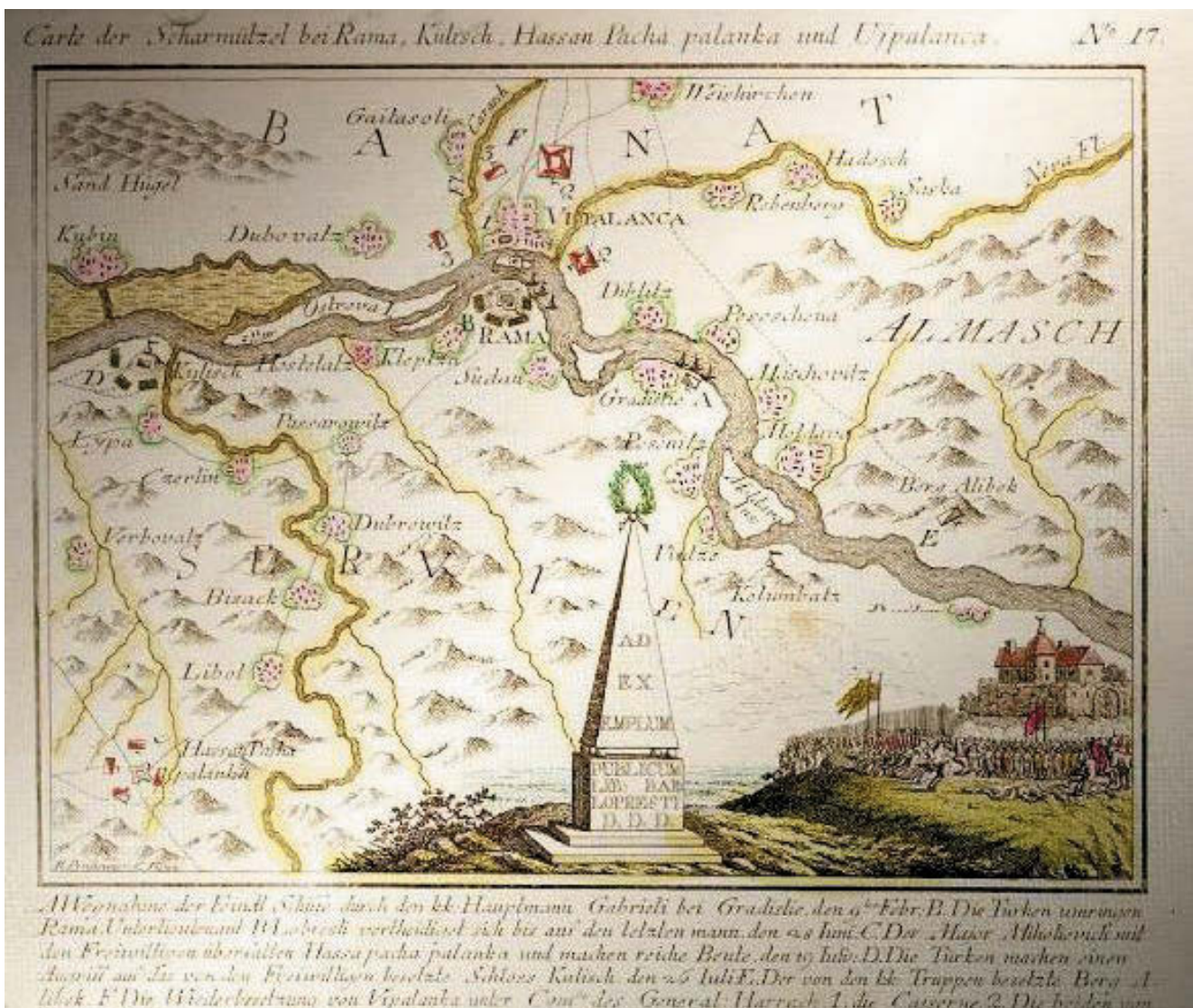
Институт за српску културу – Приштина / Лепосавић

gordanb7@gmail.com

НАТПИС НА СПОМЕНИКУ БРАНИОЦИМА РАМА 1788. ГОДИНЕ

Апстракт: Турска офанзива против Кочине крајине 1788. године, довела је до битке за тврђаву Рам, 28. јуна 1788. год. Тврђаву је бранио поручник Барон Јозеф Ло Прести, са малобројним аустријским трупамa. Опкољен, након вишесатне борбе, погинуо је заједно са свим својим војницима. У знак захвалности, аустро-угарске власти подигле су споменик браниоцима Рама 1878. год.

Кључне речи: Аустрија, Турска, Кочина крајина, тврђава Рам, барон Ло Прести.

Слика 1: Аустријска карта околине Рама, са цртежом споменика по постављању.

Слика 2: Фотографија споменика, садашње стање.

Током аустријско-турског рата 1788-1791. год. регуларне трупе Аустрије оперисале су углавном уз обале Саве и Дунава, док је главни терет борбе на простору данашње Србије пао на фрајкоре.¹ Појава фрајкора, састављених поглавито од Срба и под командом српских старешина подстакла је и Србе у Турском царству на устанак. Тако је током 1788. год. настала „Кочина крајина“.² Турске трупе су у јуну 1788. године извршиле офанзиву на побуњену територију у долини Велике Мораве, пробиле се кроз багрдански теснац и крајем јуна заузеле Пожаревац. Тврђаву Рам нападе су 28. јуна 1788. године. Тврђаву је бранио одред аустријске војске од 23 војника којим је командовао поручник барон Јозеф Ло Прести (Josephus Lo Presti). Ове снаге су се супротставиле нападу око пет хиљада турских војника, подржаних топовима. Турци су опколили Рам, а браниоце су подржавали аустријски топови са друге стране реке Дунав, код Старе Паланке. После вишечасовне борбе

¹ ИСН IV-1, Београд 1994 (2), 351-390 (С. Гавриловић)

² ИСН IV-1, Београд 1994 (2), 364-370 (С. Гавриловић)

цео одред је изгинуо. Турци су под дејством аустријске артиљерије напустили тврђаву истог дана. Аустријанци су лешеве бранилаца пребацили преко Дунава, у Стару Паланку, и тамо их сахранили 29. јуна. Лешеве пет бранилаца, међу којима и два официра (дакле и баронов) нађени су касније и сахрањени крај рамске тврђаве, на српској страни Дунава. Намера да се подигне споменик браниоцима Рама није спроведена у дело тада, већ тек 1878. год. Споменик је подигнут на иницијативу жупана темишварске жупаније Сигмунда фон Ормоша, уз војне и цивилне почасте.³

Споменик је квадратне основе, сачињен од четири блока сивог кречњака неједнаке величине, грануласте структуре без шупљина, укупне висине 291 цм. У облику је обелиска. Натпис је укупно висок 44 цм. На камену су видљиви знакови хемијске ерозије. Сам споменик је запуштен након Другог светског рата и оштећен. Натпис је тешко читљив.

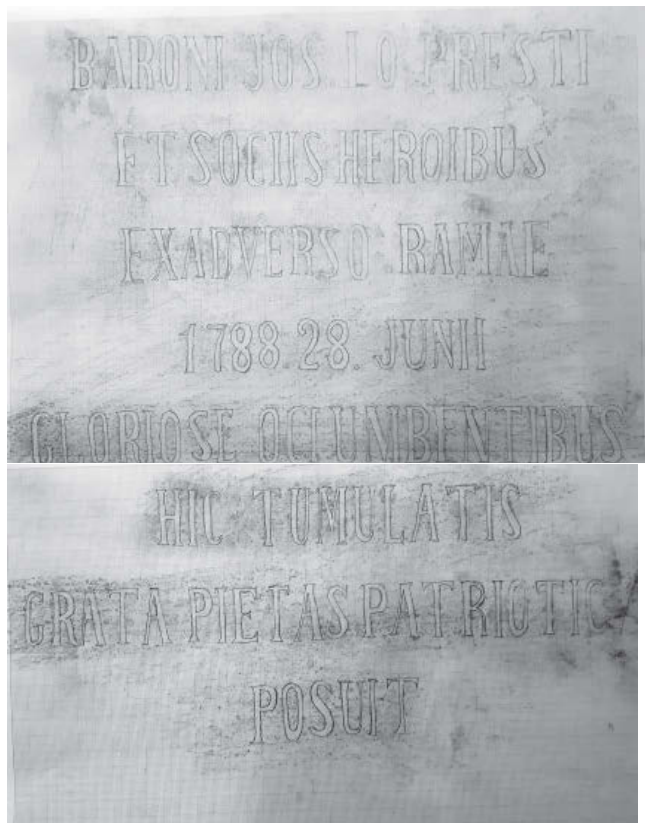
Слика 3: Фотографија натписа на споменику, садашње стање.

Натпис на споменику изведен у осам редова капиталом, гласи:

BARONI JOS. LO PRESTI |2| ET SOCIIS
HEROIBUS |3| EXADVERSO RAMAE

|4| 1788. 28. JUNII |5| GLORIOSE OCCUM-
BENTIBUS |6| HIC TUMULATIS

|7| GRATA PIETAS PATRIOTICA |8| PO-
SUIT

Слика 4: Калк натписа

У преводу на српски језик: „Херојима Барону Јозефу Ло Престију и његовим друговима славно погинулим на супротној Рамској страни, 1788. 28. јуна, подиже овај споменик отаџбина с љубављу.“ Испод натписа је 1878. година када је споменик подигнут.

Сама битка за Рам није била значајна у овом рату, али сведочи о присуству малобројних трупа регуларне аустријске војске на тлу Кочине крајине, које су подржавале дејства фрајкора и одржавале везу са главнином аустријских снага.

Summary

Gordan Bojković

THE INSCRIPTION ON THE MONUMENT OF THE DEFENDERS OF THE RAM FORTRESS IN 1788

During the war between Austrian and Turkish empires in 1787-1791, in the valley of Great Morava river was formed „Kočina krajina“ - territory of Serbian rebels, commanded by captain Koča Anđelković, officer of Austrian freikorps. At June 1788. Turkish offensive against Kočina Krajina reach as far as the Danube river. In fortress of Ram at June 28th 1788. five thousand Turks faced the band of twenty three Austrian regular soldiers commanded by baron Joseph Lo Presti. This small group defended surrounded fortress for a few hours till the battle ended. For their heroism, Austro-Hungarian empire erected a monument at Stara Palanka, on opposite bank of the Danube river in the year 1878. This battle proves that, although the majority of Austrian army were inactive in the early period of the war, some of their units operated in the rear of the front on the right bank of Danube river, supporting the rebelled Serbs.

Key words: Austria, Turkey, Kočina Krajina, Ram Fortress, Baron Lo Presti

930.2:003.071(497.11)"17/18"
904:726.54(497.11)"17/18"
Примљено: 25.10.2020.
Прихваћено: 16.11.2020.

Драгана Јањић, виши научни сарадник
Институт за српску културу - Приштина/Лепосавић
dragana.janjicka@gmail.com

Др Милосав З. Ђоковић, истраживач сарадник
Балканолошки институт САНУ
milosavdjokovic85@gmail.com

НАТПИСИ СА ЦРКВЕ СВЕТОГ БОГОЈАВЉЕЊА ИЗ СЕЛА ВРДИЛА КОД КРАЉЕВА*

Апстракт : При цркви у селу Врдила, недалеко од Краљева, налази се неколико натписа из XIX и XX века који сведоче о континуитету богомоље у том месту. Натписи на самој цркви говоре о две обнове споменутог храма, првој из 1818. и другој из 1922. године, док се у црквеној порти налази део надгробне плоче извесног свештеника Стефана.

Кључне речи : Врдила, Никола Костић, поп Стефан, жупа Морава, Подибар.

Сл. 1. Богојављењска црква у селу Врдила код Краљева (фото А. Фостиков).

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2020-14/200020 од 24. јануара 2020. године.

У порти Богојављенске цркве (Сл. 1) у селу Врдила постоји неколико натписа. На западном зиду храма налазе се четири натписа, док се у порти налази и једна надгробна плоча.

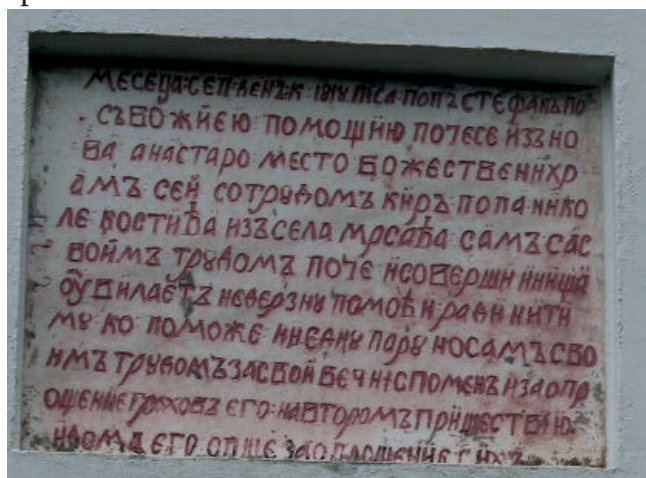
1. Натпис попа Стефана из 1818. године (Сл. 2):

МЕСЕЦА: СЕП[ТЕМБРА]: ДЕНЪ: К: 1818
 ПИСА: ПОПЪ СТЕФАНЪ ПО |2| СЪ БОЖ
 ЇЕЮ: ПОМОШЬЮ ПОЧЕ СЕ ЙЗЪ НО|3| ВЪ
 А НА СТАРО: МЕСТО: БОЖЕСТВЕНН
 ХР|4|АМЪ: СЕИ СОТРУДОМЪ КИРЪ: ПОП
 НИКО|5|ЛЕ: КОСТИЊА ЙЗЪ СЕЛА МРСАЊ
 А: САМЪ СЪ С|6|ВОИМЪ ТРУДОМЪ ПОЧЕ:
 Й СОВЕРШИ Й НИЩА |7| ОУ ВЪЛАСТЪ НЕ
 ДЕРЗНЪ ПОМОЪИ: РАДИ НИТЪ |8| МЪ:
 КО: ПОМОЖЕ: НИЕДНЪ ПАРЪ НО САМЪ
 СВО|9|ИМЪ ТРУДОМЪ ЗА СВОЙ ВЪЧНИ
 СПОМЕНЪ И ЗА ОПР|10|ОЩЕНИЕ ГРЕХОВЪ
 ЕГО: НА ВТОРОМЪ ПРИШЕСТВИЮ |11| Й
 ДОМА ЕГО ОПЦЕ ЗА ОПРОЩЕНИЕ Г. ИХЪ

Превод

Месеца септембра, дана 20. 1818. написа поп Стефан.

С Божјом помоћу поче се изнова, а на старом месту, овај божански храм трудом кир попа Николе Костића из села Мрсаћа. Сам сопственим трудом започе и заврши и ништа се не усуди [тражити] ради помоћи у вилајету, нити му ко поможе ниједан динар, него је сам својим трудом за свој вечни спомен и за опроштај својих грехова на другом доласку, као и дома његовог, за опште опроштење грехова њихових.

Сл. 2. Натпис попа Стефана о изградњи цркве 1818. године (фото А. Фостиков).

2. Натпис о обнови из 1922. године (Сл. 3):

НО ПОШТО ЈЕ ОВАЈ ХРАМ ПОП НИКОЛИН БИО СКЛОН |2| ПАДУ ТО ПОДИЖЕ ОВУ НОВУ ЦРКВУ НА ИСТО, МЕСТО |3| ЦРКВЕНА ОПШТИНА КОЈА СЕ САСТОЈИ ИЗ СЕЛА ВРДИЛА, |4| ПРОГОРЕЛИЦЕ БОГУТОВИЦА МАГЛИЧА РОЂЕВИЋА ДЕДЕВАЦИ |5| БУКОВИЦЕ ПЕКЧАНИЦЕ И ЛОПАТНИЦЕ УЗ |6| ПРИПОМОЋ ПОТОМАКА ПОПА НИКОЛЕ КОСТИЊА ИЗ |7| МРСАЊА ХРАМ ПОДИГНУТ ЈЕ 1922 ГОДИНЕ |8| СПАСИ НИ СЫНЕ БОЖИИ |9| ИЗРАДИО ПЛАН АРХИТЕКТА МИХАИЛО ГЛУШЕНИ РУС

Сл. 3. Натпис о обнови цркве 1922. године (фото А. Фостиков).

3. Централни натпис (изнад улазних врата) (Сл. 4):

ХРАМ СВЕТОГ БОГОЈАВЉЕЊА |2| ЗАДУЖБИНА – СПОМЕНИК |3| СВИМА ИЗГИНУЛИМ ПОМРАИМ И НЕСТАЛИМ |4| РАТНИЦИМА 1912-1919 ГОДИНЕ |5| У БАЛКАНСКОМ ЕВРОПСКОМ РАТУ |6| ПОКОЙ ГОСПОДИ ДУШЫ УСОПШЫХЪ |7| РАБЪ ТВОИХЪ

4. Мањи натпис изнад самих врата храма:
 ЊЕГОВОВЕЛИЧАНСТВО КРАЉ |2| СРБА ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА |3| АЛЕКСАНДАР I. НАЈВЕЋИ |4| ДОБРОТВОР ХРАМА ОВОГ

Сл. 4. Натпис у спомен погинулим и несталим ратницима у раздобљу од 1912. до 1919. године, и натпис о добротинству краља Александра I Карађорђевића врдилској цркви (фото А. Фостиков).

5. Натпис на надгробном камену у порти храма (Сл. 5):

СВ † ДЄ СХ |2| ПОЛОЖЕНЄ КОСТИ
СЩЕНО ЈЕРЕ |3| А СТЕФИНА

Превод: Овде су положене кости свештенојереја Стефана.

Сл. 5. Надгробни натпис свештенојереја Стефана из XIX века (фото А. Фостиков).

Натписи из села Врдила, уклесани на прочељу Богојављенске цркве, заједно са надгробним натписом у црквеној порти, приказују континуитет постојања и обнове ове богомоље у периоду од прве половине XIX века до двадесетих година XX века. Прву обнову цркве, према натпису из 1818. године, забележио је извесни поп Стефан, који је

тим натписом овековечио труд попа Николе из села Мрсаћа. Поп Стефан је свакако био савременик и сведок труда попа Николе. Могуће је да је тај поп Стефан исти онај који се помиње на надгробној плочи из порте храма.

Стил писања одговара функцији језика цркве, који се употребљавао у првој половини XIX века. О томе сведочи, на првом месту, употреба црквено-словенског слова **щ**, читаног као *шт* (а не *ши*) у изговору црквеног језика, затим и употреба словних знакова, **ѣ**, **оу** и **ю**, **ѣ**, **ѣ** – најчешће писаних без праве потребе на крају речи. Такође, слово **ы** би представљало рускословенски елеменат незаобилазан у црквеним круговима, као и знаци наслеђене ћирилице **і** и **ѣ**, али и слово **ј**, док је слово **ѣ** нашло своје место у српској ћирилици. Имајући у виду отпор према новоуведеним словима, и даље се писало ортографијом преддуковског периода са новим словним додацима, тешко прихватљивим од стране Цркве.¹

Село Врдила удаљено је 13 км од Краљева. Налази се на десној страни Западне Мораве, на географском простору означеном као Надибар. У првом турском попису Смедеревског санџака, из 1476. године, нема помена овог насеља. Први пут је име овог села, у облику Врдила, забележено у дефтеру Смедеревског санџака из 1516. године, као мезра – пусто селиште у тимару Хамзе, диздара града Маглича, а затим и 1523. године, када су земљу овог напушеног насеља обрађивали сељани из села Руђевића – Рођевића. У турском дефтеру за Смедеревски санџак из 1528. године је био уписан и већи број насеља са десне стране Западне Мораве, у саставу нахије Морава, међу којима се налазило и село Врдила.² Границе нахије Морава, а од 1540. године Пожешке нахије, су се углавном поклапале са границама средњовековне жупе Мораве.³ Континуитет Пожешке нахије трајао је од 1540. до 1834. године, када се

1 П. Ивић, Ј. Кашић, „О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. године”, Историја српског народа, V/2, Београд 1981, 316-341.

2 Д. В. Корићанац, *Надибар, антропогеографска истраживања*, Београд 1992, 133

3 Д. В. Корићанац, *Надибар, антропогеографска истраживања*, 2-3. А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије XV и XVI век*, II, Чачак 1985, 31.

приликом успостављања административно-територијалне организације у тек ослобођеној Кнежевини, после укидања нахија, помињу окрузи са капетанијама и срезови, али су уз њих почели да се појављују и географски називи Подибар и Надибар. Подибар је административно дефинисан као капетанија Подибарска (1831), док су насеља с друге стране Западне Мораве припадала капетанији Моравској (1830) у рудничком округу, с тим што је капетанија Моравска уписана као капетанија Подибро-самаилска, што значи да су две капетаније спојене у једно, док се назив Надибар не помиње ни као географски појам, ни као управно подручје, већ као комплемент Подибра, као предео на левој страни Ибра, од ушћа Дубочице (леве притоке Ибра), па до ушћа Ибра у Западну Мораву, испод Краљева.⁴ Изузетак чини помен Надибра у извештају кнеза Николе Костића од 10. септембра 1818. године.⁵ Потребно је истаћи да су наведени појмови Подибар и Надибар изведени на основу просторног положаја земљишта у односу на ток реке Ибра према ушћу у Западну Мораву.

Поменута насеља на простору Надибра у писаним документима налазимо, осим у повељи великог жупана Стефана Немање манастиру Студеници, из 1196. године, и у повељи краља Стефана Првовенчаног манастиру Жичи из 1222. године, где се наводе: **Тљсто брьдо, Ташьки дѣль, Штитарина** (данас Богутовац са Горњом Лопатницом), **Граховишта** (један део данашњег села Мрсаћа), **Бокковица, Пѣшчаница, Пѣшан, Конарево**.⁶ Споменута села су припадала жичком епархијском властелинству, односно средњовековној жупи Морави, о чему налазимо потврду и у Милутиновој повељи манастиру Хиландару, из периода од 1293. до 1302. године, где се каже: у *Лозници у Моравь*, што указује на могућност простирања жупе Мораве и на простору око ушћа Ибра у Западну Мораву.⁷ Наведена села

4 Р. Љ. Павловић, *Подибар и Гокчаница, Насеља 30* (1948) 224. Д. В. Корићанац, *Надибар, антропо-географска истраживања*, 6.

5 Д. Вуловић, *Нахија Пожешка, Књажевска канцеларија*, књ. 1, Београд 1953, 16.

6 F. Miklosich, *Monumenta Serbica, Viennae 1858*, 11.

7 F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 59. Ј. Алексић, „*Жупе у сливу реке Ибра у средњовековној српској држави*”, VII/1957, *Историјски часопис*, Београд,

налазе се на левој обали реке Ибра, а један део доњег тока Ибра улазио је у састав жупе Морава и Жичког епархијског властелинства, са изузетком града Маглича, у оквиру Богутовачке општине, који је, како се раније претпостављало, носио назив *Рашановац* или *Рашьки дѣль*, а да је од XVIII века или почетком XIX века име града пренето на насеље. Жички срез поклапао би се са старом жупом Морава, која је улазила у састав Жичке епархије заједно са десетак других жупа.⁸ Имајући у виду значајне комуникацијске правце овог подручја, они су повезивали рударске центре, утврђења, манастире и насеља. Један од караванских путева пролазио је гребеном између Пекчанице и Горње Лопатнице; затим преко Космајице пут је водио даље између Врдила и Прогорелице, где се спајао са Ибарским путем и путем који је долазио од Чачка преко Самаила и Врдила.⁹

Убикација наведених села, може се лоцирати уз помоћ и данас очуваних хидронима. Реке Надибра припадају левом сливу доњег тока реке Ибар и десом сливу средњег тока Западне Мораве. Притоке које се са запада уливају у реку Ибар, у овом подручју, су: реке Дубочица и Лопатница и неколико потока, међу којима се налази и Прогорелички поток, који у географском смислу представља хидроним за истоимено село Прогорелицу на Ибру, даровану у повељи великог жупана Стефана Немање 1196. године манастиру Студеници „*Иоу Иброуметохь Под'горелица*”¹⁰

340. Р. Грујић, „*Епархијска властелинства у средњовековној Србији*”, Богословље, св. 2, год. VII, 1932, Београд, 101. С. Пириватрић, „*Византијска тема Морава и „Моравије”* Константина VII Порфирогенита, ЗРВИ XXXVI, 1997, Београд, 173-199.

8 Г. Шкриванић, *Жичко епархијско властелинство*, *Историјски часопис* 4 (1952-1953) 148, 157-158, 166.

Д. В. Корићанац, *Надибар, антропогеографска истраживања*, 195-196. Р. Грујић, *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, Богословље, VII/2 (1932) 99-100. С. Мишић, *Земља у држави Немањића*, *Годишњак за друштвену историју* IV/2-3 (1997) 139. М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд, 2011, 47, 94, 164.

9 Д. В. Корићанац, *Надибар, антропогеографска истраживања*, 29. Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974, 130-131. Г. Томовић, *Жупа Морава и нахија Морава*, (Посебан отисак из Зборника Рудо поље-Карановац-Краљево. Од првих помена до првог светског рата), Београд-Краљево, 2000, 34, 122, 133, 192.

10 С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд, 1912, 569. С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама*

У поречју реке Лопатнице налазе се села Богутовац, Толишнице, Пекчаница, Рођевићи и Прогорелица, и неколико већих потока, који низводно до утока у Западну Мораву мењају још два пута име у Врдилску реку, а затим у Мусину реку.¹¹

Од 1808. године Врдила су део Самаилског среза, а од 1824. године спомињу се под називом *Врдила*. Делом Моравске капетаније постају 1830. године, а од 1834. до 1839. године део су Надибра, да би 13. јула 1839. године постало општина, као део Чачанског окружја.¹² Насеље се налази у подручју Врдилске реке, а у окружењу села налазе се села Рођевићи, Буковица, Самаила, Дракчићи, Конарево и Прогорелица.¹³

Црква у селу Врдилу подигнута је, како стоји у самом натпису – „изнова“, односно на месту где се некада највероватније налазила још у средњем веку стара богомоља, за коју се претпоставља да је била саборно место за сва околна насеља. Изградња цркве, према натпису попа Стефана, приписује се попу Николи Костићу из села Мрсаћа (око 1769-1819). Овај свештеник је образовање стекао у Карановцу код учитеља Тодора Рапе.¹⁴ Првобитно је Никола Костић служио у цркви села Жевице код Чачка, да би затим прешао у манастир Жичу. У време свештеничке службе попа Николе, до добијања аутономије у Србији митрополити су били Грци, али су у време устанака реалну и већу власт од епископа имали поједини свештеници.¹⁵ Кнез Милош га је, маја 1815. године, прогласио обор кнезом Пожешке нахије. По кнежевој наредби организовао је убиство Милића Радовића.¹⁶ Помиње се као потписник захтева, заједно са другим нахијским кнезовима, упућеном београдском везиру у вези са

средњег века, Београд, 2007, 34-37. Д. В. Корићанац, *Надибар, антропогеографска истраживања*, 11, 222.

11 С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, 764. С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, 11, 38.

12 Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава”, 33-47.

13 Д. В. Корићанац, *Надибар, антропогеографска истраживања*, 133.

14 М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888, 273.

15 Н. Радосављевић, *Герасим Домнин, ужичко-ваљевски митрополит (1816-1831)*, Историјски часопис 54 (2007) 172.

16 Г. Гарић Петровић, „Костић Никола“, Српски биографски речник 5, Нови Сад 2011, 291.

Петром Молером.¹⁷ Обор кнез је био до своје смрти, када је на његово место кнез Милош поставио Василија Поповића.¹⁸ После Другог српског устанка подигао је на месту старе, врдилске цркве, нову цркву, коју је 16. (28) новембра 1818. године, као и антиминос у њој, освештао митрополит ужичко-ваљевски Герасим.¹⁹ Натпис на цркви у Врдилу показује да је статусни положај попа Николе Костића означен грчким називом *кир-господин*, што значи да је био одређен и својим световним положајем као кнез Пожешке нахије. Обнова цркве заправо представља покајнички чин самог обновитеља, због убиства војводе Милића Радовића из Каоне.²⁰ Упокојио се 1819. године и сахрањен је са јужне стране код врдилске цркве, где стоји и натпис који је Милићевић објавио: „Се лежит тјело кир свештенојереја Николе Костића, от села Мрсаћа, создатеља храма сего; храм сеј сочини за свој вечни спомен о свом труду 1818 года, месеца априла 13”²¹

Црква врдилска је, по шематизму из 1895. године, имала две парохије и то: једну коју су чинила села Пекчаница, Буковица, Лопатница, Ређевићи и Дедојевци, са 388 домова, и другу коју су чинила села Врдила, Погорелице, Богутовац и Маглич, са 372 дома. Обе парохије су биле друге категорије. Парох прве парохије је био Коста Бунарџић, док је другу парохију држао Стеван Ц. Миличић.²²

На месту старе цркве у селу Врдилу, према натпису на новосаграђеном храму, подигнута је нова црква 1922. године, будући да је црква попа Николе била склона паду. Нову 17 М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, I, Београд 1901, 400. Г. Гарић Петровић, „Костић Никола“, Српски биографски речник 5, 291. 18 М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, II, Београд, 1907, 287.

19 М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, 273. О митрополиту Герасиму види: Н. Радосављевић, *Герасим Домнин, ужичко-ваљевски митрополит (1816-1831)*, 171-192. *Сава, епископ шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица – Каленић – Крагујевац 1996, 127.

20 Д. В. Корићанац, *Надибар, антропогеографска истраживања*, 22.

21 М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, 275. На основу консултација са колегама са терена који су нам доставили фотографије са натписа Врдилске цркве, гробна плоча попа Николе са наведнм записом није забележена.

22 *Православна Српска црква у Краљевини Србији*, Београд 1895, 84-85.

цркву је изградила црквена општина која се састојала из села Врдила, Прогорелице, Богутовца, Маглича, Рођевића, Дедевца, Буковице, Пекчанице и Лопатнице. Храм је подигнут свим палим ратницима погинулим, умрлим и несталим у Балканским ратовима и Првом светском рату, од 1912. до 1919. године, према плану руског архитекте Михаила Глушенка, који је, као и многе друге руске избеглице углавном солидног образовања, оставио неизбрисиви траг у културној историји Краљева. Он је, будући са дипломом архитектонског факултета у Кијеву, предавао, од 1921. до 1923. године, цртање и писање, а водио је и приватну школу модерног цртања и уметности. Имајући у виду недостатак образовног кадра у тадашњој краљевини СХС, социјална и професионална карта “краљевачких Руса” имала је значајан допринос јавном и културном животу у граду на ушћу Ибра у Западну Мораву и ближој околини.²³

²³ В. Виријевић, *Краљево град у Србији 1918-1941*, Краљево 2006, 307-312.

Summary

Dragana J. Janjić
PhD Milosav Z. Đoković

INSCRIPTIONS ON THE CHURCH OF THE EPIPHANY IN THE VILLAGE OF VRDILA NEAR KRALJEVO

On the façade of the church in the village of Vrdila, as well as in the surrounding church yard, there are several inscriptions from the 19th and 20th centuries, which testify that this church exist in the past two centuries. In fact, the inscriptions narrates of two renovations of the mentioned church, the first in 1818 and the second in 1922. In the church yard there is also a fragmented tombstone of a certain priest Stefan.

Key words: Vrdila, Nikola Kostić, priest Stefan, župa Morava, Podibar.

726:27-523.42(497.11)

75.052

726.82(497.11)

Примљено: 10.09.2020.

Прихваћено: 24.09.2020.

Драгана Милић

milicdragana1993@gmail.com

Владимир Алексић

vladimiraleksic.nis@gmail.com

НАТПИСИ ЦРКВЕ СВЕТЕ ТРОЈИЦЕ У ГАБРОВЦУ (НИШ)*

Апстракт: Рад настоји да пружи преглед историје цркве Свете Тројице у Габровцу, која је поред духовне, за становнике овог краја имала и политичку функцију у XIX веку. Поред историјског прегледа и истицања значаја овог храма, представљени су и сви познати натписи. Реч је о текстовима на четири надгробна споменика, који се налазе поред источног зида цркве, натписима на две камене плоче које се чувају испод црквеног трема и натписима на фрескама, који до сада нису критички објављивани.

Кључне речи: Габровац, црква Свете Тројице, кир Коста Тодоровић, јеромонах Мисаило Дечанац, косовски култ, натписи

Ранија издања: разматрани текстови су углавном добро познати науци, али до сада нису критички објављивани, осим натписа на фресци поред лика Милоша Обилића, који су објавили Милан Ђ. Милићевић и Љубомир Стојановић, и грађе која се чува у Заводу за заштиту споменика културе Ниш.¹ Иако црква Свете Тројице у Габровцу није уписана у регистар непокретних културних добара који се води у Заводу за заштиту споменика културе Ниш и у централни регистар непокретних културних добара који се води у Републичком заводу за заштиту споменика културе Београд, она ужива статус претходне заштите.²

* Рад је део пројекта *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (XIV-XV век)* - Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (ев. бр. 177010). Најтоплије се захваљујемо: свештенику Ђорђу Мирковићу, радницима Завода за заштиту споменика културе Ниш, посебно дипл. историчару - конзерватору Ђорђу Стошићу, мастер филологу Соњи Ђорић и колегама историчарима Николи Миловановићу, Владимиру Филиповићу и Алекси Поповићу. Аутор свих фотографија, цртежа споменика и репродукција натписа је Драгана Милић.

1 М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 28; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. III, Београд 1905, 80.

2 Када је црква 1956. године стављена под заштиту

Црква Свете Тројице смештена је у подножју планине Селичевике, у атару села Габровац. Габровац је насељено место које се налази 6 км југоисточно од центра Ниша и припада градској општини Палилула.³ Његов назив потиче, вероватно, од шуме листопадног дрвета граб, које је у локалном говору познато као габар. Најранији помен села Габровац потиче из турског катастарског пописа за Ниш и околна села, односно нахије Ниш из 1516. године.⁴ Из овог пописа сазнајемо да је Габровац имао 10 кућа, и по 3 самачка и удовичка домаћинства.⁵ Иако је сачувано неколико турских дефтера за Ниш и

локалне самоуправе као изузетно значајан културно - историјски споменик, а пре оснивања Завода за заштиту споменика културе Ниш, није уписана у централни регистар, те се данас штити институцијом претходне заштите, као и кроз урбанистичке планове. *Статус манастира Свете Тројице у Габровцу*, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 2017; *Обавештење у вези статуса цркве Свете Тројице у Габровцу*, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 2017.

3 Ј. Ћирић, „Габровац“, у: Енциклопедија Ниша: привреда, простор, становништво, Ниш 1995, 23.

4 Е. Миљковић-Бојанић, *Детаљни попис нахије Ниш из 1516. године*, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Билтен 1, Београд-Ниш 2000, 3-12.

5 *Исто*, 5.

околину с краја XV и из XVI века, ниједан не бележи постојање овог храма.⁶

У атару Габровца, тачније 2 км јужно од средишта овог села, налази се црква Свете Тројице, позната као Манастир Габровачки. Иако се у говору означава као манастир, овај објекат је од 31. октобра 1909. године парохијска црква, одлуком Светог архијерејског сабора, а на молбу мештана Габровца.⁷

Манастирски комплекс са црквом Свете Тројице подигнут је 30-их година XIX века. У делу литературе преовлађује мишљење да је црква Свете Тројице подигнута на темељима старог средњовековног манастира Пресвете Богородице, који су по предању, изградили Немањићи.⁸ О томе сведочи усмено предање, а образлаже се тиме што је село Габровац вероватно постојало у средњем веку и што су турске власти давале дозволу само за обнову цркава, а не за изградњу нових.⁹ По овој верзији, манастир Пресвете Богородице је временом срушен, те је у XIX веку обновљен, али са посветом Светој Тројици.¹⁰ С друге

6 М. Копривица, *Манастири и цркве у нишкој области у XV и XVI веку*, Православна теологија и култура, Ниш 2009, 215-218. За демографске прилике, видети: Иста, *Структура становништва нишке области у XV и XVI веку*, Ниш и Византија X, Ниш 2011, 547-559.

7 Д. Мидић *Историја Православне Епархије нишке*, Ниш 2019, 341.

8 М. Милићевић је на основу прича мештана Габровца записао да се Габровачки манастир назива још и Света Богородица Габровачка због старог манастира који су изградили Немањићи, а који је временом порушен па је на његовим темељима подигнут други. в. М. Ђ. Милићевић, нав. дело, 28. Непознато је којој личности из ове породице се приписује ктиторство, као и оквирно време изградње. Једино је позната прича да је у цркви Свете Богородице Габровачке цар Душан причестио своју војску пред одлазак у битку која се одиграла 1330. године код Велбужда. в. М. Ђ. Милићевић, нав. дело, 28; Б. Ј. Ловрић, *Историја Ниша*, Ниш 1927, 40; Ф. Каниц, *Србија. Земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, Књ. 2, Београд 1985, 183; М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, Ниш 1998, 99; Исти, *Манастири и цркве Јужне и источне Србије*, Ниш 2013, 156; Д. Мидић, нав. дело, 341. Да је ова прича производ народног предања, а не могућег историјског догађаја, сведочи околност да је Ниш у то време био у саставу Бугарске.

9 М. Костић, *Нишка котлина*. Студија друштвеногеографског развоја, Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, књ. 21, Београд 1967, 300; Б. Андрејевић, *Историјат манастира у Габровцу*, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 1973, 2.

10 М. Јовановић, *Православна српска црква у Краљевини Србији*, Београд 1898, 116; Д. Мидић, нав. дело, 341.

стране, постоји могућност да се овде ради о новоизграђеном објекту, будући да није утврђено постојање старијих темеља приликом радова на санацији влаге у зидовима цркве, вршеним 1985. године.¹¹ У прилог томе да је то могао бити нови објекат треба узимати и нарасли утицај богатих нишких трговаца и занатлија, као и поткупљивост турских власти које су дозвољавале да раја искаже своју побожност далеко од станишта домаћих муслимана.¹²

Црква Свете Тројице је једнобродна сакрална грађевина, скромних димензија и правоугаоне основе са отвореним тремом на западу и полукружном олтарском апсидом на истоку.¹³ Саграђена је од блокова сиге између којих је местимично убачена опека, а спољашњи зидови нису омалтерисани сем ужег појаса дуж ивице крова.¹⁴ Има двосливни кров покривен ћерамидом и нема куполу.¹⁵ Црква има троја врата: на северној, јужној и западној страни (Сл. 1 и 2).

Сл. 1 Црква Свете Тројице, северна страна

11 Како су северни, источни и јужни зид били делимично укопани у земљу због чега се у њима стварала влага, изведени су радови који су подразумевали ископавање до дубине од око 30 до 40 цм и уклањање сувишног слоја земље. Том приликом је откривена само „добро очувана калдрмисана површина изведена од ситнијих облутака“. Б. Дељанин, *Дислоцирање гробних упока испред источног зида цркве у Габровцу*, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 1988, 1.

12 Б. Андрејевић, *Споменици Ниша - заштићена културна добра од изузетног и од великог значаја*, II издање, Ниш 2001, 123.

13Б. Дељанин, *Црква Свете Тројице у селу Габровцу*, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 1973, 1-2.

14 Љ. Поповић, *Рекогносцирање терена*, Габровац, Црква Свете Тројице, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 1971, 1.

15 *Исто*, 2.

Сл. 2 Црква Свете Тројице, јужна страна

Како није сачуван натпис са тачном годином изградње Габровачког манастира, није могуће прецизно датовати извођење радова, а као могуће године обнове помињу се 1833, 1835. и 1836.¹⁶ У Летопису цркве, који се води од 1901. године, стоји податак да је црква изграђена 1836. године.¹⁷ Како је Летопис основни писани историјски извор о габровачкој цркви, овај податак о времену градње храма би могао бити веродостојан.¹⁸ Оно што се са сигурношћу може тврдити је да је изградња спроведена 30-их година XIX века заслугом нишких трговаца и занатлија. О томе посредно сведочи натпис, који се може односити на уређење изворишта воде или градњу чесме у манастирској порти 1837. године, како је објашњено у досадашњој литератури.¹⁹ Натпис се налази

16 Б. Андрејевић, *Историјат манастира у Габровцу*, 2.

17 Б. Дељанин, *Црква Свете Тројице*, 1.

18 Нажалост, Летопис нам није био доступан током писања овог рада, те нисмо могли проверити његов садржај. По речима свештеника Ђорђа Мирковића, Летопис је однет из цркве ради рестаурације и рашчитавања текста.

19 Б. Андрејевић, *Историјат манастира у Габровцу*, 2; М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, 100; *Исти, Манастири и цркве Јужне и источне Србије*, 156; М. Макарић, *Цркве и манастири на подручју Ниша, Хришћанство у Нишу кроз векове*, Ниш 2013, 87.

на правоугаоној каменој плочи димензија 71 x 44 цм и у данашње време се чува испод црквеног трема (Сл. 3). Плоча са натписом је вероватно била постављена поред чесме која се можда налазила на месту новије чесме, подигнуте 1923. године, која садржи и комеморативну плочу мештанима палим у ослободилачким ратовима 1912-1918. године. Да је реч о чесми сведочи путописац Феликс Каниц, који је септембра 1889. године посетио Габровачки манастир. Он је забележио да се у порти налази „лепа чесма, коју је 1837. године подигао шнајдерски, терзијски и абацијски еснаф из Ниша.“²⁰

Натпис гласи: **Во славѣ с(вѣ)тыѣ
ѣдиносѣщныѣ, и нераз [2] дѣлимыѣ Тро(и)
цы, Оца, и С(и)на, и С(вѣ)тагѣ [3] Д(с)ха: Во
врема пресв(ѣ)щенѣйшагѣ [4] архіеп(ис)к(о)
па и митрополіта нашегѣ [5] Григоріа, созида сѣ
источникѣ сей [6] с(вѣ)тыѣ цркви габравачкїѣ,
иждивле [7] нїемѣ вл(а)г(осло)венагѣ рѣфета
лвациска [8] гѣ, и терзискагѣ . в(ѣ) лѣто, 1837,
септ[ембар]. 1. [9] писа попа Гесѣргин: амин**

Превод: У славу јединосушне и нераздвојне Тројице, Оца, и Сина, и Светога Духа: У време 20 Ф. Каниц, нав. дело, 183.

преосвештеног архиепископа и митрополита нашег Григорија, сазида се источником ај светој цркви габровачкој, трудом благословеног руфета абацијског и терзијског у лето 1837, септембра 1. Написао поп Георгин: амин.

Сл. 3 Плоча са натписом из 1837. године

Према тексту натписа, „источник“ је сазидан у Габровачком манастиру у време нишког архиепископа и митрополита Григорија.²¹ То је учињено уз новчану помоћ руфета абацијског и терзијског, односно еснафа нишких абација и терзија.²² Абације и терзије припадају једном руфету, односно еснафу, јер се баве истом врстом посла - кројачким занатом. Разлика је у томе што абације израђују одећу од абе или сукна, грубе вунене тканине, док терзије шију одела од меке вунене тканине, чохе.²³ Њиховом заслугом је црква Свете Тројице могла бити обновљена и то залагањем код турских власти и пружањем новчане помоћи.²⁴ Они су се

21 Источник је „место одакле што истиче, извор“. в. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Књ. II, Нови Сад 1990², 529 (Ур. М. Стевановић).

22 Руфет је „еснафско, цеховско удружење, а може означавати и приватну делатност или занат“. в. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Књ. V, Нови Сад 1990, 588 (Ур. М. Стевановић); И. Клајн - М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад 2006, 1093.

23 *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Књ. I, 37-38; *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Књ. VI, 190, 986; И. Клајн - М. Шипка, нав. дело, 54, 1227.

24 Б. Андрејевић, *Историјат манастира у Габровцу*, 2. Занатлије су у то време представљале најистакнутији слој српског становништва у Нишу иако су истовремено били и произвођачи и продавци те нису били

јављали као приложници, док је ктитор био нишки трговац кир Коста Тодоровић, чији се допојасни портрет налази на јужној страни западног зида наоса цркве, на фресци из 1873. године.²⁵

Кир Коста је као један од најбогатијих људи тога доба био веома утицајна личност. У Нишу је имао више дућана, а у селу Белотинац велико имање.²⁶ По неким подацима је имао турски берат о гарантовању грађанских и војних права и био је народни представник или кнез, а заузимајући се код турских власти уживао је велико поштовање у народу.²⁷ На фресци у габровачкој цркви приказан је у чоханом оделу које је извезено златом и са фесом на глави.²⁸ Изнад његовог лика налази се натпис: **КИР КОСТА ПОКОЈНИ** (Сл. 4). Судаћи по натпису, живопис је настао након смрти кир Косте.

Сл. 4 Кир Коста Тодоровић, ктиторски портрет

изразито богати. М. Костић, нав. дело, 316.

25 Б. Дељанин - Ј. Тирић, „Манастир Свете Тројице у Габровцу“, у: *Енциклопедија Ниша: привреда, простор, становништво*, Ниш 1995, 91; М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, 99.

26 Б. Андрејевић, *Споменици Ниша*, 123.

27 Ј. Хаџи Васиљевић, *Податци за школске и црквене прилике у Нишу од 1827. до 1860. године*, белешке Петра Станковића, *Годишњица Николе Чупића XXXV*, Београд 1923, 126; Д. Мидић, нав. дело, 81-82.

28 Б. Андрејевић, *Споменици Ниша*, 122; Б. Дељанин, *Црква Свете Тројице у Габровцу*, 3; М. Макарић, нав. дело, 87.

Архиепископ и митрополит Григорије кога натпис из 1837. године помиње, био је поглавар Нишке митрополије у периоду од 1835. до 1842. године.²⁹ Он је пореклом Србин из села Кожин у трнском округу, који у данашње време припада Бугарској.³⁰ Митрополит Григорије је остао упамћен по својој просветној делатности, односно развоју школског система у Нишкој епархији.³¹ Поред тога, заслужан је за обнову неколико храмова, међу којима је и црква Габровачког манастира. За време његове духовне јурисдикције избио је велики народни устанак, познат као Нишка буна, априла 1841. године. Овај устанак су турске власти брзо угушиле, а митрополит Григорије је посредовао код нишког паше како би заштитио српски народ од турске освете.³² Међутим, Турци су спалили многа села у нишком крају, међу којима је и Габровац, а том приликом је страдао и Габровачки манастир.³³

Разлог турског искаљивања гнева према Габровачком манастиру лежи у томе што су у њему одржавани тајни састанци истакнутих устаника нишких села са запаљским вођама.³⁴ Није познато колико је храм био оштећен, ни шта се дешавало у његовој околини након слома устанка. На основу натписа на унутрашњем зиду изнад западних, улазних врата наоса, у коме стоји потпис зографа Марка и датум завршетка живописања цркве (23. април 1875), у литератури се изводи закључак да је у то време црква Свете Тројице обновљена и да је дограђен дрвени трем испред улаза.³⁵ Међутим, плоча са натписом из 1855. године (Сл. 5), која се данас чува испод црквеног трема, сведочи да је током овог периода било изградње у манастирској порти, а несумњиво су обављани и одређени радови на санацији оштећења цркве.³⁶

29 Д. Мидић, нав. дело, 75, 80.

30 М. Ђ. Милићевић, нав. дело, 33; Д. Мидић, нав. дело, 75.

31 Више о томе видети: Д. Мидић, нав. дело, 75-77.

32 М. Костић, нав. дело, 312; Д. Мидић, нав. дело, 77-78.

33 М. Ђ. Милићевић, нав. дело, 34; Б. Андрејевић, *Историјат манастира у Габровцу*, 3.

34 Б. Андрејевић, *Споменици Ниша*, 123; Б. Дељанин - Ј. Ђирић, нав. дело, 91.

35 Б. Дељанин, *Црква Свете Тројице*, 3; М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, 100; Исти, *Манастири и цркве Јужне и источне Србије*, 156; М. Макарић, нав. дело, 87; Д. Мидић, нав. дело, 341.

36 Не располажемо са знањима о првобитном положају плоче са натписом из 1855. године.

Сл. 5 Плоча са натписом приложника Веселина Пауновића

Очувани натпис на каменој плочи димензија 27,5 x 53,5 цм гласи: **СЕН АТЪ ПРИЛОЖИ ЕГО |2| ВЕСЕЛИНЪ ПАВЪЛОВИЧЪ |3| СЪТ НИШЪ ЗА ВЕЧИТИ СПО |4| МЕНЪ : 1855 :**

Превод: Овај ајат приложи Веселин Пауновић из Ниша за вечити спомен, 1855.

Нажалост, о Веселину Пауновићу из поменутог натписа можемо сазнати само то да је живео у Нишу и да је за потребе Габровачког манастира дао да се сагради ајат, што може представљати трем, доклат или засебну помоћну зграду.³⁷

Више података о манастиру има током 70-их година XIX века. Како је већ споменуто, сматра се да је између 1873. и 1875. године црква Свете Тројице обновљена и живописана.³⁸ Игуман Јоаникије је тада дао да се сагради нови конак.³⁹ У овом периоду манастир је поново постао место окупљања нишких првака који су се тајно састајали и планирали како да поведу борбу за ослобођење од турске власти.⁴⁰ Међутим, њихов рад је откривен, а један од вођа, свештеник Петар Икономовић, држан је у заточеништву у манастирској ћелији током 1875. године. Током српско-турског рата (1876-1878) у Габровачком манастиру је чувано оружје донето из Кнежевине Србије и формиран је устанички одред који се борио

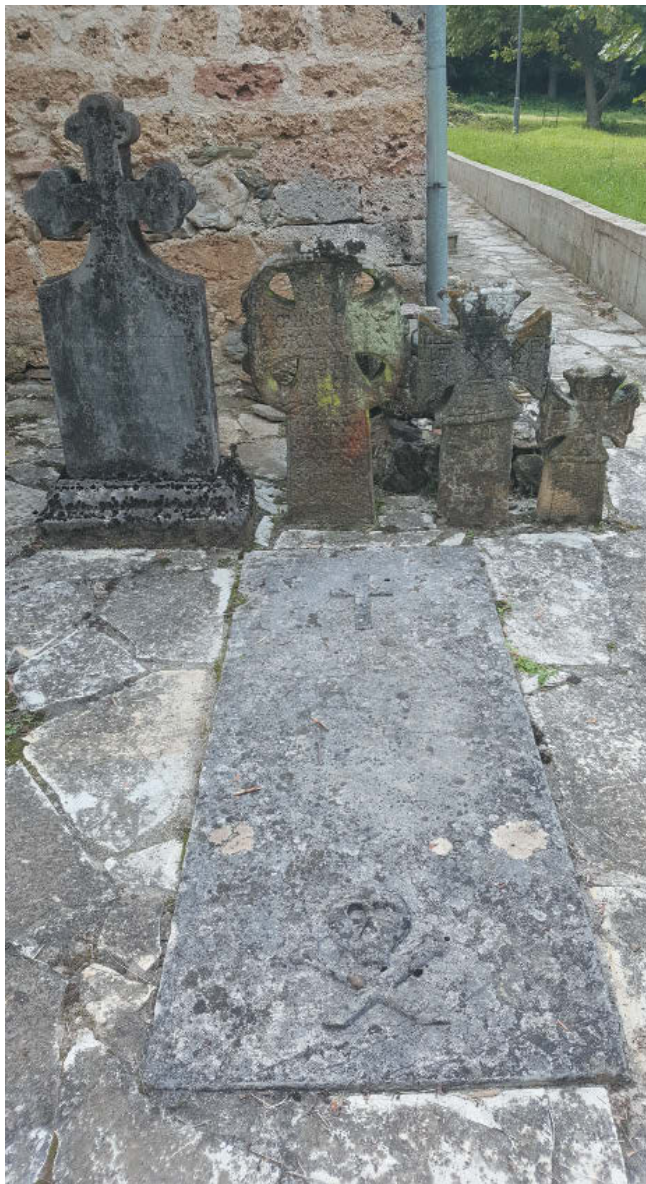
37 Ајат представља локални израз за термин хајат или вајат и може означавати трем, доклат или засебан помоћни објекат у домаћинству, у коме се чувају намирнице. в. Речник српскохрватскога књижевног језика, Књ. VI, 190, 704-705; И. Клајн - М. Шипка, нав. дело, 244.

38 М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, 100; Исти, *Манастири и цркве Јужне и источне Србије*, 156.

39 Ф. Каниц, нав. дело, 183.

40 Б. Андрејевић, *Споменици Ниша*, 123; Б. Дељанин - Ј. Ђирић, нав. дело, 91; М. Макарић, нав. дело, 87.

против турске војске.⁴¹ Припадници одреда који су погинули у борбама сахрањени су у манастирској порти источно од олтара, али до данашњег дана нису сачувана њихова надгробна обележја.⁴²

Сл. 6 Надгробни споменици и надгробна плоча, источни зид цркве

Уз источни зид цркве, северно од олтарске апсиде, налазе се четири надгробна споменика из XIX века и једна надгробна плоча, која је највероватније из истог периода

41 Б. Андрејевић, *Споменици Ниша*, 123.

42 М. Ђ. Милићевић, нав. дело, 28; Ф. Каниц, нав. дело, 183.

(Сл. 6).⁴³ При врху надгробне плоче се налази крст, у подножју лобања без доње вилице, са укрштеним бутним костима и нема натписа. Лобања са укрштеним костима представља Адамову лобању, која се у хришћанској традицији као симбол може наћи у подножју крста.⁴⁴ Адамова лобања симболише смрт која је побеђена крстом као симболом васкрсења.⁴⁵ Декорација надгробне плоче на овај начин може се симболично схватити као нада да ће покојник победити смрт.

Први у низу је надгробни споменик игумана Габровачког манастира, јеромонаха Мисаила Дечанца, који потиче из 1884. године (Сл. 7). Висина споменика је 133 цм, а налази се на степеничастом постолу основе ширине 67 цм и висине 20 цм. Састоји се од главног дела са натписом ширине 48 цм и стилизованим крстом при врху, чији су кракови ширине 47 цм. На вертикалним краковима крста, чија је ширина 18 цм, исписана су слова Христовог имена **ИГ ХГ**, а на хоризонталним **НИ КЛ**. На лепо углачаном натписном пољу изведен је натпис изузетно прецизно обликованих слова. Текст гласи: **Мисаило еромонах |2| Дечанац рођен |3| у Скопљу 1812 г. |4| умро 18 март |5| 1884 г.**

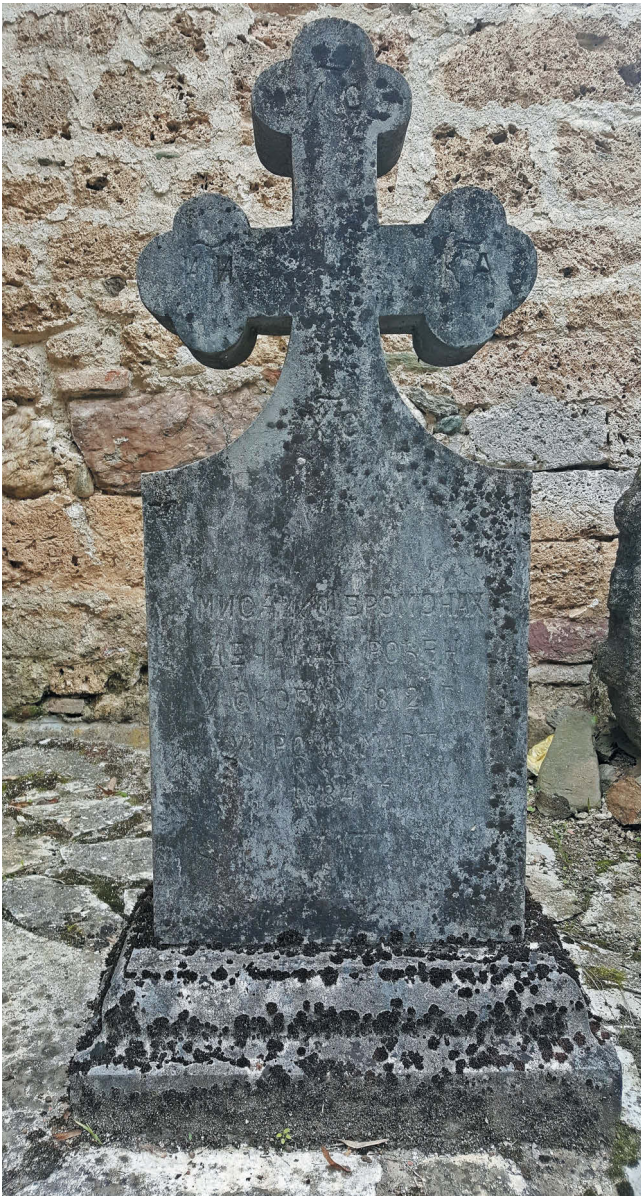
Превод: Мисаило јеромонах Дечанац, рођен у Скопљу 1812. године, умро 18. марта 1884. године.

С обзиром на изглед и начин обраде, може се извести претпоставка да је раније споменута плоча без натписа део надгробног обележја Мисаила Дечанца.

43 Првобитно су се гробни укопи са споменицима налазили испред олтарске апсиде, али удаљени од зида цркве, испред кадрмисане површине која је откривена приликом ископавања 1985. године. Тада су надгробни споменици померени ка северној страни и ближе зиду цркве. Б. Дељанин, *Дислоцирање гробних укова*, 2.

44 Ђ. Ђекић, *Порекло и значење лобање на четничкој застави*, Српска слободарска мисао 8, (2001), 125.

45 Према апокрифној литератури, Исус Христ је рапапет на брду Голгота, које се преводи као костурница и лобања, а на коме је, такође, сахрањен Адам. Христ је својом крвљу спрао Адамову лобању, чиме је људски род ослобођен греха, а потом је васкрсењем победио смрт која је са Адамом ушла у људски род. Ђ. Ђекић, нав. дело, 126-128.

Сл. 7 Споменик Мисаила Дечанца

Следећи у низу је споменик у облику крста једнаких кракова, висине 92 цм и ширине основе 53 цм и 26 цм у пределу крста (Сл. 8). Овај споменик је подигнут Марији грнчарки која је манастиру приложила два дућана и кућу, а умрла је 1877. године. При врху се

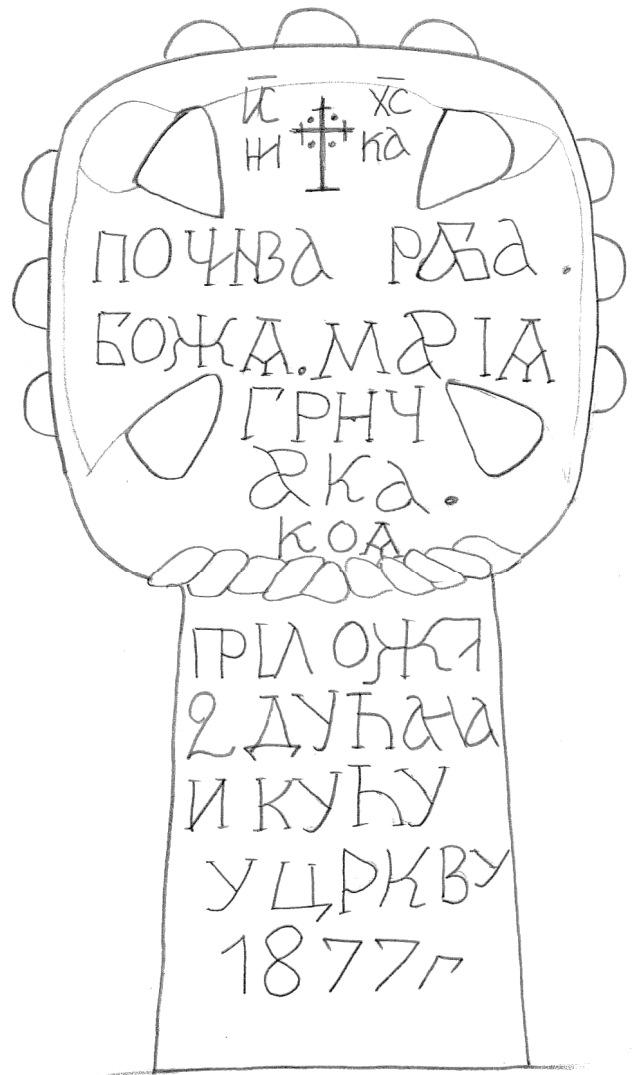

налази стилизовани крст око кога су уписана слова **ИС ХС НИ КА**. На преосталој површини се налази натпис који гласи: **Почива раба. |2| Божја Марија |3| грнч|4|арка. |5| коџ |6| приложи |7| 2 дућана |8| и кућу |9| у цркву |10| 1877 г**
 Превод: Почива раба Божја Марија грнчарка, која приложи 2 дућана и кућу у цркви, 1877. године.

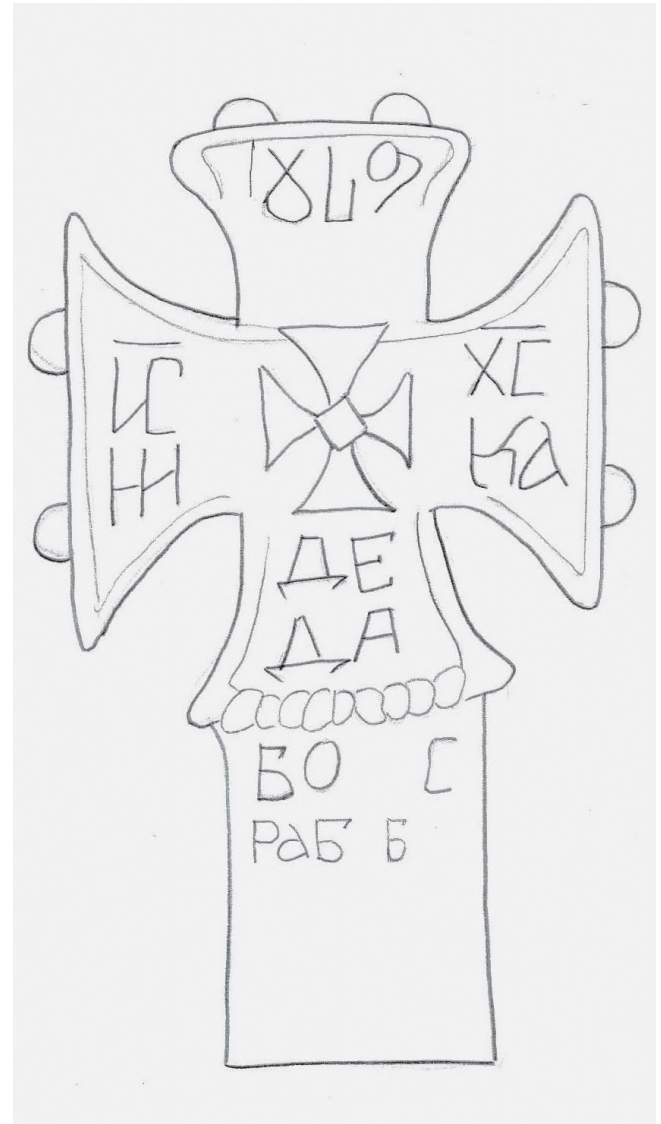

Сл. 8 Споменик Марије грнчарке

Поред овог, налазе се два слична споменика у облику крста, а различитих димензија. Већи споменик је надгробно обележје деде, чије се име не може ваљано прочитати због оштећења (Сл. 9). Висина овог споменика је 83 цм, а ширина 42 цм у горњем делу и 25 цм у доњем делу. При врху крста налази се натпис

који највероватније садржи 1869. годину, у подножју де [2] да, а на хоризонталним краковима ИС ХС НИ КА. У средишту је изрезан крст. На делу споменика, испод крста, налази се име покојника које је тешко читљиво због оштећења, а може се протумачити на два начина, као Богос <...> [2] рав в <...> или Борис [2] рав в <...>.

Сл. 9 Споменик неименованог деде

Мањи споменик је висок 54 цм, а широк 30 цм у пределу крста и 19-21 цм у доњем делу (Сл. 10). Натпис на споменику је доста оштећен. На краку при врху крста налази се натпис који вероватно садржи 1853. годину, у подножју

Ник |2| ола, а на хоризонталним краковима ИХ ХС НИ КИ. У средишту је изрезан крст. На делу споменика, испод крста, распознају се само обриси слова в <...> њ. Преостали део је непрепознатљив. Из приложеног се може констатовати да споменик припада Николи, о коме не можемо ништа више рећи.

Сл. 10 Споменик Николе

Целокупна површина зидова унутар цркве је покривена фрескама које имају стилско обележје позног турског периода.⁴⁶ Фреске се налазе у лошем стању, јер је местимично боја избледела и дошло је до црњења пигмента због тога што се, услед влаге, кварило органско везиво које је коришћено приликом израде боје за живопис.⁴⁷

За израду живописа био је задужен извесни зограф Марко, чији је потпис остао сачуван у делимично оштећеном натпису који се налази на унутрашњем зиду изнад улазних врата (Сл. 11). Његово име је лако читљиво, док је део натписа који вероватно представља презиме, оштећен. Његово презиме је раније тумачено као Милосављевић, те се оно задржало у

литератури.⁴⁸ У натпису је забележен датум завршетка живописања цркве, 23. април 1875. године. Део натписа садржи бројеве и слова чија је функција непозната.

Натпис гласи: *Їз рѣкоіу Марка |2| маноев |3| 15вт |4| П 1875 , 57 април 23.*

46 Љ. Поповић, нав. дело, 2.

47 М. Анђелковић, *Стање живописа*, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 1973, 1.

48 Б. Дељанин, *Црква Свете Тројице*, 2; Б. Дељанин - Ј. Гирић, нав. дело, 91; М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, 101; Исти, *Манастири и цркве Јужне и источне Србије*, 156.

Сл. 11 Натпис зографа Марка о завршетку живописања цркве

Међу сценама уобичајене тематике издвајају се ликови „цара“ Лазара и Милоша Обилића на северном зиду олтарског простора (Сл. 12).⁴⁹ Они су представљени као свеци, са златним нимбом око главе, и означени су натписима: <...> **Лазарь** и **С[вети] Милош Обилић**. Љ. Стојановић је натпис поред лика Милоша Обилића преузео од М. Ђ. Милићевића, те је објављен овако: **Свѣтѣи Милош Обилић**.⁵⁰ На површини зида између њихових портрета налази се делимично сачувани натпис који је, судећи по садржају натписа на јужном зиду олтарског простора, садржао име и презиме приложника.

Милош Обилић је на овој фресци представљен као свети ратник у златном оклопу, огрнут је црвеним плаштом, а на глави носи капу необичног облика. У левој руци држи копље, док је десну испружио ка кнезу Лазару који је представљен као владар, са круном на глави, који у десној руци држи крст, а у левој скиптар. Њихови ликови се налазе изнад ликова Светог цара Константина и царице Јелене. Избор овог иконографског садржаја је редак пример сакралне уметности у нишком крају, мада не представља усамљени случај.⁵¹ У припрати парохијске цркве посвећене Вазнесењу Христовом у селу Горњи Матејевац, живописан је Милош Обилић 1870. године.⁵²

49 Б. Дељанин, *Црква Свете Тројице*, 3.

50 М. Ђ. Милићевић, нав. дело, 28; Љ. Стојановић, нав. дело, 80.

51 Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, Београд 1989², 65; Љ. Стошић, *Милош Обилић као „Нови Константин“ у српској уметности XIX века*, Ниш и Византија V, Ниш 2007, 433. Такође: [Б. Дељанин, *Две фреске Милоша Обилића у црквама у околини Ниша*, Гласник Друштва конзерватора Србије, 13, Београд 1989, 133-135.]

52 Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Историјско - етнографска расправа, Смедерево 1965, 194; Љ. Стошић, нав. дело, 432.

Култ Милоша Обилића је установљен у XVIII веку, када му је написано житије. У XIX веку је култ проширен ликовним путем, а први његов светачки портрет настао је у припрати Хиландара 1803. године. Милош Обилић је најчешће ликовно представљан заједно са кнезом Лазаром, будући да су култови ове две личности уско повезани.⁵³ Габровачка фреска показује да је народни култ Светог ратника Милоша Обилића као алузија на „новог Константина“, био заступљен у околини Ниша у XIX веку.⁵⁴ То се може објаснити неговањем култа косовских јунака који су сматрани за узор српским првацима који су покретали борбу за ослобођење од турске власти.⁵⁵

Сл. 12 Ликови кнеза Лазара и Милоша Обилића, северни зид олтарског простора

На појединим фрескама се налазе натписи са именом и презименом приложника. У доњем десном углу фреске (Сл. 13) на којој је представљен арханђел Михаило, а која се налази на западном зиду, лево од улазних врата, забележено је: **Приложѣ. |2| Миле. Митић |3| <ба>т<ла...>**. Превод: Приложи Миле Митић <ба>т<ла...>.

53 Л. Павловић, нав. дело, 191, 193-194.

54 Љ. Стошић, нав. дело, 437. О Милошу Обилићу и косовском култу видети: Р. Михаљчић, нав. дело.

55 Љ. Стошић, нав. дело, 439.

Сл. 13 Натпис приложника Милета Митића

У доњем десном углу фреске (Сл. 14) на којој је представљен арханђел Гаврило, на западном зиду, десно од улазних врата, налази се натпис: **Приложи. |2| Миле Станков |3| чивуче за |4| сина . <Иси> рана |5| 1873.** Чивуче је у овом случају вероватно надимак, а потиче од израза Чивут што је погрдни турски назив за Јевреје, а може означавати и штедљивог човека, шкртицу.⁵⁶ Превод: Приложи Миле Станков Чивуче за сина <Иси> рана 1873. године.

Сл. 14 Натпис приложника Милета Станкова

На јужном зиду, у доњем левом углу фреске (Сл. 15) на којој је представљен Свети Никола, налази се натпис: **Приложи. |2| Стаменко|3| Јокановић |4| Симин <...> |5| 1873.** Превод: Приложи Стаменко Јокановић Симин<...> 1873. године.

⁵⁶ Речник српскохрватскога књижевног језика, Књ. VI, 876; И. Клајн - М. Шипка, нав. дело, 1454.

Сл. 15 Натпис приложника Стаменка Јокановића

На јужном зиду олтарског простора налази се следећи натпис (Сл. 16): **Приложи доктор Панајот из Лесковац за дшевнне |2| спасение 1875.** Превод: Приложи доктор Панајот из Лесковца за душевно спасење 1875. године. Ово сведочи да је габровачки храм духовно деловао и ван подручја Ниша и околине.

Сл. 16 Натпис приложника доктора Панајота

Још један донаторски натпис исписан је дуж олтарске апсиде (Сл. 17 и Сл. 18) и гласи: **Прило <...> н(!)з Ниш : меанжиин : Тодоръ X : Митићъ и Вѣчко Савићъ : и бакалинъ : Стефан |2| 1875 : <...> Иввановић |3| рѣ : кос : Яковъ :**

Превод: Прило <...> из Ниша: механције Тодор Х. Митић и Вучко Савић и бакалин Стефан Јовановић, 1875. године <...>. Ру : кос Јаков.

Овај натпис сведочи о томе да су се међу приложницима налазиле две механције, односно власници механа или гостионица, и један бакалин, трговац или продавац намирница.⁵⁷ Натпис садржи словне и граматичке грешке, а његов аутор је зограф који се потписао као Аков, што може представљати име Јаков.

Сл. 17 Део натписа приложника у олтарској апсиди на северној страни

Сл. 18 Део натписа приложника у олтарској апсиди на јужној страни

Summary

Dragana Milić, Vladimir Aleksić

INSCRIPTIONS OF THE CHURCH OF THE HOLY TRINITY IN GABROVAC (NIŠ)

Subject of this paper is the history of the church of the Holy Trinity in Gabrovac, built in the XIX century. The majority of inscriptions from this temple have not been presented until now. The short notes in question are as follows, epitaphs located on four gravestones situated next to the church's east wall, donor inscriptions on two stone slabs that testify the construction of the monastery's auxiliary objects, and several short patron inscriptions on individual fresco-paintings. The inscription of painter Marko, which contains the date of completion of the fresco painting, is also presented.

⁵⁷ Речник српскохрватскога књижевног језика, Књ. I, 128; И. Клајн - М. Шипка, нав. дело, 178, 762.

Key words: Gabrovac, church of the Holy Trinity, kir Kosta, hieromonk Misailo Dečanas, Kosovo Cult, inscriptions

Извори:

1. Бојана Дељанин, Дислоцирање гробних укопа испред источног зида цркве у Габровцу, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 1988.

2. Бојана Дељанин, Црква Свете Тројице у селу Габровцу, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 1973.

3. Борислав Андрејевић, Историјат манастира у Габровцу, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 1973.

4. Љубица Поповић, Рекогносцирање терена, Габровац, Црква Свете Тројице, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 1971.

5. Љубомир Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. III, Београд 1905.

6. Миодраг Анђелковић, Стање живописа, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 1973.

7. Обавештење у вези статуса цркве Свете Тројице у Габровцу, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 2017.

8. Статус манастира Свете Тројице у Габровцу, Грађа Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 2017.

9. Феликс Каниц, Србија. Земља и становништво од римског доба до краја XIX века, Књ. 2, Београд 1985.

Литература:

1. Бојана Дељанин - Јован Ђирић, „Манастир Свете Тројице у Габровцу“, у: Енциклопедија Ниша: привреда, простор, становништво, Ниш 1995, 91; М. Ракоција, Манастири и цркве града Ниша, 99.

2. Борислав Андрејевић, Споменици Ниша - заштићена културна добра од изузетног и од великог значаја, II издање, Ниш 2001.

3. Бруно Ј. Ловрић, Историја Ниша, Ниш 1927.

4. Далибор Мидић, Историја Православне Епархије нишке, Ниш 2019.

5. Ђорђе Ђекић, Порекло и значење лобање на четничкој застави, Српска слободарска мисао 8, Београд 2001, 124-129.
6. Иван Клајн - Милан Шипка, Велики речник страних речи и израза, Нови Сад 2006.
7. Јован Ђирић, „Габровац“, у: Енциклопедија Ниша: привреда, простор, становништво, Ниш 1995, 23.
8. Јован Хаџи Васиљевић, Податци за школске и црквене прилике у Нишу од 1827. до 1860. године, белешке Петра Станковића, Годишњица Николе Чупића XXXV, Београд 1923, 118-133.
9. Леонтије Павловић, Култови лица код Срба и Македонаца, Историјско - етнографска расправа, Смедерево 1965.
10. Љиљана Стошић, Милош Обилић као „Нови Константин“ у српској уметности XIX века, Ниш и Византија V, Ниш 2007, 429-442.
11. Мара Макарић, Цркве и манастири на подручју Ниша, Хришћанство у Нишу кроз векове, Ниш 2013, 73-98.
12. Марија Копривица, Манастири и цркве у нишкој области у XV и XVI веку, Православна теологија и култура, Ниш 2009, 211-221.
13. Марија Копривица, Структура становништва нишке области у XV и XVI веку, Ниш и Византија X, Ниш 2011, 547-559.
14. Милан Ђ. Милићевић, Краљевина Србија, Београд 1884.
15. Михаило Јовановић, Православна српска црква у Краљевини Србији, Београд 1898.
16. Михајло Костић, Нишка котлина. Студија друштвеногеографског развоја, Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, књ. 21, Београд 1967, 295-359.
17. Миша Ракоција, Манастири и цркве града Ниша, Ниш 1998.
18. Миша Ракоција, Манастири и цркве Јужне и источне Србије, Ниш 2013.
19. Раде Михаљчић, Јунаци косовске легенде, Београд 19892.
20. Речник српскохрватскога књижевног језика, Књ. I, II, V, VI, Нови Сад 1990 (Ур. Михаило Стевановић).

Аранђел Смиљанић

Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет
Студијски програм историје
arandjel.smiljanic@ff.unibl.org

НАДГРОБНИ НАТПИС ЦВИЈЕ ЛАТИНОВИЋА ИЗ КОЛУНИЋА КОД БОСАНСКОГ ПЕТРОВЦА (УЗ ОСВРТ НА НАДГРОБНИ НАТПИС СЛИЧНОГ САДРЖАЈА У РУДНУ КОД РАШКЕ)

Апстракт: Рад доноси текст надгробног натписа Цвије Латиновића из Колунића код Босанског Петровца. У уводном дијелу рада аутор саопштава основне податке о мјесту гдје се споменик налази. Главни и по обиму највећи дио рада чини навођење текста натписа, уз анализу околности које су довеле до погибије Цвије Латиновића, настанка споменика и натписа на њему. У завршном дијелу рада аутор указује на значај овог натписа у погледу културе сјећања, уз адекватно наслеђе изражено кроз бројност и важност припадника породице Латиновић за Колунић и Босански Петровац, али и у много ширим оквирима.

Кључне ријечи: Цвијо Латиновић, надгробни споменик, натпис, Колунић, Црквено брдо, устанак Срба, турска власт, погибија, култура сјећања.

Босна и Херцеговина. Федерација Босне и Херцеговине. Унско-сански кантон. Општина Босански Петровац. Мјесна заједница Колунић. Црквено брдо између Колунића и Ревеника. Колико само одредница да би читаоци, бар приближно, сазнали гдје се налази надгробни натпис Цвије Латиновића, који потиче из XIX вијека, прецизније из времена устанка Срба против турске власти (1875-1878). Натпис, на споменику у облику крста, гласи (Сл 1.) :

- Овђе**
|2| **почива**
|3| **раб**
|4| **Божији Цвијо**
|5| **Латиновић рођен**
|6| **1805. год. а погино**
|7| **од руке Мехмеда**
|8| **Бербера на Вели-**
|9| **ки петак**
|10| **1876. год.**
|11| **Овај**
|12| **спомен**
|13| **подиже**
|14| **му син**
|15| **Симо.**

Сл. 1. Натпис на надгробном споменику Цвије Латиновића, гробље у Колунићу, Босански Петровац

Прије него што пређем на анализу околности погибије Цвије Латиновића, треба истаћи основне податке о Колунићу, који има статус мјесне заједнице и села у саставу општине Босански Петровац. Данашња мјесна заједница Колунић састоји се од неколико села и заселака. То су: Горњи Колунић (заселак), Доњи Колунић (заселак), Бујаднице (заселак), Ревеник (село) и Медено Поље (село). О Колунићу сачувано је више историјских извора,¹ а и у литератури је солидно обрађено село. Године 2016. објављена је монографија овог села чији сам био коаутор.² И прије тога и после тога сам се бавио локалном историјом свог ужег завичаја,³ објављујући научне радове у зборницима радова са научног скупа.⁴

У монографији и радовима само сам поменуо овај натпис, без детаљније анализе. Природа овог часописа је таква да је сада права прилика да се искористи пропуштено. Погибији Цвије Латиновића претходио је почетак устанка у љето 1875. у Херцеговини, тачније у околини Невесиња, те се због тога у историји обично означава као „Невесињска пушка“. Убрзо се проширио и на друге области у Босни и Херцеговини, а за ову тему посебно је значајно устаничко жариште у југозападном дијелу Босанске Крајине. Већ средином

1 Посебно су знајни извори о племену Колунића које је обрадио у свом раду Vjekoslav Klaić, *Županija Pset (Pesenta) i pleme Kolunić*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva (1928) 1-12; и они извори које сам ја открио у Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву, а који се односе на аустро-угарски период владавине над Босном и Херцеговином. Неке од њих сам искористио при писању монографије. О томе више видјети у Рајко Латиновић, Аранђел Смиљанић, Чедо Јеличић, *Колунић село, школа, људи*, Колунић 2016, 57-70 (А. Смиљанић).

2 Рајко Латиновић, Аранђел Смиљанић, Чедо Јеличић, *Колунић село, школа, људи*, Колунић 2016.

3 Аутор овог рада је из села Ревеник које припада мјесној заједници Колунић.

4 Аранђел Смиљанић, *Гранични градови и тврђаве средњовјековне босанске државе са територије данашње општине Босански Петровац (Градина, Градић на Жutoј Главици, Кадињача, Вршчић, Градина у Ваганцу, Оштрељ и Билај)*, Научни скупови, књига 10, Научна и духовна утемељеност друштвених реформи, Зборник радова са научног скупа (Бањалука, 27-28. новембар 2009.), Бањалука 2009, 49-59; и Аранђел Смиљанић, *Проучавање локалних идентитета на примјеру села Ревеника и Колунића и историјски процеси*, Научни скупови, књига 17, Бањалучки новембарски сусрети 2016., том I, Идентитети и историјски процеси, Зборник радова са научног скупа (Бања Лука, 18. и 19. новембар 2016. године), Бањалука 2016, 213-233.

септембра 1875. биљеже се успјешне акције устаника у Дреновцу, Унцу, Босанском Србу, Крчком Брду, Великом и Малом Цвјетнићу, Очијеву и Мартинброду.⁵ Почетком октобра гњевни Турци запалили су неколико српских кућа у Петровцу. Након тога наступило је извјесно затишје које је потрајало до прољећа наредне године (1876).⁶ Оно се може објаснити и тешким зимским условима који у овим областима доносе огроман снијег који обично траје од новембра до марта.

Устаничке јединице које је предводио Голуб Бабић први напад на Унац (данас Дрвар) предузеле су 28. марта 1876, а већ сутрадан су га освојиле. После овог пораза почело је скупљање турске војске из Крупе, Новог и других крајева у Петровцу. Ово груписање није спријечило устанике да изврше напад на Бјелај (село које се налази око седам км западно од Колунића).⁷ На турски одговор није се дуго чекало. Они су из Петровца покренули офанзиву, те су устаници почетком априла били принуђени да се повуку од Петровца ка Унцу (Дрвару), што је изазвало и масовно бјежање Срба у сусједну Аустро-Угарску. Нажалост, нису сви успјели прећи границу. Дио цивилног становништва побјегао је у планину Осјеченицу која се налази изнад самог Колунића. Овдје су били препуштени на милост и немилост разјарених Турака. Они су, посебно у ноћи између 3. и 4. априла,

5 Устаници су прво 16. септембра напали Дреновце, да би сутрадан код Тишковца одбили турски напад, при чему је погинуо један бег, а два су била рањена. Два дана касније (19. септембар) устаници су напали Унац гдје су убили два Турчина. У наредна три дана устаници, предвођени Голубом Бабићем, извршили су више напада у поменутиим селима. У тим борбама био је спаљен манастир Светог Николе и турско мјесто Цвјетнић. Aleksa Ivić, *Fragmenti iz istorije bosanskog ustanka 1875. i 1976. god.*, Banja Luka 2006², 34, 68-69, нап. 15; Бошко М. Бранковић, *Петровац од 1700. до 1918. године*, Бања Лука 2016, 92.

6 Уочивши да сукоби никоме не доносе ништа добро, Тајир-бег Куленовић у новембру 1875. позвао је рају да су врати кућама уз обећања да ће свима султан платити градњу порушених кућа. Дана 19. децембра услједила је *Прокламација хришћана у Босни*, којом позивају муслимане да буду уз њих или да остану мирни. Чак се биљеже и случајеви сарадње петровачких муслимана и Срба. Тако је Шабан Реџић почетком 1876. извео из Петровца трговца Вида Милановића, који се након тога придружио устаницима. Преузето из Б. М. Бранковић, *Петровац*, 93.

7 У овом нападу устаници су заплијенили 200 говеда, 45 коња и 1100 оваца, уз паљење већег броја муслиманских кућа. Преузето из Б. М. Бранковић, *Петровац*, 93.

отимали стоку и убијали голоруки народ. Биљежи се број од чак 150 убијених цивила.⁸

За вријеме турских напада био је убијен и старац Цвијо Латиновић (тада је имао 71 годину што сазнајемо из текста натписа), чији сам надгробни натпис навео на почетку рада. Према усменом предању, које и данас постоји у селу, несрећни дјед Цвијо је побјегао у Осјеченицу. Вјероватно би и остао жив да није повјеровао обећањима Мехмеда Бербера, кога је очито познавао од раније. Мехмед је позвао Цвију да се врати кући у Колунић, уз гаранцију да му се ништа неће десити. Међутим, када се Цвијо вратио био је ухваћен, а затим и погубљен. По предању Мехмед је Цвији одсјекао главу. Захваљујући помену Великог петка, може се израчунати и датум смрти. Било је то 7. априла, што значи да је Цвијо Латиновић преживио турске злочине у ноћи између 3. и 4. априла, да би био убијен три дана касније.

По завршетку устанка народ се вратио својим кућама у Колунић. Тада је вјероватно Симо Латиновић подигао споменик свом оцу, уз натпис који је и данас добро очуван. Натпис Цвије Латиновића је јединствен не само у колунићком гробљу већ и шире, јер једини означава кривца за убиство. Нажалост, током Другог свјетског рата убијен је велики број цивила, не само у Колунићу, већ и на територији комплетног босанскопетровачког среза. Споменици и спомен костурнице доносе имена убијених, али без означавања кривца за њихово страдање. Умјесто тога стоји помало безличан облик – жртве фашизма. Одговор зашто је то тако добро је познат. За разлику од прихватања злочина, њиховог потискивања па и заборављања из идеолошких разлога, Симо Латиновић није имао било каквог страха нити разлога да искривљује истину, већ је именом

и презименом означио убицу свога оца, те му због тога свакако треба исказати поштовање.

Петар Рађеновић је у својим антропо-географским истраживањима народа Бјелајског и Бравског поља о породици Латиновић у Колунићу записао следеће: „двадесет три куће. Славе Јовањдан. Старином су из Далмације, од Имотског. Отуда се крену прије 180 година. Пану најприје на Грахово. Промакну се мало последије на Унац, а из Унца набрзо у Колунић. Из Колунића су једни преселили у Капљуви и на друге стране“.⁹ На основу овог записа, може се претпоставити да су Латиновићи у Колунић доселили око 1740. или коју годину касније. Можда је најбоље рећи око средине XVIII вијека. У каснијем времену раселили су се и у околна села, те се могу сматрати једном од најраширенијих породица данашње босанскопетровачке општине.¹⁰

При крају треба истаћи да је породица Латиновић (њихово презиме изговара

⁹ Петар Рађеновић, *Бјелајско и Бравско поље*, Насеља 20, СКА, Београд 1925, 228.

¹⁰ Готово да у свим селима има по неко од Латиновића. Тако су у селу Вођеница биле четири куће Латиновића. Они су доселили око 1840. из Бравска. У Рашиновцу је била једна кућа Латиновића, који су доселили из Баре око 1900. И у Петровцу је била једна кућа Латиновића који су дошли из Колунића око 1918. У Тук Цевару било је пет кућа Латиновића који су дошли из Колунића у двије етапе. Прве четири куће око 1840, а пета око 1870. У Бари су биле двије куће Латиновића. У Врточу се биљежи чак 21 кућа Латиновића који су дошли из Колунића око 1790. године. У Смољани је било пет кућа Латиновића. Њихови преци су били из Колунића, па су једно вријеме живјели у Капљуви, а одатле су прешли у Смољану. Било је то око 1850-1860. године. У Капљуви је било 16 кућа Латиновића, који су у то село дошли из Колунића између 1820. и 1840. године. У селу Јањила било је 12 кућа Латиновића који су дошли из Буковаче око 1840-1850. године. У Јасеновцу је било пет кућа Латиновића који су доселили из Смољане око 1850. године. У Гаричевцу биљежи се шест кућа Латиновића који су дошли из Јањила око 1860. године. Претходно су у то село дошли из Буковаче око 1820. године. У Бунари је била једна кућа Латиновића, који су доселили из Подсрнетице око 1900. године. У Подсрнетици је било 12 кућа Латиновића. Од њих три куће су водиле поријекло из Јасеновца. Они су доселили око 1900. године. Осталих девет кућа настало је из оне куће која је око 1865. одселила из Бјелајског Дола у Јањилима. Једно краће вријеме су провели у Кљевцима (сански срез), да би након тога населили у Подсрнетицу. П. Рађеновић, *Бјелајско поље и Бравско*, 189, 202, 213, 216, 217, 246, 257, 261, 266, 273, 275, 276: О породици Латиновића у Врточу више видјети у Nikica Pilipović Dajanović, *Sabor u Vrtoči, Vrtoče* 2011², 125-146; О Латиновићима у Меденом Пољу више сазнати у В. Ђ. Mirković, *Medeno Polje – naše selo u petrovačkom kraju*, Medeno Polje 2014, 1.15 – Lati-novići 1/6-6/6.

⁸ Турци су убијали народ не само у збјеговима по Осјеченици, већ и оне који су остали у својим кућама по селима. Народ у збјегу није страдао само од Турака, већ и од невремена. Зна се да је те прве ноћи у бјекству, између 3. и 4. априла било изутено хладно, јер су се смијењивали интервали кише и снијега. Турци су тих дана само у Осјеченици дошли до великог плијена: 10000 оваца, коза и говеда, али и друге разне робе. Владимир Красић, *Устанак у Босни* (1875-1878), Нови Сад 1884, 137, 141-143; Тада су Турци запалили школу и храм Преображења Господњег у Колунићу. Драгољуб Новаковић, *Новаковићи 1813-2013, наша породица-наш завичај*, Београд 2014, 51, 125, 133, 218.

брзо, тако да се прво „и“ често губи, па изгледа као „Латновић“) изузетно бројна и данас у Колунићу, свакако најбројнија уз Ракиће и Дукиће. Ова породица је дала више истакнутих појединаца, међу којима се издвајају Лазар Латновић – Лаћо, шпански борац и амбасадор социјалистичке Југославије у Белгији, Јапану, Аргентини и Шведској, и Рајко Латновић, једно вријеме министар пољопривреде, водопривреде и шумарства у Влади Републике Српске, а данас угледни бањалучки привредник.¹¹ Сви они (Латновићи из Колунића), и не само они, знају за споменик Цвији Латновићу и с поносом га истичу својим пријатељима и гостима када их воде у облизак гробља.

На крају рада треба поменути натпис сличног садржаја који се налази на гробљу у засеоку Бубан, четири километра југозападно од села Рудно (Сл. 2 и 3). Ово село има статус мјесне заједнице и улази у састав општине Краљево у Републици Србији. Рудно се налази на тремећи између Ивањице, Краљева и Рашке, на планини Голији. Натпис на надгробном споменику представља раритет, јер се у њему именом и презименом наводи кривац за смрт убијеног, тачније особа која је издала покојника. Натпис гласи:

Љубомир

- |2| Галовић с. Лаз.¹²
- |3| живе 34. г. поги-
- |4| бе 16. марта
- |5| 1917. год. аустри-
- |6| нског суда
- |7| због оружја
- |8| што му је под-
- |9| бацито Максим
- |10| Алексић споме.
- |11| подиже њ. жена
- |12| Јовка син Влад-
- |13| имир и ћер Рад-
- |14| ојка.

¹¹ О њима и другим истакнутим припадницима ове породице више видјети у Р. Латновић, А. Смиљанић, Ч. Јеличић, *Колунић*, 140-146 (Р. Латновић).

¹² Село Лазац код Краљева.

Сл. 2. и 3. Натпис на надгробном споменику Љубомира Галовића, Бубан, Рудно

Summary

Arandel Smiljanić

TOMBSTONE INSCRIPTION OF CVIJO
LATINOVIĆ FROM KOLUNIĆ NEAR
BOSANSKI PETROVAC (WITH REVIEW OF
TOMBSTONE INSCRIPTION OF SIMILAR
CONTENT IN RUDNO NEAR RAŠKA)

The tombstone of Cvijo Latinović in the shape of a cross is located on the site of Crkveno brdo between the villages of Kolunić and Revenik. As it belongs to the local community of Kolunić, it is usually marked as a Kolunić cemetery. The monument contains an inscription from the contents of which we learn that Cvijo Latinović was born in 1805, and that he was killed by "the hand" of Mehmed Berber in 1876, on Good Friday, which "fell" on April 7 that year. The monument is well preserved, and the inscription is visible and legible. Having in mind the content it can be stated that it is a unique monument,

because it brings the name of the culprit for the death of the deceased. Therefore, its importance is greater, especially in terms of the culture of remembrance. Cvijo was killed during the Serb uprising in Bosnia and Herzegovina against Turkish rule. He survived the Turkish attack on Kolunić on April 3 and 4, 1876, escaping to the nearby mountain Osječenica. According to oral tradition, three days later, he believed Mehmed Berber's words that he could return to his home freely, and that nothing bad would happen to him. It is obvious that the two of them were acquaintances, which influenced the decision of the unfortunate grandfather Cvijo. This gullibility eventually cost him his head. After the end of the uprising, Cvijo's son Simo erected a monument to his father with the mentioned text, which is probably the most famous and most visited in the Kolunić cemetery.

Key words: Cvijo Latinović, tombstone, inscription, Kolunić, Crkveno brdo, Serb uprising, Turkish government, deaths, culture of remembrance.

726.82(497.11)"19"
930.2:003.071(497.11)"19"
Примљено: 27.10.2020.
Прихваћено: 10.11.2020.

Александра Фостиков
Историјски институт, Београд
Кнез Михаилова 36/II, Београд
aleks.fostikov@gmail.com

СПОМЕНИ - НАДГРОБНИЦИ СА ГРОБЉА У РУДИНАМА (МЛАНЧА)*

Сажетак: У раду је пажња посвећена споменима, насталим почетком 20. века. Овом приликом обрађено је осам ових споменика, који се налазе на гробљу у Рудинама, заселку Мланче. Од осталих на овом гробљу, ове издвајају стил и разлог настанка. У питању су меморије посвећене војницима, који су живот изгубили током балканских и Првог светског рата. Сви осим једног, садрже натписе, карактеристичне за војне спомене.

Кључне речи: натписи, споменици, меморије, Мланча, Рудине, Краљево, Србија, 20. век.

Данас се међу споменицима на активном гробљу у Рудинама, заселку Мланче (МЗ Мланча, Краљево)² налази и осам спомена посвећених војницима из периода балканских ратова и Великог, односно Првог светског рата. Иако се они не налазе, као што је често случај крај пута, ипак садрже исти тип информација, а одликују их и стилске карактеристике које се приписују овој групи, често познатој и као крајпуташи.³ Стога можда баш овај пример треба да послужи да се истакне, да су своје место меморије тог типа налазиле било у гробљима, било крај пута, при чему не можемо са сигурношћу

потврдити без археолошких ископавања и даљих истраживања, ни да ли се телесни остаци, чији су спомени у самом гробљу и ту сахрањени, а посебно у случају смрти војника далеко до дома.⁴

Група од четири спомена (I-IV)
(фото А. Фостиков)

* Рад је настао у оквиру пројекта: *Средњовековне српске земље (13-15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029), и *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14 – 15 век)* (Ев. бр. 177010), које финансира Министарство просвете и науке РС.

² Село Мланча смештено је на око 60 км, југозападно од Краљева, изнад десне обале Граићке реке, леве притоке Студенице, уз локални пут Ушће - Ивањица. Граничи се са општином Ивањица. *Topografska karta Саџак 4 (529-4) 1: 50000*, Vojnogeografski institut, Београд, 1970; *Географска енциклопедија насеља Србије II*, Београд 2001, 294.

³ Мада сам назив крајпуташи првобитно има посебан значај, чињеница је да дати термин може да се односи на све оне меморије које се и иначе ситуирају на или поред пута, док са друге стране не обухватају спомене истог типа у гробљима. За називе крајпуташи вс. спомен, вид.: А. Фостиков, *Спомени – надгробници крајпуташи у Братљеву*, НиЗ IV (2018) 37-38 н. 2, 3, 4 са ст. лит.

Да ли су и у ком случају поједини место нашли у гробљу, или на путу, да ли је то зависило од тога да ли постоји и колико је удаљено локално гробље, или је јака традиција сахрањивања у дворишту утицала на тај чин, остаје за сада неразјашњено. Ипак, чак и ако је обичај да се преци сахране на властитој земљи имао значаја, на место испред капије односно на граници зона имања и улице, или пак у

⁴ А. Фостиков, *Спомени*, 37-38, са ст. лит.

потпуности поред пута у случају припадника истог села, на такву појаву морала је да утиче и свест о борби и херојској смрти, животу датом за виши циљ.⁵

На гробљу у Мланчи, они су организовани у две скупине, од по четири спомена (I-IV, V-VIII), при чему се у другој групи налази и један из другог раздобља (Ia), а из исте породице, којој припадају и два од ова четири спомена (V,VI). Он је израђен другим стилем, а кратак натпис доноси обавештење да се покојник својевремено удавио (Ia).⁶ У већини овде су исписани црним словима и немају посебне ликовне представе сем уобичајног елемента венца са крстом у самом врху споменика изнад натписа (I, II, III, V, VI, VIII). Изузетак представљају два, један у првој групи, који има и све ликовне карактеристичне елементе за подтип са ликом војника, натписом и ликовним представама у боји (IV), и један у другој, који има црном бојом изведену представу - два голуба са гроздовима (VII). Такође сви су појединачна обележија, а само један је двострук (I).⁷ Иначе треба приметити и да су у свим случајевима сем једног (IV), имена исписана на једној страни без презимена, и то на тај начин да су раздвојена тако да први део имена стоји у левом углу натписног поља, а у десном други.⁸

На крају треба истаћи и да је од ових осам споменика, пет припадало фамилији Јовановића (IV-VIII), при чему се међу њима један нашао у првој групи (IV), док су остала четири заједно подигнута један поред другог (V-VIII). Да ли је до таквог издвајања довела удаљености међу гранама ове фамилије или је нешто друго у питању остаје нејасно. Од ова

5 Т. Kuljić, *Dobra smrt - o evoluciji društvenoprihvatljivog načina umiranja*, *Etnoantropološki problemi* 8 (1) 65-70.

6 Да ли је то учињено само због места поред других породичних белега, покојних ујака и ближњих или пак што је изостало тело покојника, није било могуће утврдити. На њему стоји натпис: Драгутин [2] Јовановић [3] живе 15 год[ина], [4] утопи се 1933. [5] год[одине]. Спомен [6] подижу браћа [7] Божићар, Мил[8]ивоје, Алексије [9] и тетка Мил[10]енија са [11] породицама. Изнад натписа се налази обичан крст, а споменик има троугаони врх (Ia). Треба приметити да се иначе узроци смрти попут утапања, удара грома и сличне неуобичајне генезе наводе у епитафима новијег времена.

7 О типовима и представама: А. Фостиков, *Спомени*, 38-39, и даље, са ст. лит. Детаљније појединачно вид. ниже.

8 Вид. појединачно ниже.

четири у истој групи, два су подигнута рођеној браћи (V, VI), а друга два су они њихових ближних сродника (VII, VIII). Од осталих један двојни припада браћи Васиљевић (I), а преостала два Анђелковићима (II, III).

Група од пет спомена, четири војна и један цивилни (V-VIII, Ia) (фото А. Фостиков)

Писмо и језик натписа делом припадају старијем превуковском говору, а речи су често спајане и раздвајане у складу са простором. Ради даљег проучавања текстови су донети у свим појединостима према оригиналу, уз основно решавање скраћеница. Пошто су ови на језику са почетка 20. века, није било потребе ни да се и преведу на савремени. Једино су сходно данашњим језичким правилима примењена велика слова. Због бољег прегледа, надгробници су обележени римским бројевима, док су њихове стране обележене арапским бројевима, а по истом принципу и фотографије, које су приложене на крају, у виду табли. Поједини називи од значаја, који се у овима помињу, обрађени су у критичком апарату.

I Спомен браћи Васиљевић, Будимиру и Будисаву

Један од монументалнијих спомена на гробљу у Мланчи, је управо овај двојни, који припада браћи Будимиру и Будисаву Васиљевић. Урађен је од белог камена, са капом, а натпис је изведен црним словима. Са обе стране налазе се натписна поља. На предњој страни стоји натпис само са именом браће, без презимена (I-1), док се на задњој

налази натпис од 22 реда, са карактеристичним отвореним венцем са крстом (I-2).

I-1 Спомен браћи Васиљевић, Будимиру и Будисаву (фото А. Фостиков)

I-2 Спомен браћи Васиљевић, Будимиру и Будисаву (фото А. Фостиков)

I-1 десно: Будимир лево: Будислав⁹

I-2 Ој, мила браћо и сестре не|2| пожали труда свога прочи|3|тате ова вечни спомен |4| Будимира и Будислава бра|=|5|ће¹⁰

9 Остаје нејасно да ли због неког посебног разлога су имена у натпису на овом месту издељена са размаком између два дела имена у виду празног натписног поља: Буди-мир, Буди-слав, или је то учињено због визуелног ефекта.

10 Као што је чест случај знак једнакости је коришћен

Васиљевића из Рудина, а, |6| бивша војника сталног ка=|7|дра који учествоваше рат ср=|8|бско турски и бугарски аус=|9|триски и немачки Будими=|10|р је¹¹ каплар бијо 2. чете 3. ба=|11|талиона 12. пук, који живе |12| 22 г[одине]. А умре у Кривој Палан=|13|ци 12. јуна 1913 г[одине].

|14| Будислав је Регрут бијо |15| 4. чете 4. баталиона 19. пук |16| који поживе 20. г[одина]. А погину на |17| Врбовцу 6. октобра 1915. г[одине].¹²

|18| Овај тужни Спомен по=|19|диже отац Милан брат Вели=|20|сав бака Станица син Љуби=|21|ша жена Станика и мађија¹³ |22| Милица.

II Спомен Миливоју Анђелковићу

Спомен Миливоју је на неколико места оштећен, како је то често и случај са лишајем, који је ухватио корена на истом. Урађен је од белог камена, са капом, и исписан је црним словима. Има две натписне површине. На једној стран налази се као и у претходном случају само име без презимена (II-1), док се на другој на врху предње стране налази карактеристичан отворен венац са крстом, испод ког је и натпис у 23 реда (II-2).

II-1 Миливоје¹⁴

II-2 О, мила бра|2|ћо и сестре ум<о>|3|<ле> ено станте и |4| прочитате овај |5| спомен и реци|6|те Бог да прос|7|ти Миливоја |8| Анђелковића, |9| из Рудина, војн=|10|ика 2. чете 3. б[аталиона] |11| 12. пука. Живе |12| 21. г[одину], а умре у |13| најлепшем цв|14|ету, младости |15| своје 12. марта |16| 1914. г[одине] у Скопљ=|17|у. Овај спомен |18| подиже му |19| ожалошћена |20| мајка Недељ|21|ка, брат Вели=|22|мир, сна¹⁵ Рај=|23|ка, и сестре.

приликом дељења речи у то време.

11 Глагол јесте користи се као је уз претходну реч на више места.

12 У питању је Врбовац код Смедерева. Посебан терет битке на Врбовцу поднели су 11. и 19. пешадијски пук првог позива. О току сукоба: Р. Ранковић, *Смедерево и околина у Првом светском рату*, Mons Aureus 46 (2014) 20-30.

13 Мађеха.

14 И овде је име раздвојено на два дела по истом принципу: Мили-воје.

15 Снаха, снаја.

II-1 Спомен Миливоју Анђелковићу
(фото А. Фостиков)

II-2 Спомен Миливоју Анђелковићу
(фото А. Фостиков)

III Спомен Владимиру Анђелковићу

И овде је у питању споменик од белог камена, са црним натписом, капом и крстом уписаним у венац, изнад почетка текста. Као и у претходним случајевима има два натписна поља, на предњој страни је такође убележено само име покојника, без презимена (III-1), док се са друге налази натпис у 26 редова (III-2). Од свих овде датих, овај је у највећој мери уништен лишајем, те је већ у лошем стању и тешко читљив. Мада је презиме исто, те се може претпоставити да је и Владимир, као и Миливоје припадао фамилији Анђелковића, судећи по наведеним ожалошенима, у питању су две различите куће ове породице.

III-1 Спомен Владимиру Анђелковићу
(фото А. Фостиков)

III-1 Владимир¹⁶

III-2 О, мила бр|2|аћо и сестре ум|3|ољено станте |4| и прочитате |5| овај спомен и |6| реците: Бог да |7| прости |8| Владимира |9| Анђелковића |10| из Рудина, вој|11|ника 2. пол(ског) бат|12|(алиона) Живе 21. г[одину], |13| а умре у најле|14|пшем цветумл|15|адости своје |16| 25. маја 19(…) |17| у Штипу. Овај |18|<мој> спомен по|19|диже ожалош|20|ћени отац |21| <Вл>ад<...>, м(ај)ка |22| Брана, <Јово> |23| <...> Станко и |24| Новица <амин !sic> |25| побратим Та|26| дија Ђурчић.

¹⁶ И овде је име раздвојено на два дела по истом принципу: Влад-имир.

III-2 Спомен Владимиру Анђелковићу
(фото А. Фостиков)

IV Спомен Љубомиру Јовановићу

Споменик, такође са капом, за разлику од претходних, рађен је у такорећи карактеристичном колориту, па је камен за те сврхе исписан словима различитог колорита, и украшен ликовним елементима стандардним за овај тип, који можемо можда назвати и шареним споменом. На предњој страни се налази представа војника са пушком. Десно и лево од главе стоји усправни натпис, који садржи име (десно, одоздо на горе) и презиме (лево, одозго ка доле) војника, исписан црвеном бојом (IV-1). а на задњој испод крста и венца, у натписном пољу налази

се први део натписа који садржи 49 редова (IV-2, р. 1-24), уоквирен лозом са цветовима, који се наставља на бочној, десној страни од војника, без натписног поља и украса (IV-3, р. 25-49). На левој страни од војника налази се представа лозе са голубом (IV -4). Сам спомен није у добром стању, боје су спране, а на њему су видљиви утицаји времена.

IV-1 Спомен Љубомиру Јовановићу
(фото А. Фостиков)

IV-1 Љубомир Јовановић

IV-2 Ој, |2| путниче |3|⟨...⟩ |4| ⟨...⟩ |5| труда
сто|6| га прочит|7|ајте овај |8| спомен |9|
Љубоми|10|ра Јовано|11|вића из Ру |12|дина

војн|13|ика II чете |14| III бат(алиона) 12. |15| кадровач |16| ког пука |17| који пожи|18|ви 20 год[ина], |19| а умре <...> |20| јануара |21| 1915. год[ине], у |22| младено|23|вачкој бо|24|лници.

IV-3 |25| Овај |26| спом|27|ен сп|28|одиго|29|ше ож|30|алош|31|ћени |32| отац |33| Јован |34| Ђед Ал|35|ексан|36|дра и |37| мајка |38| Миљ|39|ка, бра|40|ћа Че|41|до и |42| Миљ|43|ко, сес|44|тре Је|45|ка, Ста|46|ними|47|рка и |48| Неде|49|љка.

IV-2 Спомен Љубомиру Јовановићу
(фото А. Фостиков)

V Спомен Тијосаву Јовановићу

Спомен Тијосаву малим делом је оштећен од лишаја, те се име лакше чита на страни где је једино и оно исписано у натписном пољу. Са друге стране налази се натпис изеден на белом камену црном бојом у 14 редова, такође у натписном пољу. Као и остали у облику је стуба, са капом и крстом уписаним у венац на почетку натписа. Одмах до њега налази се и споменик његовом рођеном брату Војиславу (VI). Иако на овом спомену у натпису не налазимо уобичајне податке, о месту службе, овде је уврштен пошто се налази одмах до оног његовог брата, а сам датум смрти и начин изведбе указују да ипак постоји могућност да на неки начин припада овој скупини.

V-1 Спомен Тијосаву Јовановићу
(фото А. Фостиков)

V-1 Тијосав¹⁷

V-2 Тијосав |22| Јовановић из |3| Рудина,
жи|4|ве 19. г[одина] а умре |5| 29. нов[ембра]
1918 г[одине].

|6| Спомен |7| подиже отац |8| Косто
мајка |9| Јелисава и се|10|стре Радојка |11|
Витомирка |12| и Миленија. |13| Бог да му
ду|14|шу прости.

V-2 Спомен Тијосаву Јовановићу
(фото А. Фостиков)

VI Спомен Војиславу Јовановићу

Спомен Војиславу Јовановићу, као и већина овде наведених је правоуган, од белог камена, са капом, и са два натписна поља, са сваке стране по једно. Натписи су изведени у црној боји, са једне стране налази се само име, без презимена као и код претходног, док са друге испод венца са уписаним крстом стоји натпис од 18 редова.

17 И овде је име раздвојено на два дела по истом принципу: Тијо-сав

VI-1 Спомен Војиславу Јовановићу
(фото А. Фостиков)

VI -1 Војислав¹⁸

VI -2 Војислав |2| Јовановић из |3| Рудина
војни|4|к 2. чете 3. б[аталиона] |5| 12. пука.
Живе |6| 22. г[одине] а погибе |7| 6. окт[обра]
1915. г[одине] |8| на Божевцу.¹⁹

|9| Спомен |10| подиже отац |11| Косто
мајка |12| Јелисава син |13| Драгутин
се|14|стре Радојка |15| Витомирка и |16|
Миленија. Бог |17| да му душу |18| прости.

18 И овде је име раздвојено на два дела по истом принципу: Војис-лав

19 Божевац код Пожареваца. О току сукоба детаљније: В. Петковић, Од Рама до Крфа 1915. До последњег човека... : прилог за историју IX пешадијског пука првог позива, Београд : Просвета ; Пожаревац : Град Пожаревац ; Велико Градиште : Општина Велико Градиште, 2015 147-156.

VI-2 Спомен Војиславу Јовановићу
(фото А. Фостиков)

VII Спомен Драгомиру Јовановићу

Као и претходни спомени, и овај је правоугаон, бео, са капом и црним словима, два натписна поља, једним само са именом и другим са уписаним крстом у венац, на који се наставља натпис у 20 редова. На страни где се налази име, са обе стране изнад натписног поља налазе се како је и поменуто два бела голуба са гроздовима.²⁰

²⁰ Вид. изнад.

VII-1 Спомен Драгомиру Јовановићу
(фото А. Фостиков)

VII-2 Спомен Драгомиру Јовановићу
(фото А. Фостиков)

VII-1 Драгомир²¹

VII-2 Драгомир Јо|2|вановић из Руд|3|ина
војник |4| 2. чете, 3. бат|5|алиона, 11.
²¹ И овде је име раздвојено на два дела по истом
принципу: Драг-омир.

пеш[адиског], |6| пука 1. позив |7| 3. пољска
бол |8|ница а који је |9| живео 19. г[одина]
а ум|10|ре у Заечару |11| 21. фебруара |12|
1914. г[одине], Бог да му |13| душу прости.
|14| Овај му вечни |15| спомен спод=|16|иже
његов от|17|ац Јевта и ма|18|јка Стојанка и
бр|19|ат Милојко и |20| син Јездимир.

VIII Спомен Миливоју Јовановићу

Као и претходни спомени, и овај је правоугаон, бео, са капом и црним словима, два натписна поља, једним само са именом и другим са уписаним крстом у венац, на који се наставља натпис у 18 редова.

VIII-1 Спомен Миливоју Јовановићу
(фото А. Фостиков)

VIII-1 Миливое²²

VIII-2 Миливое Јо|2|вановић из |3| Рудина
вој|4|ник 2. чете |5| 3. баталиона |6| 12.
пешадинс|7|ког пука |8| 1. позив који |9|
поживе 25. г[одина] |10| а умре у ро|11|⁽⁶⁾сту²³
6. мар|12|та 1915. г[одине]. Ов|13|ај спомен
|14| сподиже му |15| своја²⁴ жена |16| Винка и
син |17| Светлислав |18| и ћер Радмила.

²² И овде је име раздвојено на два дела по истом принципу: Мил-ивое.

²³ Робсто – највероватније да је у питању форма речи ропство, у којој се –в губи током упрошћавања, вид. нпр. Ј. Марковић, *Говор Запања*, Српски дијалектолошки зборник 47 (2000) 69.

²⁴ Своја уместо данас његова.

VIII-2 Спомен Миливоју Јовановићу
(фото А. Фостиков)

Summary

Aleksandra Fostikov

MEMORIES- TOMBSTONES FROM THE CEMETERY IN RUDINE (MLANČA)

In this paper, attention is paid to the grave memorials from the early 20th century, which are today also well known by the name "krajputaši" that is a word suggesting memorial risen by the main communication road. Eight of these monuments, which are located in the cemetery in Rudine, the hamlet of Mlanča, were subject of this work. Clearly standing out from other monuments/memorials in the cemetery, the "krajputaši" have a distinct and unique style and reason behind their origin. These memorials are dedicated to soldiers who lost their lives during the Balkans and the World War I. All but one contain words in the inscriptions which are characteristic for marking military graves.

Key words: epitaphs, monuments, memorials, Mlanča, Rudine, Kraljevo, Serbia, the 20th century.

726.82-023.468(497.11)"1908"
 930.2:003.071=163.41(497.11)"1908"
 Примљено: 30.10.2020.
 Прихваћено: 16.11.2020.

Милица Божић

Ниш

milicabozic1997@gmail.com

ЗАВЕТНИ КРСТ ИЗ СЕЛА ШТРБАЦ, ОПШТИНА КЊАЖЕВАЦ

Апстракт: У атару села Штрбац налази се заветни крст, посвећен Светој Марији, који потиче из 1908. године.

Кључне речи: заветни крст, Света Марија, Штрбац, Књажевац

У селу Штрбац, општина Књажевац, налази се делимично оштећен заветни крст посвећен Светој Марији. Ширине кракова крста износе 0,30 m, а његова укупна висина 1,10 m. Налази се покрај пута који води ка локалитету Црквиште, који су мештани изградили како би се омогућио лакши приступ до још два камена крста, у потесу Лозја, о чему смо раније писали.

Крст је израђен од некавалитетног мрког пешчара и има блага закривљења на завршецима горњих кракова, који су додатно украшени са по две *полујабуре*. На лицу крста је уклесан ћирилички натпис, на савременом српским језиком, у петнаест редова. Натпис почиње у врху крста 1908. годином, што наводи на закључак да је управо тада и подигнут. Иако припада модерном добу, требало би скренути пажњу на њега, с обзиром да представља локални пример народне побожности и очувања предачке традиције. У пољу образованом у пресеку горњих кракова крстаче уклесан је мањи крст, чији се кракови завршавају троугаоним проширењима. Лево и десно од хоризонталних кракова мањег крста уклесани су иницијали Исуса Христа (ИС - ХР), а испод њих и хришћански симбол победе (НИ - КА) (Сл. 1). Последња два реда натписа не могу се ишчитати у потпуности због оштећења насталих деловањем атмосферилија.

Сл. 1. Заветни крст, село Штрбац, Књажевац (фото М. Божић).

Текст натписа (Сл. 2): 1908. |2| ИС ХС
 |3| НИКА |4| КРСТ |5| СВЕТА |6| МАРИЈА
 |7| ОВАЈ. СПОМ.[ЕН] |8| ПОД.[ИГОШЕ]
 МИЛЕ |9| ТА МИЛЕНО |10| ВИЋ. ИЛИЈА
 |11| МАРКОВИЋ |12| ПЕТАР МИ |13| ЛИЋ
 БОГДА |14| Н М<...>РШИЋ |15| И В <...>.

Summary

Milica Božić

SACRIFICIAL CROSS FROM
 THE VILLAGE OF ŠTRBAC,
 KNJAŽEVAC MUNICIPALITY

This cross is made of the brown sandstone, and is located near the place called Lozja in the village of Štrbac near Knjaževac. It dates from 1908, and it is devoted to Holly Mother. In the carved inscription are listed the names and surnames of the people who took part in its installation.

Сл. 2. Натпис на заветном крсту у селу
 Штрбац, општина Књажевац
 (фото М. Божић).

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ/INSTRUCTION FOR AUTHORS

Часопис објављује критичко издање записа и натписа на меком (књиге) и тврдом материјалу (фреске, натписи, епиграфски споменици) који до сада нису објављивани или су објављени на некритички начин и без фотографија. Материјал се прикупља са простора средњовековних српских земаља и са територије српског етничког простора, од антике до краја XIX века. Записи и натписи новог доба (XIX век) се обрађују само ако пружају непознате податке о историјским личностима и догађајима, или су од значаја за историју поједине појаве.

Сарадници се могу обратити Редакцији за стручну и сваку другу помоћ у припреми рада. Ако нису стручни да ураде рад, њихово име ће бити забележено као име проналазача натписа.

Сва права над фотодокументацијом задржавају издавачи и могу њоме слободно располагати. Она се не сме користити без њихове писане сагласности. Издаваче заступају Владимир Кривошејев и Сениша Мишић.

Обавезни делови рада:

1. Опис места налаза споменика (књига, живопис, натпис у тврдом материјалу), физичког стања споменика и степен очуваности натписа. Обавезна фотографија споменика, ако није у питању запис у књизи! Ранија издања, ако их је било!

2. Фотографија натписа и његово рашчитавање!

3. Текст натписа и његов превод на савремени језик, ако је потребно. За текстове из XIX века који су на српској ћирилици не треба радити превод, евентуално објаснити неки израз који данас није јасан!

4. Коментари текста са критичким апаратом.

Фотографије се раде у високој резолуцији и јасно показују споменик у целини као и сам натпис. Обавезно су у боји!

Ако рад садржи више натписа, сваки мора бити обрађен на исти начин, иако су део једног чланка!

Рукописи на ћирилици се предају секретару редакције у истоветној папирној и/или електронској верзији, најкасније до 1. октобра текуће године. Комуникација са секретаром редакције и уредницима обавља се путем е-mail адресе наведене у импресуму. На исту адресу шаљу се електронске верзије радова.

Основни текст и напомене: фонт Times New Roman, кодна страна SR (Serbian Cyrillic), величина 12 (за напомене 10), проред 1.5.

Издање натписа или записа на српскословенском језику: фонт Hram Studenica, кодна страна EN (English).

Издање натписа или записа на савременом српском језику: фонт Times New Roman (проширена верзија), кодна страна SR (Serbian Cyrillic).

Издање натписа или записа на другом језику: фонт Times New Roman (проширена верзија), кодна страна EN (English) или SR (Serbian Latin).

Прва страна рада треба да садржи следеће елементе:

– **Име и презиме аутора.**

– **Назив установе аутора** (афилијација), наведен у пуном облику уз име аутора, нпр. **Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју.** Афилијација се исписује непосредно испод имена аутора, функција и наставно или научно звање аутора се не наводе.

– **Адреса** или **е-адреса** аутора даје се испод афилијације. На крају презимена аутора стоји ознака за напомену у виду астериска. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог аутора.

– **Назив и број пројекта**, у оквиру ког је чланак настао наводи се на дну почетне странице чланка. На крају наслова рада стоји ознака за напомену у виду двоструког астериска. Пример текста у напомени: ****Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: Српско средњовековно друштво у писаним изворима (ев. бр. 177025).**

– **Сажетак (апстракт)**, као кратак информативан приказ садржаја чланка, обима не већег од 100 речи, који стоји између заглавља (име аутора, наслов и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

– **Кључне речи** (до 10), односно термини или фразе који најбоље описују садржај чланка за потребе индексирања и претраживања.

– **Резиме**, обима не већег од 250 речи, на крају чланка, на енглеском језику. ж

Текст натписа или записа

1. Редови изворника обележавају се, почевши од другог, са две усправне црте (могу се наћи у симболима фонта Times New Roman), између којих је одговарајући број: нпр. |2|. Напомена: Редови издања (5, 10, 15, 20...) не обележавају се.

4. Предлаже се употреба великих слова у складу са данас важећим правописом.

5. Надредни знаци (акценти) се не бележе.

6. Титле се обавезно остављају код бројева.

7. Скраћенице написане са титлом разрешавају се у округлим заградама – ().

8. Скраћенице написане без титли разрешавају се у четвртастим заградама – [].

10. Оштећене празнине обележавају се трима тачкама у стреластим заградама <...> односно реконструишу, уколико за то има могућности, у стреластим заградама.

11. Очигледне писарске грешке означавају се ускличником (!) У одређеним случајевима препоручује се коментар у напомени.

12. Оригинална интерпункција замењује се савременом, при чему реченица треба да представља логичку целину.

13. Нема потребе да се при издавању докумената користи широко е (е), које се понекад појављује уместо прејотованог е (è), пошто је према позицији употребљеног широког е јасно каква му је гласовна вредност. Предлажемо да се уместо њега употребљава обично е (é).

15. Уколико је реч скраћена тако да је изостављен један (или оба) вокала који се понављају, у заграду се ставља један од њих, нпр. рго÷гокú – рг(о)гокú, гé÷÷ппоé – гé~(é)ппоé.

16. Не треба наводити у напоменама на дну странице различита читања ранијих издавача која не мењају смисао текста (пре свега правописне разлике, испуштена, додата или удвојена слова, штампарске грешке и сл.). Препоручује се да се нотирају очигледне материјалне грешке, погрешна или другачија читања речи и реченичних делова или испуштања делова текста, којима се битно мења његов смисао.

Превод: Препоручује се да аутори доставе превод натписа или записа на савремени српски језик.

ЛЕКТОРСКЕ ПРЕПОРУКЕ

- наводнике приказивати као: „“
- полунавод (апостроф): ’
- црта: – (тастер **Ctrl** и минус [-] на нумеричком делу тастатуре), без размака приликом навођења страна (нпр. **123–127**) и година (нпр. **1331–1355**);
- цртица: - користи се само у сложеницама (нпр. **српско-византијски**); не треба је користити у случајевима у којима је препоручена употреба црте без размака (погрешно: **123-127, 1331-1355**);
- фусноте су по хијерархији увек на последњем месту: “.15 или “.15 (погрешно: .15“ или 15.“);
- запета се увек куца у нормалу, сем у случајевима када је саставни део цитираног текста у курзиву;
- почетно слово имена одвајати од презимена аутора: нпр. **С. М. Ђирковић** или **А. Веселиновић**;
- код писања датума треба писати назив месеца, а не његов редни број: нпр. **31. децембар 1735**, (не препоручује се: **31. 12. 1735** или **31. XII 1735**); – векови се пишу римским цифрама: нпр. XIV век, (не препоручује се: 14. век);
- бројеви већи од троцифрених пишу се са тачком између хиљаде и стотине: нпр. 6.000 (не препоручује се: **6000** или **6 000**); – скраћенице за метар, километар, центиметар, милиметар пишу се ћирилицом: **м, км, цм, мм**, (не препоручује се: **m, km, cm, mm**);

ЦИТИРАЊЕ

Монографије: **аутор** (почетно слово и презиме), **наслов рада** (курзивом), **место и година издања, цитиране странице**.

Нпр: С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, Београд 2007, 32.

Прилози у научној периодици: **аутор** (почетно слово и презиме), **наслов рада** (курзивом), **назив часописа** (скраћено уколико се налази у Попису скраћеница), **број годишта** (и свеске, уколико постоји таква нумерација), **година** (у округлим заградама), **цитиране странице**.

Нпр: М. Благојевић, *Средњовековни забел*, *Историјски часопис* 14–15 (1966) 1–17.

Прилози у зборницима радова и колективним публикацијама: **аутор** (почетно слово и презиме), **наслов рада** (курзивом), **наслов публикације, место и година издања, цитиране странице**.

Нпр: Г. Бабић, *Владислав на ктиторском портрету у наосу Милешеве*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 13–14.

Дозвољено је да се примени и начин цитирања као у *Београдском историјском гласнику*, са листом референци на крају рада.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Др **Синиша Мишић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Никола Самарџић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Радивој Радић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Драгиша Бојовић**, редовни професор, Универзитет у Нишу – Филозофски факултет
Др **Тајјана Суботин-Голубовић**, редовни проф, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Дејан Радичевић**, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Сузана Рајић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Недељко Радосављевић**, научни саветник, Историјски институт Београд
Др **Дејан Јечменица**, ванредни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Марија Копривица**, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Снежана Божанић**, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет
Др **Катарина Митровић**, научни сарадник, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Ненад Лемајић**, редовни професор, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет
Др **Владета Петровић**, научни сарадник, Историјски институт, Београд

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES
VOL. 6 (2020)

Издавачи

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофског факултета Универзитета у Београду
rujiste1961@gmail.com
Народни музеј Пожаревац
natpisizapisi@gmail.com

Лектура и коректура
Виолета Михајловић

Техничко уређење
Владан Стојановић

Тираж
300

Штампа
SD Press, Смедерево